ISSN 0130—8114

ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ, ՄԻԱՑԵ՛Ք

ԼԵՆԻՆՅԱՆ ՈՒՂԻՈՎ

8 1981

Մեր հեղինակներին

«Լենինյան ուղիով» ամսագրի խմբագրությունը խնդրում է հոդվածներ ուղարկելիս ճշտորեն պահպանել հետևյալ կանոնները. տեսական բնույթի հոդվածները՝ 18 մեքենագրական էջից ոչ ավելի, պրակտիկ աշխատանքը և առաջավոր փորձը լուսաբանող հոդվածները՝ 8—10, նամակներն ու թղթակցությունները՝ 4—6, գրախոսականները և մամուլի տեսությունները՝ 6—8 էջ։

Անդրկովկասի ու Հայաստանի հեղափոխական շարժման թեմաներով գրված և Հայաստանում մարքսիզմ-լենինիզմի տարածմանը նվիրված հոդվածները պետք է ունենան ռուսերեն ամփոփում՝ 8 տողի չափով։

Հոդվածները պետք է մեքենագրված լինեն երկու ինտերվալով, երկու օրինակից, հեղինակի կողմից ստորագրված՝ նշելով հեղինակի լրիվ անունը, հայրանունը և ազգանունը, հասցեն, աշխատանքի վայրն ու հեռախոսի համարը։ Խմբագրությանը հանձնված հոդվածներից մեկը պետք է լինի մեքենագրվածի առաջին օրինակը։ Հոդվածում անհրաժեշտ է ցույց տալ մեջբերումների և թվական տվյալների աղբյուրները։

Մարքսիզմ-լենինիզմի կլասիկների, կուսակցության և սովետական պետության ղեկավարների, միջազգային բանվորական ու կոմունիստական շարժման ականավոր գործիչների աշխատություններից, պաշտոնական փաստաթղթերի ժողովածուներից վերցված քաղվածքները, վկայակոչումները պետք է լինեն երկերի հատորյակների կամ աշխատությունների հայերեն, իսկ եթե այդպիսիք չկան՝ ռուսերեն վերջին հրատարակությունից։

Տեսական և գիտական բնույթի հոդվածների վերջում պարտադիր է նշել օգտագործված աղբյուրների համառոտ ցանկը։

Սույն պահանջները խախտողների հոդվածները չեն տպագրվի։ Ներկայացված հոդվածն անհետևանք կմնա, եթե այն ամբողջովին կամ հատվածներով հրապարակված լինի մամուլի և ինֆորմացիայի որևէ օրգանում։

Խմբագրությանն ուղարկված հոդվածները չեն վերադարձվում։

ԼԵՆԻՆՅԱՆ ՈՒՂԻՈՎ

8

ՕԳՈՍՏՈՍ, 1981
ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է 1922 Թ.
ИЗДАЕТСЯ С 1922 Г.
Выходит один раз в месяц на армянском языке

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՏԵՍԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
«ЛЕНИНЯН УГИОВ» («По ленинскому пути») — теоретический и политический журнал ЦК КП Армении

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՍՄԿԿ XXVI ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՊՐԱԿՏԻԿԱ

ՄԵՐ ՕՐԵՐԻ ՄԱՐԴԻԿ

ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ԲՈՑԱՇՈՒՆՉ ՄԱՐՏԻԿՆԵՐԸ

ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿՅԱՆՔ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԹԵՄԱՆԵՐ

ԵՐԵՎԱՆ ★ ՀԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

СОДЕРЖАНИЕ

ՍՄԿԿ XXVI ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Ի. Պ. ԾԱՄԵՐՅԱՆ
Փիլիսոփայական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ XXVI ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ՝ համաշխարհային-պատմական կարևորության այդ իրադարձությունը, նշանավորեց սովետական բազմազգ երկրի բոլոր ազգերի ու ազգությունների, բոլոր դասակարգերի ու սոցիալական խավերի հետզհետե ամրապնդվող միասնությունը: Համագումարը համոզիչ ու վառ կերպով դրսևորեց զարգացած սոցիալիստական հասարակության մեջ պրոլետարական, սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմի գաղափարների մարմնավորումը, բոլոր մայրցամաքների ու երկրների կոմունիստական ու բանվորական կուսակցությունների և պրոգրեսիվ կազմակերպությունների հետ ՍՄԿԿ-ի եղբայրական կապերի ամրապնդման գործում նրա վիթխարի դերն ու ուժը:

Համագումարը մեծ ուշադրություն նվիրեց ՍՍՀՄ-ում ազգային հարաբերությունների զարգացման հարցերին: ՍՄԿԿ Կենտկոմի հաշվետու զեկուցման մեջ, որով հանդես եկավ ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը, տրված է լենինյան ազգային քաղաքականության, մեր երկրի ժողովուրդների եղբայրական բարեկամության անշեղ ամրապնդման, սովետական ազգերի ու ժողովուրդների համակողմանի բարգավաճման ու մերձեցման ասպարեզում ձեռք բերված հաջողությունների բացառիկ խոր վերլուծությունը, բացահայտված են ազգային հարաբերությունների հետագա զարգացման խնդիրներն ու հեռանկարները:

Բնութագրելով սովետական սոցիալիստական ազգերի ու ազգային հարաբերությունների զարգացման հաջողությունները, ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևն ասաց. «Անշեղորեն ամրապնդվում է մեր բազմազգ հայրենիքի բոլոր ժողովուրդների եղբայրական բարեկամությունը: Մեր կուրսն է՝ մեծացնել յուրաքանչյուր հանրապետության նյութական ու հոգևոր պոտենցիալը և, դրա հետ մեկտեղ, այն առավելագույնս օգտագործել ամբողջ երկրի ներդաշնակ զարգացման համար: Այդ ճանապարհին մենք հիրավի պատմական նվաճումներ ենք ձեռք բերել:

Սովետական իշխանության առաջին տարիներից մեր տնտեսական ու սոցիալական քաղաքականությունը կառուցվում էր այնպես, որ Ռուսաստանի նախկին ազգային ծայրամասերը հնարավորին չափ արագ բարձրացվեին մինչև նրա կենտրոնի զարգացման մակարդակը: Եվ այդ խնդիրը հաջողությամբ լուծվեց: Այստեղ կարևորագույն դեր խաղացին երկրի բոլոր ազգերի սերտ համագործակցությունը և ամենից առաջ ռուս ժողովրդի անշահախնդիր օգնությունը: Հետամնաց ազգային ծայրամասեր, ընկերնե՛ր, ներկայումս գոյություն չունեն» (ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի հաշվետու զեկուցումը ՍՄԿԿ XXVI համագումարին... «Հայաստան» հրատ., 1981 թ., էջ 90—91):

Հաշվետու զեկուցման մեջ և պատգամավորների ելույթներում բերվեցին կոնկրետ փաստական տվյալներ, որոնք ցույց են տալիս սովետական բոլոր հանրապետությունների տնտեսության ու մշակույթի համակողմանի բարգավաճումը: Ռուսաստանյան Ֆեդերացիայում տասներորդ հնգամյակում գործարկված 700 խոշոր արդյունաբերական ձեռնարկությունների թվում քիչ չեն այն հսկաները, որոնք իրենց հավասարը չունեն աշխարհում: Իրենց տեսակի մեջ

СОДЕРЖАНИЕ

РЕШЕНИЯ XXVI СЪЕЗДА КПСС—В ДЕЙСТВИИ

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПАРТИЙНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

ЛЮДИ НАШИХ ДНЕЙ

ПЛАМЕННЫЕ БОРЦЫ КОММУНИСТИЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ

НАУКА И ЖИЗНЬ

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ТЕМЫ

ՍՄԿԿ XXVI ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Ի. Պ. ԾԱՄԵՐՅԱՆ
Փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ XXVI ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ՝ համաշխարհային-պատմական կարևորության այդ իրադարձությունը, նշանավորեց սովետական բազմազգ երկրի բոլոր ազգերի ու ազգությունների, բոլոր դասակարգերի ու սոցիալական խավերի հետզհետե ամրապնդվող միասնությունը։ Համագումարը համոզիչ ու վառ կերպով դրսևորեց զարգացած սոցիալիստական հասարակության մեջ պրոլետարական, սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմի գաղափարների մարմնավորումը, բոլոր մայրցամաքների ու երկրների կոմունիստական ու բանվորական կուսակցությունների և պրոգրեսիվ կազմակերպությունների հետ ՍՄԿԿ-ի եղբայրական կապերի ամրապնդման գործում նրա վիթխարի դերն ու ուժը։

Համագումարը մեծ ուշադրություն նվիրեց ՍՍՀՄ-ում ազգային հարաբերությունների զարգացման հարցերին։ ՍՄԿԿ Կենտկոմի հաշվետու զեկուցման մեջ, որով հանդես եկավ ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը, տրված է լենինյան ազգային քաղաքականության, մեր երկրի ժողովուրդների եղբայրական բարեկամության անշեղ ամրապնդման, սովետական ազգերի ու ժողովուրդների համակողմանի բարգավաճման ու մերձեցման ասպարեզում ձեռք բերված հաջողությունների բազմակողմանի խոր վերլուծությունը, բացահայտված են ազգային հարաբերությունների հետագա զարգացման խնդիրներն ու հեռանկարները։

Բնութագրելով սովետական սոցիալիստական ազգերի ու ազգային հարաբերությունների զարգացման հաջողությունները, ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևն ասաց. «Անշեղորեն ամրապնդվում է մեր բազմազգ հայրենիքի բոլոր ժողովուրդների եղբայրական բարեկամությունը: *Մեր կուրսն է՝ մեծացնել յուրաքանչյուր հանրապետության նյութական ու հոգևոր պոտենցիալը և, դրա հետ մեկտեղ, այն առավելագույնս օգտագործել ամբողջ երկրի ներդաշնակ զարգացման համար։ Այդ ճանապարհին մենք հիրավի պատմական նվաճումներ ենք ձեռք բերել։*

Սովետական իշխանության առաջին տարիներից մեր տնտեսական ու սոցիալական քաղաքականությունը կառուցվում էր այնպես, որ Ռուսաստանի նախկին ազգային ծայրամասերը հնարավորին չափ արագ բարձրացվեին մինչև նրա կենտրոնի զարգացման մակարդակը։ Եվ այդ խնդիրը հաջողությամբ լուծվեց։ Այստեղ կարևորագույն դեր խաղացին երկրի բոլոր ազգերի սերտ համագործակցությունը և ամենից առաջ ռուս ժողովրդի անշահախնդիր օգնությունը։ Հետամնաց ազգային ծայրամասեր, ընկերնե՛ր, ներկայումս գոյություն չունեն» (ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի հաշվետու զեկուցումը ՍՄԿԿ XXVI համագումարին... *«Հայաստան» հրատ., 1981 թ., էջ 90—91)։*

Հաշվետու զեկուցման մեջ և պատգամավորների ելույթներում բերվեցին կոնկրետ փաստական տվյալներ, որոնք ցույց են տալիս սովետական բոլոր հանրապետությունների տնտեսության ու մշակույթի համակողմանի բարգավաճումը։ Ռուսաստանյան Ֆեդերացիայում տասներորդ հնգամյակում գործարկված 700 խոշոր արդյունաբերական ձեռնարկությունների թվում քիչ չեն այն հսկաները, որոնք իրենց հավասարը չունեն աշխարհում։ Իրենց տեսակի մեջ

եզակի տերիտորիալ-արտադրական համալիրներ են ստեղծվում Ղազախական ՍՍՀ-ում։ Այդ հանրապետությունը մեծ հաջողությունների է հասել նաև գյուղատնտեսության ասպարեզում։ Ուկրաինայում արդյունաբերական արտադրանքի թողարկումն անցած հնգամյակում ավելացել է 123 միլիարդ ռուբլով կամ շուրջ մեկ երրորդով, իսկ ազգային եկամուտը՝ 70 միլիարդ ռուբլով, ընդ որում այդ աճի 90 տոկոսը ձեռք է բերվել աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման հաշվին։

Տասներորդ հնգամյակի պլանների հաջող կատարման վերաբերյալ նման փաստական տվյալներ կարելի է բերել բոլոր հանրապետություններից։ Տպավորիչ են Հայկական ՍՍՀ-ի աշխատավորների ձեռք բերած հաջողությունները։ Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման 1976—1980 թթ. պլանը ո՛չ միայն կատարվեց, այլև մի շարք կարևորագույն ցուցանիշներով զգալիորեն գերակատարվեց։ Ազգային եկամուտը հինգ տարում աճեց 43 տոկոսով, իսկ արդյունաբերական արտադրանքի ծավալը՝ ավելի քան 46 տոկոսով։ Մեծ են նաև գիտության ու մշակույթի զարգացման ասպարեզում ձեռք բերված հաջողությունները։ Նախահեղափոխական Հայաստանում ո՛չ մի գիտական հիմնարկություն չկար, իսկ հայ ժողովրդի այն ներկայացուցիչները, որոնք զբաղվում էին գիտությամբ, ապրում ու աշխատում էին հայրենի երկրից դուրս։ Այժմ Սովետական Հայաստանը կարող է իրավամբ հպարտանալ իր գիտական նվաճումներով։ Հանրապետության գիտահետազոտական հիմնարկություններում և բուհերում աշխատում են 19 հազար մասնագետներ։ Մեծ է նրանց ստեղծագործական պոտենցիալը, մեծ է նաև ժողովրդական տնտեսության զարգացման գործում նրանց ավանդը։

Բոլոր այն հաջողությունները, որ տնտեսության ու մշակույթի զարգացման ասպարեզում ձեռք են բերել սովետական հանրապետությունները, եղբայրական անխախտ բարեկամության, բազմակողմանի համագործակցության ու փոխօգնության արդյունք են։ Ժողովուրդների այդ բարեկամության, միասնական սոցիալիստական բազմազգ պետության՝ ՍՍՀ Միության մեջ սովետական հանրապետությունների ինտերնացիոնալ համախմբվածության նյութական ու տնտեսական հիմքն ամենից առաջ երկրի սոցիալիստական էկոնոմիկան է՝ տնտեսական այդ միասնական օրգանիզմը, ժողովրդատնտեսական միասնական կոմպլեքսի ամրապնդումը, կատարելագործումն ու զարգացումը ՍՍՀՄ ժողովուրդների եղբայրական բարեկամության հետագա ամրապնդման, սովետական ժողովրդի՝ պատմական նոր հանրության մեջ մարդկանց սոցիալական ու ինտերնացիոնալ միասնության կարևորագույն պայմանն են, որոշիչ տնտեսական և նյութական հիմքը։

Միասնական կոմպլեքսը սովետական հանրապետությունների ժողովրդական տնտեսությունների գումարելիների մեխանիկական գումարը չէ։ Դա հասուն սոցիալիզմին հատուկ որակական նոր գոյացություն է, որը ծառայում է միութենական հանրապետություններից յուրաքանչյուրի և, ամբողջությամբ վերցրած, երկրի տնտեսական պոտենցիալի հզորացմանը։ Սովետական յուրաքանչյուր ազգ կամ հանրապետություն առանձին-առանձին չէին կարող հասնել իրենց զարգացման այն բարձունքներին, որոնց նրանք հասել են ՍՍՀՄ միասնական ժողովրդատնտեսական կոմպլեքսի շնորհիվ։ Երկրի էկոնոմիկայի կենտրոնացված, պլանային կառավարումը ներդաշնակորեն զուգակցվում է ժողովրդական տնտեսության պլանավորման ու զարգացման գործում միութենական հանրապետությունների իրավունքների ընդլայնման հետ։ Ճիշտ մասնագիտացման շնորհիվ յուրաքանչյուր հանրապետությունում ու տնտեսական շրջանում ապահովվում է ժողովրդական տնտեսության այն ճյուղերի զարգացումը, որոնց համար առավել նպաստավոր պայմաններ կան։ Հեռավոր Արևելքում, Սիբիրում, Հյուսիսում և երկրի այլ շրջաններում նոր բնական հարստությունների հայտնագործումն ու օգտագործումը վառ կերպով վկայում են սոցիալիստական էկոնոմիկայի առավելությունները։ Մեր երկրում բոլոր խոշորագույն կառույցները կյանքի են կոչվում սովետական հանրապետությունների, բազմազգ աշխատանքային կոլեկտիվների համատեղ ջանքերով։

Մեծ, անգնահատելի է կոմունիստական կուսակցության և սովետական պետության դերը միութենական հանրապետությունների էկոնոմիկայի ու կուլ-

տուրայի զարգացման գործում։ Ինչպես նշվեց ՍՄԿԿ XXVI համագումարին
կենտկոմի տված հաշվետու զեկուցման մեջ, «հաշվետու ժամանակաշրջանում
ընդունված որոշումների և դրանցով նախատեսված միջոցառումների անգամ
պարզ թվարկումը ցայտունորեն ցույց է տալիս, թե որքան լայն ու բազմաբնույթ
է այն հարցերի շրջանակը, որոնցով զբաղվել են ՍՄԿԿ Կենտկոմը և կառավա-
րությունը, լուծելով մեր երկրի բոլոր հանրապետությունների զարգացման,
ՍՍՀ Միության ամրապնդման հասունացած պրոբլեմները» (նույն տեղը, էջ 92)։
Միայն Հայկական ՍՍՀ-ի վերաբերյալ ՍՄԿԿ Կենտկոմը և ՍՍՀՄ Մինիս-
տրների խորհուրդը վերջին տարիներս ընդունեցին հանրապետության համար
կենսականորեն կարևոր այնպիսի որոշումներ, ինչպիսիք են «Հայկական ՍՍՀ
ժողովրդական տնտեսության հետագա զարգացման միջոցառումների մասին»,
որը դրվեց հանրապետության տասներորդ հնգամյա պլանի մշակման հիմքում,
Հայկական ՍՍՀ-ում ոռոգելի հողագործության հետագա զարգացման և արդյու-
նավետության բարձրացման, Սևանա լճի բնական ռեսուրսների պահպանման
և ռացիոնալ օգտագործման, Հրազդանի լեռնաքիմիական կոմբինատի վերա-
պրոֆիլավորման, Երևանի մետրոպոլիտենի շինարարության, Հայկական ՍՍՀ
քաղաքների մթնոլորտային օդի պահպանման վերաբերյալ որոշումները։
Դրանք վկայում են այն վիթխարի հոգատարության մասին, որ ՍՄԿԿ Կենտկո-
մը և սովետական կառավարությունը հանդես են բերում Հայկական ՍՍՀ-ի
էկոնոմիկայի ու մշակույթի զարգացման հանդեպ։ Անշուշտ, ՍՄԿԿ Կենտկոմը
և սովետական կառավարությունը նման հոգածություն են դրսևորում նաև մեր
երկրի բոլոր մյուս հանրապետությունների, ազգերի ու ազգությունների նկատ-
մամբ։
ՍՄԿԿ XXVI համագումարի հաստատած «ՍՍՀՄ տնտեսական ու սոցիա-
լական զարգացման 1981—1985 թվականների և մինչև 1990 թվականն ընկած
ժամանակաշրջանի հիմնական ուղղություններում» նշվում է. «Տասնմեկերորդ
հնգամյակի գլխավոր խնդիրն է՝ ապահովել սովետական մարդկանց բարեկե-
ցության հետագա աճը ժողովրդական տնտեսության հաստատուն, առաջըն-
թաց զարգացման հիման վրա, գիտատեխնիկական առաջընթացն արագացնելու
և էկոնոմիկան զարգացման ինտենսիվ ուղու վրա փոխադրելու, երկրի արտա-
դրական պոտենցիալն ավելի ռացիոնալ օգտագործելու, ռեսուրսների բոլոր
տեսակներն ըստ ամենայնի խնայելու և աշխատանքի որակը բարելավելու հի-
ման վրա»։
Նախատեսվում է սպառման և կուտակման համար օգտագործվող ազգա-
յին եկամուտն ավելացնել 18—20 տոկոսով, հանրային աշխատանքի արտա-
դրողականությունը բարձրացնել 17—20 տոկոսով։
Հնգամյակում կապահովվի հասարակության հետագա սոցիալական
առաջընթացը, կիրականացվի ժողովրդի բարեկեցության բարձրացման ընդար-
ձակ ծրագիր։ Բնակչության մեկ շնչին ընկնող ռեալ եկամուտները կավելանան
16—18, բանվորների ու ծառայողների ամսական միջին աշխատավարձը՝ 13—
16, իսկ կոլտնտեսականների աշխատանքի վարձատրությունը՝ 20—22 տո-
կոսով։ Բարձր տեմպերով կշարունակվի բնակարանային շինարարությունը, կի-
րականացվի առողջապահական և կուլտուր-կենցաղային ծառայության հիմ-
նարկությունների հետագա աճ և այլն։
Հնգամյակի հիմնական խնդիրներից մեկը հանրային արտադրության ար-
դյունավետության բարձրացման նպատակով արտադրաուժերի տեղաբաշխման
հետագա բարելավումն է՝ միասնական ժողովրդատնտեսական կոմպլեքսի շըր-
ջանակներում միութենական հանրապետությունների տնտեսությունների մաս-
նագիտացման ու համամասնական զարգացման հիման վրա։ Մասնավորապես
նախատեսվում է յուրացնել երկրի արևելյան շրջանների բնական հարստու-
թյունները, զարգացնել Սիբիրի և Ղազախստանի վառելիքաէներգետիկ ու հում-
քային ռեսուրսները. Միջինասիական հանրապետություններում՝ ավելի լրիվ
օգտագործել աշխատանքային ու բնական ռեսուրսները, արտադրական հզո-
րությունները. Հյուսիսային Կովկասի և Անդրկովկասի շրջաններում՝ շարունա-
կել դրանց հիդրոէներգառեսուրսների հետագա յուրացումը։
Հիմնական ուղղությունները նախատեսում են ՍՍՀՄ ազգերի ու ազգու-
թյունների հետագա համակողմանի զարգացում ու մերձեցում, հասարակու-

թյան սոցիալական միատարրության ուժեղացում, սովետական ժողովրդի՝ որպես պատմական նոր հանրության, գաղափարաքաղաքական միասնության ամրապնդում։

Իրականացնելով հնգամյա պլանը, յուրաքանչյուր միութենական հանրապետություն դրանով իսկ մեծացնում է իր ավանդը համապետական խնդիրների լուծման գործում։ Հայկական ՍՍՀ-ն ևս, եղբայրական մյուս հանրապետությունների հետ սերտ համագործակցած, իր արժանի ավանդն է ներդնում տասնմեկերորդ հնգամյա պլանի կատարման գործում։ Հանրապետության աշխատավորների առջև խնդիր է դրված՝ առավելագույնս բարձրացնել արտադրության արդյունավետությունն ու արտադրանքի որակը։ Ինչպես նշվեց Հայաստանի կոմկուսի XXVII համագումարին տրված հաշվետու զեկուցման մեջ, կարևոր խնդիրներից մեկը Որոտանի ջրերը Սևանա լիճ մղելու հիդրոտեխնիկական կառույցների համալիրի շինարարությունն է, առհասարակ, Սևանի պրոբլեմի արմատական ու վերջնական լուծման նպատակով մշակված միջոցառումների իրականացումը։

Նոր հնգամյակում հանրապետության առջև մեծ ու պատասխանատու խնդիրներ են ծառացել նաև ժողովրդական տնտեսության կառավարման կատարելագործման, արտադրության մեջ գիտատեխնիկական հասումների ներդրման տեմպերի արագացման, գիտության, գրականության, արվեստի, ամբողջությամբ վերցրած, կուլտուրայի զարգացման գործում։

Սովետական ազգերի ու ազգությունների հետագա համակողմանի բարգավաճում նրանց ավելի ու ավելի սերտ մերձեցման հետ դիալեկտիկական անխախտ միասնության մեջ՝ այս է հասուն սոցիալիստական հասարակարգում ազգային հարաբերությունների զարգացման մայրուղին։

ՍՄԿԿ XXVI ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐՈՒՄ, ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևի զեկուցման մեջ պարունակվում են ազգային հարաբերությունների զարգացման հեռանկարների և դրա հետ կապված՝ կուսակցության կարևորագույն խնդիրների վերաբերյալ շատ արժեքավոր սկզբունքային դրույթներ։ Դրանք մեծ ներդրում են սոցիալիստական ազգային հարաբերությունների զարգացման տեսության մեջ և պրակտիկայում։

Հաշվետու զեկուցման մեջ գիտական խորությամբ ընդհանրացված են սովետական հասարակության բոլոր դասակարգերի ու սոցիալական խմբերի մերձեցման ասպարեզում վերջին տասնամյակներում ձեռք բերված հաջողությունները։ Արժեքավորելով այդ փորձը, Լ. Ի. Բրեժնևն արեց սկզբունքորեն կարևոր նոր հետևություն «...կարելի է ենթադրել, որ հասարակության անդասակարգ կառուցվածքի կազմավորումը ամենաէականում և հիմնականում տեղի կունենա հասուն սոցիալիզմի պատմական շրջանակներում»։

Գիտական այս կարևոր կանխատեսումը անմիջական առնչություն ունի ազգային հարաբերությունների զարգացման օրինաչափությունների հետ։ Այստեղ ամենից առաջ հարկ է նշել հետևյալը. ամենաէականում և հիմնականում հասուն սոցիալիզմի շրջանակներում հասարակության անդասակարգ կառուցվածքին հասնելու հնարավորության վերաբերյալ դրույթից հետևում է, որ հասուն սոցիալիզմի և կոմունիզմի միջև ոչ մի այլ միջանկյալ փուլ չի լինի։ Զարգացած սոցիալիզմն անմիջականորեն կվերաճի կոմունիզմի։

Հասարակության սոցիալական միասեռության հաստատման ընթացքում սովետական ազգերի ու ազգությունների սոցիալական բնույթի մեջ որոշակի փոփոխություններ տեղի կունենան։ Դասակարգերի ու սոցիալական խմբերի մերձեցման, ֆիզիկական ու մտավոր աշխատանքի, քաղաքի ու գյուղի միջև էական տարբերությունների աստիճանական վերացման պրոցեսների հետազոտությունը խիստ կարևոր է ազգերի ու ազգային հարաբերությունների հետագա զարգացման հեռանկարները որոշելու իմաստով։ Խոսքը, նախ, սոցիալիստական ազգերը կոմունիստականի վերափոխելու համար անմիջական նախադրյալների ստեղծման մասին է։ Չէ՞ որ զարգացած սոցիալիզմից կոմունիզմին անցնելու (այն է՝ ՍՍՀՄ-ում կոմունիստական հասարակարգ կառուցելու) հետ մեկտեղ ազգերը, ազգային տարբերությունները չեն անհետանա։ Սակայն կփոխվի ազգերի սոցիալական բնույթը. դրանք կդառնան կոմունիստական։ Այս դրույթը մեր կողմից արդեն առաջ է քաշվել մի քանի այլ հրապարակումներում, և այն պաշտպանում են նաև մի շարք այլ հեղինակներ (տե՛ս И. П. Цамерян, Нации и национальные отношения в развитом социалистическом обществе. М., 1979, стр. 170—178)։ Այժմ անհրաժեշտ է այդ պրոբլեմն ավելի հանգամանորեն, համակողմանի ու խոր կերպով հետազոտել։

Ազգերը կոմունիստականի վերափոխելու հետ է կապված նաև նրանց լիակատար միասնության հասնելը, որի մասին խոսվում է ՍՄԿԿ ծրագրում։ Ազգերի լիակատար միասնությունը կհաստատվի ամբողջությամբ վերցրած հասարակության և յուրաքանչյուր առանձին ազգի լիակատար սոցիալական միասեռության իրականացման շնորհիվ։

Բնութագրելով ՍՍՀՄ բոլոր ժողովուրդների միջև եղբայրական հարաբերությունների ամրապնդման գործում ձեռք բերված հիանալի հաջողությունները, ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը համագումարում իր զեկուցման մեջ ասաց. «Սովետական ազգերի միասնությունն այսօր ամուր է, քան երբևէ։ Դա, իհարկե, չի նշանակում, թե ազգային հարաբերությունների ոլորտում բոլոր հարցերն արդեն լուծված են։ Այնպիսի խոշոր բազմազգ պետության զարգացման դինամիկան, ինչպիսին մերն է, քիչ պրոբլեմներ չի ծնում, որոնք պահանջում են կուսակցության զգայուն վերաբերմունքը» (ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի հաշվետվությունը... էջ 93)։

Զեկուցման մեջ նշվում է, որ սովետական հանրապետությունների բնակչության կազմը բազմազգ է։ Եվ բնական է, որ բոլոր ազգերը դրանց կուսակցական և պետական մարմիններում պատշաճ ներկայացուցչության իրավունք ունեն։ Հասկանալի է՝ խստիվ հաշվի առնելով յուրաքանչյուր մարդու գործնական ու գաղափարաբարոյական հատկությունները։

Վերջին տարիներս մի շարք հանրապետություններում զգալիորեն ավելացել է ոչ բնիկ ազգությունների քաղաքացիների թիվը, որոնք ունեն իրենց յուրահատուկ շահերն ու պահանջները լեզվի, կուլտուրայի ու կենցաղի բնագավառներում։ Միութենական հանրապետությունների, երկրամասերի, մարզերի ղեկավար կուսակցական մարմինները պետք է ավելի խորամուխ լինեն նման հարցերին, ժամանակին առաջարկեն դրանց լուծման ուղիներ,— ասվում է զեկուցման մեջ։

Ըստ էության, այստեղ խոսվում է սովետական ցանկացած հանրապետությունում ապրող բոլոր ազգությունների քաղաքացիների հավասարության խստիվ պահպանման ու ապահովման անհրաժեշտության մասին։ Իհարկե, բոլոր ազգերի ու ազգությունների իրավահավասարության ու հավասարության հարցը նոր չէ։ Այն սովետական պետության ստեղծման առաջին իսկ օրվանից արձանագրվել է նրա օրենքներում և ամրակայվել ՍՍՀՄ ու միութենական հանրապետությունների բոլոր սահմանադրություններում։ Սակայն այդ հավասարության խստիվ պահպանման անհրաժեշտության վերաբերյալ բուն հարցադրումը նկատելի չափով, ինչպես մեզ թվում է, պայմանավորված է դրա տարբեր բնույթի խախտումների դրսևորմամբ։ Պատահական չէ, որ վերը բերված դրույթներից անմիջապես հետո զեկուցման մեջ խոսվում է յուրաքանչյուր մարդու ազգային զգացումները, ազգային արժանապատվությունը հարգելու անհրաժեշտության մասին, սոցիալիզմի բնույթին խորթ այնպիսի երևույթների դեմ վճռական պայքարի մասին, ինչպիսիք են շովինիզմը կամ նացիոնալիզմը, ամեն տեսակի նացիոնալիստական խեղումները։

Մեր կարծիքով, այդ հարցադրումն ունի նաև մի այլ պատճառ։ Որոշ հանրապետություններում բնիկ ազգությունը, որով կոչվում է տվյալ հանրապետությունը, ավելի մեծ (ազգաբնակչության մեջ նրա տեսակարար կշռին չհամապատասխանող) ներկայացուցչություն ունի ղեկավար կուսակցական և պետական մարմիններում։ Անցյալում, երբ դեռ ժողովուրդների փաստական հավասարություն չէր հաստատվել, երբ դեռ գոյություն ունեին այս կամ այն հանրապետության բնիկ ազգության անցյալի հետամնացության նկատելի մնացուկներ, անհրաժեշտ էր վարել ապարատի «բնիկացման», տվյալ ազգությանը հանրապետական ղեկավար մարմինների ընտրություններում ամեն կարգի առավելություններ տրամադրելու քաղաքականություն։ Սակայն արդի պայմաններում, երբ վաղուց այլևս չկան հետամնաց «ազգային ծայրամասեր»,

զարգացած սոցիալիզմի շրջանում վերացել է նման արտոնությունների անհրաժեշտությունը: Ավելին, այժմ նման փաստերը՝ հանրապետության բնիկ ազգության ոչ համամասնական, չափից ավելի մեծ ներկայացուցչությունը նրա ղեկավար մարմիններում, ժողովրդական տնտեսության կառավարման ապարատում և այլն, կարող են հանգեցնել բացասական հետևանքների: Դրանք կարող են դառնալ (և դառնում են) նացիոնալիստական վերապրուկների հարուցման աղբյուր: Մի կողմից, դրանք հանգեցնում են հանրապետության այս կամ այն ազգային խմբերի (այդ թվում և նրանց, ովքեր դարերով ապրում են տվյալ տերիտորիայում) իրավունքների, շահերի և պահանջմունքների անտեսմանը և նրանց մոտ ազգային վիրավորանքի զգացում են առաջ բերում: Մյուս կողմից՝ քայքայիչ ներգործություն են ունենում հանրապետության բնիկ ազգության քաղաքականապես տհաս ներկայացուցիչների վրա՝ նրանց մոտ հարուցելով ազգային գերազանցության, ազգային բացառիկության, սնապարծության ու գոռոզության զգացում: Ահա թե ինչու անհրաժեշտ է շտկել կուսակցական ու պետական մարմիններում այս կամ այն հանրապետությունում բնակվող ազգերի, ազգային խմբերի ներկայացուցչության գործի վիճակը, եթե այդտեղ խախտված է ազգերի հավասարության ու իրավահավասարության սկզբունքը:

Իհարկե, խոսքն այն մասին չէ, որ թվաբանական ճշգրտությամբ սահմանվի հանրապետության ազգաբնակչության մեջ ամեն մի ազգի կամ ազգային խմբի տեսակարար կշռի տոկոսային հարաբերակցությունը և դրան համապատասխանեցվի կուսակցական ու պետական մարմիններում նրանց ներկայացուցչությունը: Սակայն, Լ. Ի. Բրեժնևի խոսքերով ասած, հարկավոր է պահպանել տվյալ հանրապետությունում բնակվող բոլոր ազգերի ու ազգային խմբերի պատշաճ ներկայացուցչության իրավունքը նրա ղեկավար մարմիններում: Իհարկե, չեն բացառվում այնպիսի դեպքերը, երբ հարկ է լինում այս կամ այն հանրապետության բնիկ ազգության ներկայացուցիչների թվից ավելի բարձր տեմպերով պատրաստել մասնագետ կադրեր ու գիտական աշխատողներ, եթե հանրապետությունը դրանց խիստ կարիքն ունի և այդ ասպարեզում ետ է մնում մյուսներից: Հանրապետությունների ու ազգերի զարգացման մակարդակների հավասարեցման կուսակցության քաղաքականությունը նման պրոբլեմների լուծման համապատասխան միջոցառումներ է նախատեսում:

Հարկ է ուշադրություն հրավիրել նաև հաշվետու ղեկուցման հետևյալ դիտողության վրա. «Մենք դեմ ենք այն միտումներին, որոնք նպատակ ունեն արհեստականորեն վերացնել ազգային առանձնահատկությունները: Բայց մենք նույնքան էլ անթույլատրելի ենք համարում դրանց արհեստական ուռճացումը» (Նույն տեղը, էջ 93):

Այս կամ այն ազգային խմբերի ազգային առանձնահատկություններն արհեստականորեն վերացնելու, հանրապետության բնիկ ազգության հետ դրանց ձուլելու միտումը, ցավոք, դեռևս նկատվում է առանձին հանրապետություններում: Որպես կանոն, այն զուգակցվում է բնիկ ազգության ազգային առանձնահատկությունների ուռճացման հետ: Լենինյան ազգային քաղաքականությանը հակասող այս միտումը ևս նացիոնալիզմի ու շովինիզմի վերապրուկները բորբոքելու աղբյուր է: Նման կարգի երևույթների դեմ պետք է անհաշտ ու վճռական պայքար մղել:

Իր ազգային քաղաքականության մեջ կոմունիստական կուսակցությունը, հետևելով Վ. Ի. Լենինի պատգամներին, հաշվի է առնում սովետական բոլոր ազգերի ու ազգությունների շահերը, չափազանց ուշադիր է նրանց ազգային զգացումների նկատմամբ, հոգատարությամբ է վերաբերվում նրանց կարիքների ու պահանջմունքների բավարարմանը: Լենինյան ազգային քաղաքականության սկզբունքներից ամեն մի շեղում կարող է հանգեցնել ազգային վիրավորանքի և նացիոնալիզմի վերապրուկների աշխուժացման, կոմունիզմի կառուցման գործում աշխատավորների ստեղծագործական ակտիվության թուլացման: «Կուսակցության սրբազան պարտքն է,— ասվում է հաշվետու զեկուցման մեջ,— աշխատավորներին դաստիարակել սովետական հայրենասիրության և սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմի, միասնական սովետական մեծ հայրենիքին պատկանելու հպարտ զգացումի ոգով» (Նույն տեղը):

Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցությունը, նրա ղեկավար մարմինները՝ ՍՄԿԿ Կենտկոմը, միութենական հանրապետությունների կոմկուսների կենտկոմները, երկրամասային, մարզային և մյուս կոմիտեները տեքերում սիստեմատիկ աշխատանք են տանում աշխատավորների ինտերնացիոնալ ու հայրենասիրական դաստիարակության նպատակով, պայքար են մղում նացիոնալիզմի ու շովինիզմի ամեն տեսակի վերապրուկների և դրսևորումների դեմ: Այդ վերապրուկների դեմ անշեղ պայքարը սովետական մարդկանց կոմունիստական դաստիարակության, նոր մարդու կերպավորման, սովետական ժողովրդի ինտերնացիոնալ հանրության ամրապնդման կարևորագույն պայմանն է:

Դեպի կոմունիզմ սովետական սոցիալիստական ազգերի ու ազգությունների զարգացման հեռանկարների, նրանց ապագայի հետ անխզելիորեն կապված է նաև սովետական ժողովրդի՝ որպես մարդկանց պատմական նոր հանրության, ապագան: Կոմունիզմի ուղիով առաջընթացին համապատասխան ավելի ու ավելի կամրապնդվեն պատմական այդ հանրության մեջ սովետական մարդկանց սոցիալ-տնտեսական և քաղաքաքաղաքական համախմբվածությունն ու միասնությունը: Կոմունիստական հասարակարգի կառուցման շնորհիվ հասարակության ու ազգերի լիակատար սոցիալական միասեռության հաստատ մամբ այդ հանրությունն ավելի ամրակուռ կդառնա: Բայց այն կպահպանի իր բազմազգությունը՝ հանդես գալով որպես կոմունիստական ազգերի մի ինտերնացիոնալ հանրություն: Սովետական ժողովուրդը, որպես մարդկանց պատմական հանրություն, մեր երկրում կոմունիզմի հաղթանակի պայմաններում ևս ձեռք չի բերի ինչ-որ մի նոր միասնական ազգի հատկանիշներ: Խորհելով ապագայի մասին, կարելի է ենթադրել, որ հաղթանակած կոմունիզմի երկրների շըրջանակի ընդլայնմամբ կծագեն նաև ավելի լայն ինտերնացիոնալ հանրություններ, որոնք կընդգրկեն այդ երկրների ժողովուրդներին՝ ընդհուպ մինչև համաշխարհային կոմունիստական մարդկության կերպավորումը:

Քննարկելով ազգերի ու ազգային հարաբերությունների զարգացման հեռանկարները, տեղին կլինի նախազգուշացնել այս հարցի վերաբերյալ երկու սխալ տեսակետներից: Դրանցից մեկն այն է, թե, իբր, այժմ արդեն ազգերը ձուլվում են, անհետանում են ազգային տարբերությունները: Մյուսը հանգում է ազգերի ու ազգային հարաբերությունների հավերժացմանը, թե, իբր, դրանք երբեք չեն անհետանա:

Ազգերի ձուլման, այսինքն՝ ազգային տարբերությունների վերացման պրոցես, իրոք, տեղի կունենա, բայց ոչ թե մերձավոր ապագայում, այլ ամբողջ աշխարհում հասուն կոմունիզմի հաղթանակից ու հաստատումից հետո: Այդ պրոցեսը պետք է քննարկել դիալեկտիկորեն, այլ ոչ թե մետաֆիզիկորեն: Ազգերի ձուլումը տեղի կունենա ոչ թե այս կամ այն ազգային արժույթների, առանձին ազգերի մշակութային նվաճումների վերացման, դրանց աղքատացման և մինչև ինչ-որ մի միջին, ամենքի համար հավասարապես անդեմ մակարդակի իջեցման ուղիով: Ընդհակառակն, այն տեղի կունենա բոլոր կոմունիստական ազգերի առավելագույն զարգացման շնորհիվ, երբ նրանք համակողմանի մերձեցմամբ կհասնեն այնպիսի բարգավաճման, որի պայմաններում նրանց ստեղծած ամենայն լավագույնը, նրանց մշակույթի բոլոր նվաճումները, հոգևոր բարձր արժույթները և այլն կդառնան յուրաքանչյուր ազգի անկապտելի օրգանական սեփականությունը: Համաշխարհային հասուն կոմունիստական հասարակարգի որոշակի փուլում, կոմունիստական ազգերի առավելագույն ծաղկման ու մերձեցման հասնելու շնորհիվ ազգային տարբերությունների աստիճանական վերացման պրոցեսը կավարտվի ազգերի մահացմամբ, այսինքն՝ նրանց ձուլմամբ:

Ապագայի կոմունիստական կուլտուրան արդեն այսօր ներառում է այն բոլոր նվաճումները, այն ամենայն արժեքավորը, որ ստեղծել են առանց բացառության բոլոր ազգերն ու ժողովուրդները: Այդ կուլտուրան կլինի յուրատեսակ, հարստագույն համաձուլվածքը մշակութային այն բոլոր արժույթների, որ մինչ այդ կստեղծվեն աշխարհի բոլոր ազգերի մարդկանց ստեղծագործությամբ:

ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԸ ԵՎ ԱՐԴԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մ. Հ. ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ
Փիլիսոփայական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր

ԱՐԴԻ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԸ աշխարհի հեղափոխական նորացման, կապիտալիզմից սոցիալիզմին անցման դարաշրջան է։ Այժմ սոցիալական առաջընթացի պրոբլեմները մեծ հետաքրքրություն են հարուցում հասարակայնության լայն շրջաններում։ Դրանք համաշխարհային ասպարեզում ամենասուր պայքարի առարկա են դարձել սոցիալիզմի և կապիտալիզմի, կոմունիստական և բուրժուական գաղափարախոսությունների միջև։ Օրինաչափ է, որ ՍՄԿԿ XXVI համագումարին ներկայացված ՍՄԿԿ Կենտկոմի հաշվետու զեկուցման մեջ ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը հսկայական ուշադրություն հատկացրեց գաղափարախոսական պայքարի խնդիրներին։ Մասնավորապես նշեց, որ աճել է դասակարգային հակառակորդի պրոպագանդիստական միջոցների ակտիվությունը, ուժեղացել են սովետական մարդկանց գիտակցության վրա քայքայիչ ազդեցություն գործելու նրա փորձերը։ Իմպերիալիստները և նրանց կամակատարները սիստեմատիկաբար թշնամական կամպանիաներ են մղում սոցիալիստական երկրների դեմ։ Նրանք արատավորում և խեղաթյուրում են այն ամենը, ինչ տեղի է ունենում այդ երկրներում։ Նրանց համար ամենագլխավորն է՝ մարդկանց ետ վանել սոցիալիզմից։

Արդի միջազգային զարգացման կարևոր առանձնահատկությունը համաշխարհային սոցիալիզմի և կապիտալիզմի, պրոգրեսի և ռեակցիայի ուժերի սոցիալական հակամարտության սրումն է, աշխարհի բոլոր շրջաններում դասակարգային պայքարի բուռն վերելքն ու բարդացումը։ Գաղափարախոսական պայքարի ուժգնացումը համաշխարհային ասպարեզում դասակարգային հակամարտության սրման ու խորացման արտահայտություն է։ Համագումարում շեշտվեց, որ միջազգային առումով հաշվետու ժամանակաշրջանը բարդ և բուռն ժամանակաշրջան էր։ Այն նշվեց, նախ և առաջ, համաշխարհային քաղաքականության մեջ երկու ուղղությունների ինտենսիվ պայքարով։

Համաշխարհային կապիտալիզմի զարգացման սոցիալ-տնտեսական պրակտիկան 70-ական թվականներին հերքեց բուրժուական հասարակության «տրանսֆորմացիայի», կապիտալիզմի «անճգնաժամ» զարգացման, միջազգային պրոլետարիատի հեղափոխական կարողությունների և հնարավորությունների «սպառման», դասակարգային պայքարի «մարման» վերաբերյալ բուրժուական գաղափարախոսների հերյուրանքները։ Այդ տարիներին իրականում տեղի էին ունենում կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի հետագա սրում, շահագործման ոլորտի ընդլայնում, սոցիալական անհավասարության խորացում, էկոնոմիկայում ռազմականացման միտումների ծավալում և այլն։ Սոցիալական կոնֆլիկտների սրման պայմաններում բանվոր դասակարգը և դեմոկրատական ուժերը ակտիվ պայքար են մղում պետական-մոնոպոլիստական, միլիտարիստական ու ֆաշիստական միտումների, համաշխարհային ասպարեզում իմպերիալիզմի ագրեսիվության աճի դեմ։

Լարվածության թուլացումը նկատելիորեն ակտիվացրեց համաշխարհային հեղափոխական ուժերը՝ սոցիալիզմի համաշխարհային սիստեմը, միջազգային բանվոր դասակարգին և ազգային-ազատագրական շարժումը։ Իմպերիալիզմի գաղափարական էքսպանսիայի ուժեղացումը համաշխարհային հեղափոխական պրոցեսի դեմ նրա պայքարի ձևն է։ Դրա գլխավոր միտումը մարքս-լենինյան տեսության և ռեալ սոցիալիզմի պրակտիկայի վարկաբեկումն է։ Այսօր ողջ բուրժուական գաղափարախոսության ու գաղափարական էքսպանսիայի միջուկը հակակոմունիզմն է, հակասովետիզմը։

*Իմպերիալիզմի գաղափարական էքսպանսիայի ուժեղացումը և այդ կա-
պակցությամբ աշխարհում գաղափարախոսական պայքարի սրումը վառ կեր-
պով արտահայտվում է այն բանում, որ այժմ կապիտալիստական երկրներում
շարունակվում է բուրժուական պրոպագանդիստական ապարատի, գաղափա-
րախոսական պայքարի միջոցների ու ձևերի կատարելագործման պրոցեսը։
ԱՄՆ-ում տեղի է ունենում պրոպագանդիստական ապարատի նոր վերակառու-
ցում։ Մասնավորապես ՅՈՒՍԻԱ միավորումը (ԱՄՆ-ի ինֆորմացիոն գործա-
կալությունը) և Պետական դեպարտամենտի կրթության և կուլտուրայի հար-
ցերի բյուրոն միացել և կազմել են Ինֆորմացիայի և կուլտուրական փոխա-
նակության ամերիկյան գործակալությունը, որը կոչվում է Միջազգային կա-
պերի վարչություն (ՄԿՎ)։ Սրա տնօրինությանն է հանձնված նաև «Ամերիկայի
ձայն» ռադիոկայանը (տե՛ս* Вопросы советской внешнеполитической
пропаганды. М., 1980, стр. 131)։
*Այսօր ԱՄՆ-ը արտաքին քաղաքական պրոպագանդայի նպատակով տա-
րեկան ծախսում է ավելի քան 500 միլիոն դոլար, որը մի քանի անգամ գերա-
զանցում է այդ նպատակով ԱՄՆ-ի, Անգլիայի, Ֆրանսիայի և ֆաշիստական
Գերմանիայի նախապատերազմյան ծախսերը՝ միասին վերցրած։ ԱՄՆ-ում
արտաքին քաղաքական պրոպագանդայով զբաղված են. 1849 ամենօրյա թեր-
թեր՝ 61,8 միլիոն օրինակ և 583 կիրակնօրյա թերթեր՝ 49,6 միլիոն օրինակ
տպաքանակով, 100 մասսայական ամսագրեր՝ շուրջ 210 միլիոն օրինակ տպա-
քանակով, 4281 ռադիոկայան և 832 հեռուստակայան (տե՛ս նույն տեղը, էջ
128—129)։
Միմիայն անգլիական Բի Բի Սի կորպորացիան վարում է տարեկան մինչև
7000 ժամ հեռուստատեսային և 40 լեզուներով ռադիոհաղորդումներ, որոնց
ընդհանուր ծավալը կազմում է շաբաթական 730 ժամ։ Մի շարք երկրներում այս
գործունեության մեջ են ընդգրկվում համալսարաններ, զանազան գիտական
կենտրոններ, հասարակական կարծիքի ինստիտուտներ։ Հատուկ արտաքին
քաղաքական ստորաբաժանումներ է պահում ՆԱՏՕ-ի ապարատը։ Իմպերիա-
լիզմի գաղափարական էքսպանսիային գործուն կերպով մասնակցում են և այլ
կապիտալիստական երկրներ։ ԳՖՀ-ում, օրինակ, Աքսել Շպրինգերի «Թերթամ-
սագրային կայսրություն» թողարկած տպագիր արտադրանքի միանվագ տպա-
քանակը կազմում է 14 միլիոն օրինակ (տե՛ս նույն տեղը, էջ 128—129) և այլն։
Իմպերիալիզմի գաղափարական էքսպանսիայի գլխավոր օբյեկտներն են
Սովետական Միությունը և սոցիալիզմի երկրները։ Դա պայմանավորված է
նրանով, որ ռեալ սոցիալիզմի հասումները հսկայական հեղափոխականացնող
ազդեցություն են գործում աշխարհի վրա, բազմապատկում գիտական սոցիա-
լիզմի գաղափարների ձգողական ուժը։ Սոցիալիզմը համաշխարհային հեղա-
փոխական պրոցեսի առաջատար շարժիչ ուժն է, համաշխարհային զարգաց-
ման առանցքային գործոնը։ Այդ պատճառով էլ իմպերիալիստական գաղափա-
րական էքսպանսիայի գլխավոր խնդիրն է, մի կողմից, խարխլել սոցիալիզմի
տեսության ու պրակտիկայի գաղափարախոսական, հեղափոխականացնող ազ-
դեցությունը ողջ աշխարհում, մյուս կողմից, խարխլել սոցիալիզմի, համաշ-
խարհային սոցիալիստական համագործակցության հիմքերը, մեկուսացնել
ՍՍՀՄ-ը, սոցիալիզմի բոլոր երկրներում տարածել զանազան բուրժուական,
ռևիզիոնիստական և ռեֆորմիստական կոնցեպցիաներ, նացիոնալիստական ու
մանր բուրժուական հայացքներ և այլն։
ՍՄԿԿ Կենտկոմի «Գաղափարախոսական, քաղաքական-դաստիարակչա-
կան աշխատանքի հետագա բարելավման մասին» որոշման մեջ շեշտվում է,
որ իմպերիալիստական պրոպագանդան անընդհատ կատաղի հարձակում է
գործում սովետական մարդկանց մտքերի վրա, ձգտում է ամենանուրբ մեթոդ-
ների և ժամանակակից տեխնիկական միջոցների օգնությամբ նրանց գիտակ-
ցությունը թունավորել սովետական իրականության վերաբերյալ զրպարտու-
թյամբ, արատավորել սոցիալիզմը, գունազարդել իմպերիալիզմը, նրա կո-
ղոպտչական, անմարդկային քաղաքականությունն ու պրակտիկան։ Գործա-
դրվում է ամեն ինչ՝ խեղաթյուրված ինֆորմացիա ու փաստերի միտումնավոր
լուսաբանում և լռության մատնում, կիսաճշմարտություն և պարզապես ան-
պատկառ սուտ։*

Կոպտորեն խեղաթյուրված են ներկայացնում ինչպես սոցիալիստական երկրների, ՍՍՀՄ-ի ներքին կյանքը, այնպես էլ սոցիալիզմի խաղաղասիրական արտաքին քաղաքականությունը։ Բուրժուական պրոպագանդան, նենգափոխելով ՍՍՀՄ արտաքին քաղաքականության դասակարգային, ինտերնացիոնալիստական էությունը, հայտարարում է ազատագրված երկրների հետ մեր երկրի հարաբերությունների, իբրև թե, իմպերիալիստական, նեոգաղութատիրական բնույթի մասին։ XXVI համագումարին ներկայացված ՍՄԿԿ Կենտկոմի հաշվետու զեկուցման մեջ նշվում է, որ վերջին ժամանակներս նկատելիորեն ակտիվացել են լարվածության թուլացման, սպառազինությունների սահմանափակման, Սովետական Միության և սոցիալիզմի մյուս երկրների հետ հարաբերությունների բարելավման հակառակորդները։ Այս կապակցությամբ բուրժուական պրոպագանդայում լայնորեն տարածվում են այսպես կոչված «սովետական ռազմական սպառնալիքի» վերաբերյալ զանազան վարկածներ։ Ջանալով հեղինակազրկել ՍՍՀՄ արտաքին քաղաքականությունը, մասսայական ինֆորմացիայի արևմտյան միջոցները, բուրժուական գործիչներն ու ՆԱՏՕ-ի ստրատեգները պրովոկացիոն աղմուկ են բարձրացրել Սովետական Միության «ռազմական գերազանցության» մասին, և դա ամենևին էլ ոչ այն պատճառով, որ ՆԱՏՕ-ի երկրների և Վարշավայի պայմանագրի երկրների միջև ռազմական հավասարակշռություն չկա։ Նման հավասարակշռությունն առկա է և դա Արևմուտքին ձեռնտու չէ։ Ինչպես արտահայտվեց Պենտագոնի ներկայացուցիչ Հ. Պերրին ՆԱՏՕ-ի ռազմական փորձագետների նիստում, Արևմուտքը պետք է Սովետական Միությանը պարտադրի սպառազինությունների մրցավազք և ընդ որում թելադրի իր պայմանները։

Բացահայտորեն դրսևորվում է ամերիկյան իմպերիալիզմի գաղափարախոսների և քաղաքագետների մտադրությունը. մի կողմից, սևացնել սոցիալիզմի, ՍՍՀՄ-ի խաղաղասիրական արտաքին քաղաքականությունը, մյուս կողմից՝ շիկացնել մթնոլորտը, որպեսզի սեփական երկրում, դաշնակից երկրներում քայքայեն «սառը պատերազմին» և սպառազինությունների անսանձ մրցավազքին վերադառնալու փորձերի դեմ աճող դիմադրությունը, պատրվակ գտնեն զինաթափման շուրջ Սովետական Միության հետ բանակցություններից հրաժարվելու համար։

Արհեստականորեն ռազմական հիստերիայի մթնոլորտ ստեղծելու ողջ մեխանիզմը ժամանակին նկարագրել է հակակոմունիզմի խոշոր գաղափարախոսներից մեկը՝ Ջոն Ֆոստեր Դալլեսն իր Պատերազմ, խաղաղություն և փոփոխություններ գրքում։ Նա գրել է. «որպեսզի երկիրն պարտադրվի կրելու մեծ ռազմական մեքենա պահելու հետ կապված բեռ, անհրաժեշտ է ստեղծել պատերազմի հոգեբանությանը համարժեք հուզական վիճակ։ Պետք է ներկայացնել արտաքին վտանգի պատկերը... Դա պահանջում է ամենաբարձր աստիճանի զարգացնել ազգ-հերոսի և ազգ-չարագործի գաղափարախոսությունը, ինչպես նաև բնակչության մեջ առաջացնել զոհաբերության պատրաստակամություն»։ Նույն հակակոմունիստական, միլիտարիստական շրջաններն այսօր սանձազերծ կամպանիա են ծավալում այսպես կոչված «միջազգային տեռորիզմի» հարցի շուրջ, ձգտելով վարկաբեկել ժողովուրդների ազգային-ազատագրական պայքարը՝ այն ներկայացնելով իբրև տեռորիզմ, միաժամանակ նաև ՍՍՀՄ արտաքին քաղաքականությունը, որը, իբրև թե, ուղղված է տեռորիզմի քաջալերմանը և աջակցմանը։

Բուրժուական գաղափարախոսությունը հատուկ ուշադրություն է նվիրում սոցիալիստական համագործակցության երկրների տարանջատմանը, ՍՍՀՄ-ի մեկուսացմանը, սոցիալիզմի երկրներում կապիտալիզմի վերականգնմանը։ Իմպերիալիստական պրոպագանդան, ճգնելով նենգափոխել սոցիալիստական համագործակցության երկրների միջպետական հարաբերությունների ինտերնացիոնալիստական հիմունքներն ու բնույթը, համառորեն տարածում է, իբրև թե, Վարշավայի պայմանագրի և ՏՓԽ-ի ներսում գոյություն ունեցող «ոչ իրավահավասար» հարաբերությունների մասին վարկածը։ Այդ իսկ պատճառով, իբրև թե, տեղի են ունենում «ապաինտեգրացման» պրոցեսներ, ուժեղանում են «Մոսկվայի տիրապետության», «Մոսկվայի թելադրանքի» դեմ ուղղված «կենտրոնախույս միտումները»։ ԱՄՆ-ում լույս տեսնող «Ֆորին Աֆֆերս» հանդեսը

պնդում է, օրինակ, որ Մոսկվայի հեգեմոնիստական քաղաքականության քաղաքական գինը Արևելյան Եվրոպայում խոր ու լայն դժգոհության և մշտական լարվածության հավերժացումն է։ Այս կապակցությամբ բուրժուական պրոպագանդան մեծ ուշադրություն է դարձնում «սովետական իմպերիալիզմի», «հեգեմոնիզմի» և նման այլ հերյուրանքների տարածմանը։

Բուրժուական գաղափարախոսների և պրոպագանդիստների նման պնդումները հիմնվում են ՍՄԿԿ-ի ներքին քաղաքականության և մեր երկրում ինտենսիվ զարգացող սոցիալ-քաղաքական և գաղափարական պրոցեսների խեղաթյուրման վրա։ Հակակոմունիզմի կենտրոնական դրույթն այն մասին է, որ, իբրև թե, ՍՍՀՄ-ում տիրապետող գաղափարախոսությունն ու քաղաքականությունը ոչ թե մարքսիզմ-լենինիզմը, ինտերնացիոնալիզմն են, այլ մեծապետական շովինիզմը և նացիոնալիզմը։ ԱՄՆ-ի Հարվարդի համալսարանի պրոֆեսոր, այժմ պրեզիդենտ Ռ. Ռեյգանի խորհրդական Ռիչարդ Փայփսը պնդում է մեր երկրում «ազգային խմորիչի» առասպելական աճի, նացիոնալիզմի՝ որպես քաղաքականության և գաղափարախոսության, տիրապետության մասին։ Ընդ որում, նա զրպարտում է ՍՄԿԿ ազգային քաղաքականությունը, այն անվանելով «ռուսիֆիկացման», «գաղութարարական», պնդելով, որ այն ցարիզմի քաղաքականության ուղղակի շարունակությունն է, որ, իբրև թե, տեղի է ունենում ազգային հանրապետությունների իրավունքների սահմանափակում։

Անգլիական բուրժուական խոշոր գաղափարախոսներից մեկը, նացիոնալիզմի տեսության «մասնագետ» Անտոնի Սմիթը պնդում է, որ նացիոնալիզմն արդիականության գլխավոր գաղափարախոսությունն ու քաղաքական շարժումն է, այն տիրապետում է բոլոր երկրներում, այդ թվում և ՍՍՀՄ-ում։ Քսաներորդ դարի նացիոնալիզմը աշխատությունում նա ճգնում է ապացուցել կոմունիզմի և նացիոնալիզմի փոխկապակցվածությունը։ Նրա կարծիքով, մարքսիզմն ու նացիոնալիզմը միախառնվում են և արդյունքը դառնում է «սոցիալիստական նացիոնալիզմը», նացիոնալիզմի մարքսիստական տեսակը, որը, ըստ հեղինակի դատողության, հանդիսանում է նացիոնալիզմի երկրորդ ալիքը։ Պատշաճը պետք է հատուցել հեղինակին այն բանի համար, որ նա չի թաքցնում իր հիմնական մտադրությունը, այն է՝ ապացուցել, որ երկրի ներսում տիրապետող նացիոնալիզմն էլ որոշում է մեծապետական, իմպերիալիստական արտաքին քաղաքականությունը։ Բայց այդ բանի համար էլ պետք էր վարկաբեկել ինտերնացիոնալիզմը, որը և հետևողականորեն կատարում է Ա. Սմիթը։ «Նացիոնալիզմը և ինտերնացիոնալիզմը իսկապես միևնույն մեդալի երկու կողմերն են»,— հայտարարում է նա։ Դրանք, հեղինակի բնորոշմամբ, փոխգործակցելով, միմյանց փոխադարձաբար ուժեղացնելով, միջազգային ասպարեզում վերջին հաշվով հանգեցնում են նացիոնալիզմի ծաղկմանը, կոնսոլիդացիայի և ինտերնացիոնալացմանը, մրցակցության աճին և այլն։

Այս թյուր ու մտացածին դատողությունները նպատակ ունեն «բացահայտել», «ցույց տալ» «սովետական հեգեմոնիզմի» աղբյուրը, որն իր հերթին, իբրև թե, հանգեցնում է նացիոնալիզմի աճին սոցիալիզմի մյուս երկրներում, Արևելյան Եվրոպայի երկրների «հետագա ատոմականացման», «Վարշավայի պակտի աճող ապաինտեգրացման»։ Ինչպես Ա. Սմիթը, այնպես էլ բուրժուական մյուս հեղինակները սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմի սկզբունքը համարում են մի հասարակ «գաղափարախոսական կառուցվածք», որը, իբրև թե, կոչված է չեզոքացնելու, մեղմացնելու նացիոնալիզմի հետզհետե ուժեղացող ազդեցությունը։

Ինչ վերաբերում է համաշխարհային սոցիալիստական համագործակցությանը, ապա այն, ինչպես նշված է կուսակցության XXVI համագումարին ՍՄԿԿ Կենտկոմի հաշվետու զեկուցման մեջ, միջպետական հարաբերությունների՝ իսկապես արդարացի, իրավահավասար, եղբայրական հարաբերությունների՝ պատմության մեջ դեռևս չտեսնված տիպ է։ Խորանում է ՏՓԽ-ի երկրների համագործակցությունը, ամրապնդվում նրանց եղբայրական միասնությունը։ Նրանց փոխհարաբերությունների հիմքում ընկած է սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմի սկզբունքը, որը և բնորոշում է սոցիալիստական երկրների ծաղկման բոլոր հիմնական պրոցեսները, նրանց կամավոր մերձեցումն ու փոխշահավետ համագործակցությունը։

Իմպերիալիզմի գաղափարական էքսպանսիայի ու, դրա հետևանքով, համաշխարհային ասպարեզում գաղափարախոսական պայքարի ուժեղացումը, անշուշտ, չեն կարող էապես ազդել միջազգային ասպարեզում ուժերի հարաբերակցությունը հօգուտ սոցիալիզմի փոփոխվելու պատմական պրոցեսի վրա: Գաղափարախոսական պայքարը բարդացնում է, բայց չի արգելակում խաղաղության, դեմոկրատիայի, սոցիալական ու ազգային պրոգրեսի, սոցիալիզմի ուժերի առաջընթացը: Բայց իմպերիալիստական գաղափարախոսության հնարավորությունները, նախ և առաջ նենգ, խորամանկ մեթոդներն ու միջոցներն անտեսել չի կարելի: Այդ գաղափարախոսությունը նպատակ ունի խաբել մարդկանց, արատավորել սոցիալիզմը և արդարացնել իմպերիալիզմի ագրեսիվ գործողությունները, ծավալուն գաղափարախոսական հարձակման ֆոնի վրա իրականացվում է վերադարձ դեպի «սառը պատերազմի» ձևերն ու մեթոդները:

ԱՄՆ-ի նախկին պետական քարտուղար Հ. Քիսինջերը, օրինակ, լարվածության թուլացման դեմ արշավանք ձեռնարկելով, գրել է. պետք է ՍՍՀՄ-ին ստիպել հասկանալ, որ լարվածության թուլացումն անհամատեղելի է գեոպոլիտիկական հավասարակշռությունը խախտելու փորձերի հետ... Եթե լարվածության թուլացումը դառնում է մի տեսակ հանգստացուցիչ բան, ապա վաղ թե ուշ կարող է բախում առաջանալ: Ուշագրավ է ո՛չ միայն այն, որ Քիսինջերը խոսում է «սառը պատերազմի» ժամանակաշրջանին հատուկ սպառնալիքների լեզվով, այլև հատկապես այն, որ նա ՍՍՀՄ-ից պահանջում է հրաժարվել հեղափոխական ուժերին օգնելուց: Այն, որ Քիսինջերը հենց այդ ի նկատի ուներ, վկայում են Իրանի դեպքերի վերաբերյալ նրա հետագա դատողությունները. «Դրանք Սովետական Միությունն էր, արդյոք, կազմակերպել, թե նրա նախապատրաստած մարդիկ՝ երկրորդական հարց է: Դա, անշուշտ, արդյունք է Սովետական Միության կողմից գլոբալ մասշտաբով արմատական շարժումների պաշտպանության, որն այժմ զգաց Իրանը»:

Սոցիալիզմի երկրների, ՍՍՀՄ-ի դեմ իմպերիալիզմի գաղափարական էքսպանսիան, մեր երկրի ներքին ու արտաքին քաղաքականության աղավաղումն ունեն նաև մեկ այլ կարևոր առում. ահաբեկել բուն կապիտալիստական երկրների բնակչությանը, ստիպել նրանց պաշտպանելու իմպերիալիստական շրջանների ագրեսիվ ստրատեգիական նպատակներն ու ձգտումները: Իմպերիալիզմի ստահոդ պրոպագանդան երբեմն կարողանում է բնակչությանը մոլորեցնել, ստիպել, որ նա համակերպվի իր վարած սպառազինությունների մրցավազքի քաղաքականությանը: Անգլիական կոմունիստների «Մորնինգ ստար» թերթն այս կապակցությամբ նշել է, որ, օրինակ, ԱՄՆ-ում հասարակական կարծիքը մշակելու արդյունքները բացահայտորեն վկայում են բնակչության վրա պրոպագանդիստական կամպանիայի ազդեցության մասին, կամպանիա, որի նպատակն է ստիպել բնակչության լայն խավերին նախ ընդունելու միջուկային զենքը, իսկ ապա և միջուկային պատերազմի հնարավորությունը: Ահա թե ինչու բուրժուական գաղափարախոսության և պրոպագանդայի դեմ պայքարը, կեղծ դոգմաների և գաղափարախոսական կոնցեպցիաների մերկացումը ո՛չ միայն համաշխարհային ասպարեզում դասակարգային պայքարի, այլև հանուն խաղաղության և միջազգային անվտանգության պայքարի բաղկացուցիչ մասն է:

***

ՍՄԿԿ XXVI համագումարի նյութերում և, առաջին հերթին, Կենտկոմի հաշվետու զեկուցման մեջ կարևորվում են ազատագրված երկրների զարգացման հարցերը: Եվ որ այդ պրոբլեմները հաջորդում են անմիջապես համաշխարհային սոցիալիստական սիստեմի զարգացման ու սոցիալիզմի երկրների համագործակցության պրոբլեմների քննարկումից անմիջապես հետո, վկայում է համաշխարհային հեղափոխական պրոցեսում ազգային-ազատագրական պայքարի՝ որպես հեղափոխական ուժի կարևորության մեծացման, համաշխարհային զարգացման մեջ ազատագրված երկրների դերի աճի մասին: Այժմ տեղի է ունենում այդ երկրների հասարակական զարգացման բուռն ու հակասական պրոցես, դասակարգային հատկանիշի առումով դիֆերենցիացիայի խորացում ինչպես այդ երկրների միջև, այնպես էլ դրանց ներսում:

Կուսակցության XXVI համագումարին ներկայացված ՍՄԿԿ Կենտկոմի

հաշվետվության մեջ նշված է. «Այդ երկրները շատ տարբեր են: Դրանցից մի քանիսն ազատագրումից հետո գնացին հեղափոխական-դեմոկրատական ուղիով: Այլ երկրներում հաստատվեցին կապիտալիստական հարաբերություններ: Մի քանիսը վարում են իսկական անկախ քաղաքականություն, մյուսներն այսօր ընթանում են իմպերիալիզմի քաղաքականության ֆարվատերում: Մի խոսքով, պատկերը բավական խայտաբղետ է» (Լ. Ի. Բրեժնև, ՍՄԿԿ Կենտկոմի հաշվետու զեկուցումը ՍՄԿԿ XXVI համագումարին, էջ 17):

Ազատագրված երկրներում իրենց հասարակական կողմնորոշման ուղղությունների, ձևերի ու մեթոդների շուրջ սոցիալ-քաղաքական և գաղափարախոսական պայքարի խորացման պայմաններում, զգալիորեն մեծացել է գաղափարախոսության և գաղափարախոսական պրոցեսների դերը: Գաղափարախոսությունն իսկ տալիս է կոնցեպցիաներ, հետագա զարգացման ծրագրերի ու քաղաքականության մշակման հիմք է ծառայում: Տեղի է ունենում ժողովուրդների ազգային ու դասակարգային ինքնագիտակցության աճ, ուժեղանում է յուրաքանչյուր քաղաքական ակտիվ խմբի ձգտումը՝ բարձրացնելու իր սեփական գաղափարախոսական դրոշը, տալու, ինչպես պրոգրեսիվ, այնպես էլ ռեակցիոն դիրքերից, հետագա զարգացման սեփական կոնցեպցիաներն ու ծրագրերը:

Սակայն ազատագրված երկրներում գաղափարախոսական պրոցեսների ու գաղափարախոսական պայքարի բոլոր առանձնահատկությունները, դրանց արտասովոր միահյուսումը ավանդական տեղական գաղափարախոսական ձևերին, փիլիսոփայական և կրոնական կոնցեպցիաներին կարելի է մինչև վերջ հասկանալ և գնահատել, եթե մշտապես ի նկատի ունենանք մի հիմնարար փաստ: Դա հետևյալն է. բոլոր ազատագրված երկրներն այսօր երկու արդիական գլոբալ գաղափարախոսությունների՝ սոցիալիստականի և բուրժուականի մարտադաշտ են, հակամարտության ասպարեզ: Այն պայմաններում, երբ ազատագրված երկրներում առավել լայնորեն են տարածվում գիտական սոցիալիզմի գաղափարները՝ խոր դասակարգային ազդեցություն գործելով մարդկանց մտքերի վրա, նպաստելով ժողովրդական մասսաների դասակարգային ու ազգային ինքնագիտակցության աճին, իմպերիալիստական գաղափարախոսությունը ճգնում է այդ երկրներում քայքայել մարքսիզմ-լենինիզմի և ռեալ սոցիալիզմի պատմական փորձի ազդեցության ուժը: Այն դեպքում, երբ գիտական սոցիալիզմը, ՍՍՀՄ-ի, սոցիալիզմի երկրների ինտերնացիոնալիզմը խթանում են հեղափոխական պրոցեսների խորացումը և, որպես արդյունք, սոցիալիստական կողմնորոշման ուղու վրա նորանոր երկրների ու ժողովուրդների անցումը, ապա բուրժուական գաղափարախոսությունն ու պրակտիկան, նեոգաղութատիրության քաղաքականությունը ճգնում են ավելի շատ երկրներ ու ժողովուրդների ներգրավել կապիտալիստական զարգացման ուղու վրա: Ազատագրված երկրների նման զարգացումը, իմպերիալիստների մտադրությամբ, կնշանակեր կապիտալիստական հասարակարգի էական համալրում, նոր եռանդ կներարկեր իր դարն ապրած սիստեմին և համաշխարհային սոցիալիզմի դեմ գլոբալ հակամարտությունում կամրապնդեր նրա դիրքերը: Իսկ իրենց՝ ազատագրված երկրների համար դա կնշանակեր համաշխարհային կապիտալիստական տընտեսությունում ամրապնդել նրանց կախյալ և հետամնաց վիճակը՝ որպես գաղութային տեսակի շահագործման օբյեկտների:

Ազատագրված երկրների նկատմամբ իմպերիալիզմի մոտեցման դասակարգային չափանիշները, սոցիալիզմի տեսության և պրակտիկայի դեմ պայքարի դրդապատճառներն ամբողջովին որոշում են ազգային-ազատագրական շարժման գոտիներում նրա գաղափարական էքսպանսիայի բնույթը, առանձնահատկություններն ու ուղղությունները: Իսկ գիտական սոցիալիզմի հետ ազգային-ազատագրական պայքարի միացման կոնկրետ արտահայտությունը, պրոգրեսիվ և սոցիալիստական միտումների իրականացման մի տեսակ առարկայական կրողը սոցիալիստական կողմնորոշման երկրներն են: Այդ իսկ պատճառով պայքարը սոցիալիստական կողմնորոշման դեմ, ոչ կապիտալիստական զարգացման տեսության և բուն սոցիալիստական կողմնորոշման երկրների ռեալ հասարակական-պատմական պրակտիկայի՝ որպես կապիտալիստական զարգացման ռեալ երկընտրանքի, հեղինակազրկումն ու արատավորումը նեո-

գաղութատիրության գաղափարախոսության և գաղափարական էքսպանսիայի կարևորագույն միջոցներն են։

«Առաջադիմական ուղիով այդ երկրների զարգացումը,— նշեց Լ. Ի. Բրեժնևը,— իհարկե, տեղի է ունենում ոչ միատեսակ, այլ ընթանում է բարդ պայմաններում։ Բայց հիմնական ուղղությունները նման են։ Դա իմպերիալիստական մոնոպոլիաների, տեղական խոշոր բուրժուազիայի և ֆեոդալների դիրքերի աստիճանական վերացումն է, օտարերկրյա կապիտալի գործունեության սահմանափակումը։ Դա էկոնոմիկայի մեջ ժողովրդական պետության հրամանատարական բարձունքների ապահովումն է և անցումը դեպի արտադրուժերի պլանային զարգացումը, գյուղում կոոպերատիվ շարժման խրախուսումը։ Դա հասարակական կյանքում աշխատավոր մասսաների դերի բարձրացումն է, պետական ապարատի աստիճանական ամրապնդումը ժողովրդին նվիրված ազգային կադրերով։ Դա այդ երկրների արտաքին քաղաքականության հակաիմպերիալիստական բնույթն է։ Նրանցում ամրապնդվում են հեղափոխական կուսակցությունները, որոնք արտահայտում են աշխատավորների լայն մասսաների շահերը» (նույն տեղը, էջ 17—18)։

Սոցիալիստական կողմնորոշման երկրների դեմ նեոգաղութատիրության գաղափարական էքսպանսիան ծավալվում է լայն ճակատով, ընդգրկում բոլոր ազատագրված երկրները, այդ թվում և նրանց, որոնք ընթանում են կապիտալիստական զարգացման ուղիով։ Բանն այն է, որ ազատագրված երկրների բոլոր ժողովուրդներն ուշադրությամբ հետևում են սոցիալիստական կողմնորոշման փորձին, պրակտիկային, նախ և առաջ այն բանին, թե ինչպես է լուծվում այն առանցքային խնդիրը, որը հատուկ է բոլոր նախկին գաղութներին ու կիսագաղութներին. հետամնացության հաղթահարումը, տնտեսական ինքնուրույնության հասնելը, ինչպե՞ս է ընթանում սոցիալական պրոգրեսը, ազգային վերածնության իրականացման գործը, ինչպե՞ս է լուծվում սոցիալական հավասարության պրոբլեմը, ի՞նչ է տալիս սոցիալիստական կողմնորոշումը ժողովրդական լայն զանգվածներին, աշխատավորներին։ Բոլոր այս հարցերն զբաղեցնում են մարդկանց մտքերը, դրանց դրական լուծումն էլ ի վիճակի է հսկայական հեղափոխականացնող ազդեցություն գործելու կապիտալիստական կողմնորոշման երկրների ժողովուրդների վրա։ Դրա համար էլ նեոգաղութատիրության ստրատեգներն ամեն կերպ խանգարում են սոցիալիստական կողմնորոշման երկրների զարգացմանը, ստեղծում լրացուցիչ ֆինանսատնտեսական դժվարություններ, իրականացնում ռազմական ճնշում, պրովոկացիաներ և այլն, իսկ գաղափարախոսները մերթ բացահայտ ու կոպիտ կերպով, մերթ նրբորեն ու հնարամտությամբ արատավորում ու խեղաթյուրում են այդ երկրների հասարակական կյանքը, փորձում հեղինակազրկել դրանց փորձը։

Ազատագրված երկրների դեմ գործում են բուրժուական պետությունների հսկայական պրոպագանդիստական ապարատն ու բուրժուական մասսայական ինֆորմացիայի միջոցները։ Ընդ որում, օգտագործվում է Ասիայի, Աֆրիկայի և Լատինական Ամերիկայի երկրների կախվածությունն իմպերիալիստական ինֆորմացիոն կենտրոններից։ Այդ կախվածության չափերի մասին է վկայում այն փաստը, որ աշխարհում շրջանառության մեջ եղող լուրերի 80 տոկոսը տարածում են աշխարհի 110 ինֆորմացիոն գործակալությունների մեջ առաջին տեղը գրավող ինֆորմացիայի չորս իմպերիալիստական հսկաները. ամերիկյան Ասոշիեյթեդ Պրեսը (ԱՊ), Յունայթեդ Պրես Ինտերնեյշնլը (ՅՈՒՊԻ), անգլիական Ռեյտերը և ֆրանսիական Ֆրանս Պրեսը։ Ազատագրված երկրներում այս գործակալությունների պրոպագանդիստական գործունեության մասին է վկայում այն փաստը, որ, օրինակ, «Ամերիկայի ձայնը» միայն Աֆրիկային հատկացնում է շաբաթական 120 ժամ։ ԳՖՀ-ում, օրինակ, այժմ կան Ասիայի, Աֆրիկայի և Լատինական Ամերիկայի պրոբլեմներն ուսումնասիրող 244 կենտրոններ։ Դրանցից 110-ը մասնագիտանում են Աֆրիկայի հարցերով, 44-ն զբաղվում են Լատինական Ամերիկայի երկրներով, 27-ն ուսումնասիրում են Ասիայի 27 երիտասարդ երկրները (տե՛ս Н. И. Ермошкин, Е. Н. Мова. Духовный колониализм. М., 1981, стр. 7, 18, 39)։

Լայն հոսքով ազատագրված երկրներ են հորդում իմպերիալիստական երկրների տպագիր հրատարակումները։ Ամենևին էլ ոչ լրիվ տվյալներով, միայն

ամերիկյան գրահրատարակությունները Ասիայի, Աֆրիկայի և Լատինական Ամերիկայի երկրներում տարեկան վաճառում են մոտ 300 միլիոն դոլարի արժողության գրքեր։ Դա լիովին վերաբերում է նաև ռադիոյի և հեռուստահաղորդումներին։ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի մասնագետների հաշվարկներով, անգլիական և ֆրանսիական հեռուստատեսություններից յուրաքանչյուրը ազատագրված երկրներ է ուղարկում 200 հազար ժամ տևողությամբ ծրագրեր, իսկ ԳՖՀ-ի հեռուստատեսային կամպանիաները՝ 6 հազար ժամվա ծրագրեր։ Ամբողջությամբ վերցված՝ հեռուստալուրերի արտահանումը և դրանց փոխանակումը կենտրոնացված են երեք անգլոամերիկյան գործակալությունների՝ ՎԻՍՆՅՈՒՍ-ի, ՅՈՒՊԻՏՆ-ի և Սի Բի Էս—Նյուս-ի ձեռքում (տե՛ս նույն տեղը, էջ 102, 105)։

Օգտագործելով այս՝ դեռևս հսկայական պրոպագանդիստական հնարավորությունները, զանազան պրոպագանդիստական միջոցները, իմպերիալիստական գաղափարախոսությունը ճգնում է սոցիալիստական կողմնորոշման երկրները ներկայացնել որպես «դիկտատորականորեն կազմակերպված պետություններ», որոնք, իբրև թե, արհեստականորեն երևան են եկել «Մոսկվայի մեքենայությունների» հետևանքով։ ԱՄՆ-ի պետական դեպարտամենտի նախկին աշխատակից Թոմաս Լարսոնն իր Սովետա-ամերիկյան մրցակցություն գրքում, մի կողմ թողնելով սոցիալիստական կողմնորոշման երկրների կյանքի կարևորագույն ոլորտները, օրինակ՝ քաղաքական սիստեմը, կուլտուրան, առողջապահությունը, սոցիալ-դասակարգային պրոցեսները և այլ բնագավառները, որոնցում հօգուտ աշխատավորների ձեռք են բերված նկատելի հաջողություններ, անջատում է զուտ տնտեսական ոլորտը և քննարկելով դրա ցուցանիշները, հայտարարում է, որ տվյալ զարգացումը ի վիճակի չէ լուծելու թույլ զարգացածության հաղթահարման պրոբլեմները։ Քաղաքական գիտությունների պրոֆեսոր, ԱՄՆ-ի Պենսիլվանիայի համալսարանի սովետական կենտրոնի դիրեկտոր Վերնոն Ասպատուրյանը պնդում է, թե սոցիալիստական կողմնորոշումն անոմալիա է, քաղաքական ու տնտեսական զարգացման միասնության խզում։ Քաղաքականությունը, իբր թե, հռչակում է սոցիալիստական նպատակներ, իսկ տնտեսությունը զարգանում է «արևմտյան կապիտալիզմի» հունով։

Սոցիալիստական կողմնորոշման պրոբլեմների շուրջ գաղափարախոսական պայքարի էական առանձնահատկությունն այն է, որ, օգտագործելով տվյալ հարցը, բուրժուական պրոպագանդան կատաղի պայքար է մղում սոցիալիզմի տեսության ու պրակտիկայի առավել լայն, ընդհանուր պրոբլեմների դեմ, արատավորում ՍՍՀՄ-ն ու սոցիալիզմի երկրները։ Թ. Լարսոնը, օրինակ, պնդում է, որ, իբրև թե, ՍՍՀՄ-ն ազատագրված երկրները դիտում է որպես իր արտաքին քաղաքականության գործիքի, փորձում է ազգային-ազատագրական շարժումն օգտագործել համաշխարհային առաջնության համար ԱՄՆ-ի դեմ մղած պայքարում հաղթանակի հասնելու նպատակով։ Ահա թե ինչու, իբրև թե, ՍՍՀՄ-ն այդ երկրներ է արտահանում զարգացման սոցիալիստական մոդելը և մարքս-լենինյան գաղափարախոսությունը։ Արևմտյան Բեռլինի Ազատ համալսարանի պրոֆեսոր Ռ. Լովենթալը փորձում է ազատագրված երկրներում մարքս-լենինյան կուսակցությունների աճը վերագրել «Մոսկվայի միջամտությանը»։

Նա սոցիալիստական կողմնորոշման դեմ հանդես է գալիս, պրոպագանդելով «երրորդ ուղին», որը, իբրև թե, ազատագրված երկրները կազատի «կոմունիստների տոտալիտար գաղափարախոսական դիկտատուրայից»։

Անհրաժեշտ է շեշտել, որ բուրժուական հեղինակների հակակոմունիստական արտահայտությունները, սոցիալիզմի, ՍՍՀՄ-ի, մարքսիզմ-լենինիզմի և սոցիալիստական կողմնորոշման վերաբերյալ զրպարտչական հերյուրանքները, իբրև թե, հանդես են գալիս մերթ որպես փաստարկ, մերթ հետևանք կամ «մեթոդաբանական» հիմք։ Խոսքն այնպիսի նեոգաղութատիրական տեսությունների մասին է, ինչպիսիք են «մոդեռնիզացիայի», «փոխադարձ կախվածության», «աղքատ և հարուստ երկրների», «սուվերենության հնացածության» և այլ «տեսությունները»։ Նացիոնալիզմի զանազան բուրժուական տեսությունները վերոհիշյալ տեսությունների միջուկն են կազմում, ներթափանցել են մինչև դրանց ուղն ու ծուծը։ Նեոգաղութատիրության գաղափարախոսությունը փորձում է պաշտպանության տակ առնել ռեակցիոն նացիոնալիզմը, այն օգտագործել ազգային-ազատագրական շարժումը պառակտելու, դրա հեղափոխա-

կան հնարավորությունները, համաշխարհային հեղափոխական ուժերի և, առաջին հերթին, սոցիալիզմի համաշխարհային սիստեմի հետ դրա դաշինքը քայքայելու նպատակով: Ռեակցիոն նացիոնալիզմը, կրոնական գաղափարախոսության, հակակոմունիզմի հետ սերտաճած, աճող թշնամություն է հանդես բերում դեմոկրատական, պրոգրեսիվ հոսանքների ու ավանդույթների նկատմամբ:

Իմպերիալիստական պրոպագանդան ձգտում է զրպարտել և մեկուսացնել ազգային ազատագրության հեղափոխական ուժերին, փակել պրոգրեսիվ փոփոխությունների ճանապարհը ո՛չ միայն ազատագրված երկրներում, այլև ողջ աշխարհում: Գաղափարախոսական պայքարի սրումն աշխարհում ուղղակի արդյունք է բոլոր հեղափոխական ուժերի դեմ իմպերիալիզմի ագրեսիվ ուժերի ձեռնարկած խաչակրաց արշավանքի: Գաղափարախոսության ասպարեզում այդ խաչակրաց արշավանքը դրսևորվում է հակակոմունիզմի և հակասովետիզմի շեշտակի ուժգնացումով նախ և առաջ ԱՄՆ-ում՝ այսպես կոչված «միջազգային տեռորիզմի» դեմ Սպիտակ տան ծավալած կամպանիայում, որի էությունը ձգտումն է ճախողել ժողովուրդների ազգային-ազատագրական պայքարի հետագա խորացումը, արգելակել առհասարակ սոցիալական պրոգրեսը:

ՍՄԿԿ XXVI համագումարում նշվեց. «Արկածախնդրություն, իրենց նեղ շահագիտական նպատակների համար մարդկության կենսական շահերը խաղաքարտի վրա դնելու պատրաստակամություն՝ ահա թե ինչն է հատկապես մերկ ձևով դրսևորվում իմպերիալիզմի առավել ագրեսիվ շրջանների քաղաքականության մեջ: Լիակատար արհամարհանք ցուցաբերելով ժողովուրդների իրավունքների և իղձերի նկատմամբ, նրանք փորձում են ժողովրդական մասսաների ազատագրական պայքարը պատկերել որպես «տեռորիզմի» դրսևորում: Նրանք հիրավի նպատակ են դրել հասնել անհասանելիին՝ պատնեշ կանգնեցնել աշխարհում առաջադիմական փոփոխությունների ճանապարհին, իրենց վերադարձնել ժողովուրդների բախտը տնօրինողների դերը» (Լ. Ի. Բրեժնև, ՍՄԿԿ Կենտկոմի հաշվետու զեկուցումը ՍՄԿԿ XXVI համագումարին, էջ 33):

Իմպերիալիստական գաղափարախոսության, դրա «նոր» հնարանքների, մեթոդների ու ձևերի մերկացումը՝ աշխարհի նորացման, ժողովուրդների սոցիալական ու ազգային պրոգրեսի անհրաժեշտ պայմանն է:

ԱՐՏԱԴՐԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՎՈՐՆԵՐԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հ. Ե. ՄԿՐՏՉՅԱՆ
Տնտեսական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ

ՄԱՐԴՈՒ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ՝ մարքս-լենինյան ըմբռնումն ընդհանուր ոչինչ չունի այդ հասկացության բուրժուական, մանրբուրժուական, անարխիստական, քաղքենիական պատկերացումների հետ: Պատկերացումներ, որոնք անհատի ազատության ու անկախության պրոբլեմի քննարկումը կամ նրա մասին դատողություններն ու խորհրդածությունները սահմանափակում են մարդու, այսպես ասած, «զուտ» կամքի և «զուտ» բանականության շրջանակներում, այսինքն դրանք կտրում են հասարակական պրակտիկայից՝ մարդու և բնության միջև, ինչպես նաև անհատների՝ միմյանց միջև գոյություն ունեցող իրական հարաբերություններից: Դրա հետևանքով նման պատկերացումների օբյեկտ են դառնում ոչ թե անհատի անկախության և ազատության իրական վիճակը, դրա փոփոխություններն ու հեռանկարները, այլ ազատության ու անկախության աբստրակտ, ձևական հնարավորությունները, մարդու՝ որպես անհատի, և նրա կամքի դրսևորման երևակայական հարաբերակցությունը: Արդյունքը լինում է այն, որ անհատի անկախության և ազատության ներքո վերջին հաշվով ընկալվում է նրա բացարձակ ազատությունն ու անկախությունը՝ անկախություն թե՛ բնությունից, թե՛ հասարակությունից, և ոչնչով չսահմանափակվող նրա կամային վարքագծի ազատությունը:

Մինչդեռ այդպիսի անկախություն և ազատություն ո՛չ եղել են, ո՛չ կան և ո՛չ էլ երբևէ կլինեն: Ազատությունը, որն ինքնին ներառում է նաև անհատների անկախությունը, բարդ և խիստ բազմակողմ հասկացություն է: Այն արտահայտում է ինչպես մարդու և բնության, այնպես էլ անհատի և հասարակության միջև, մյուս մարդկանց հետ հարաբերություններում անհատի ինքնուրույնության, բնական և հասարակական ուժերին մարդու տիրապետելու աստիճանը և դրանք իր օգտին ծառայեցնելու հնարավորությունը: Ընդհանուր փիլիսոփայական իմաստով ազատությունը գիտակցված անհրաժեշտությունն է: Հասարակական պրակտիկայի զարգացման ընթացքում, ինչպես նկատել է Էնգելսը, մարդկային իմացության, գիտության ու տեխնիկայի աստիճանական ու թռիչքաձև զարգացման շնորհիվ քայլ առ քայլ մեծանում է մարդու ազատությունը՝ նրա գիտելիքները բնական ու հասարակական ուժերի, դրանց հնազանդեցման ու տիրապետման ձևերի ու եղանակների մասին, և զարգացման որոշակի աստիճանում ստեղծվում են այնպիսի վիթխարի արտադրաուժեր, որոնց օգնությամբ էլ միայն հնարավոր է դառնում հասարակությունը հասցնել այնպիսի վիճակի, երբ այլևս չեն լինի ո՛չ մի դասակարգային տարբերություն, անհատական գոյության միջոցների վերաբերյալ ո՛չ մի հոգս, և որտեղ առաջին անգամ հնարավոր կլինի խոսել իսկական մարդկային ազատության մասին, բնության ճանաչված օրենքներին ներդաշնակ կյանքի մասին (տե՛ս К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 20. стр. 117):

Ֆ. Էնգելսը նկատի ուներ կոմունիզմի բարձրագույն փուլը, երբ վերացած

կլինեն դասակարգային տարբերությունները: Բայց այստեղ տիրող ազատությունը նա անվանում է ոչ թե մարդու բացարձակ ազատություն, այլ «իսկական մարդկային» ազատություն: Վերջինս էլ «բացարձակ ազատություն» չէ: Այն ժամանակ ևս մարդիկ բոլոր էական հարցերում նույնպես ազատ չեն լինի: Ազատության սահմաններն այստեղ, ինչ խոսք, անհամեմատ լայն են, բայց ազատությունն ընդհանրապես իր ամբողջության մեջ երբեք չի դառնում բացարձակ: Թեև բնության ու հասարակության ուժերը, դրանց «օրենքները միանգամայն ճանաչելի են մարդու համար, բայց երբեք չեն կարող մինչև վերջ ճանաչվել նրա կողմից» (Վ. Ի. Լենին, ԵԼԺ, հ. 18, էջ 242): Ազատության ընդհանրական հիմքը՝ ճշմարտությունը, զարգացման ընթացքում թեև ձեռք է բերում այնպիսի հատկանիշներ, որոնք ունեն բացարձակ բնույթ, բայց ամբողջության մեջ այն մնում է որպես հարաբերական ճշմարտություն: Մարդու ազատությունը շատ ու շատ էական կողմերով կոմունիստական ֆորմացիայում ընդունում է բացարձակ ազատության ձև, բայց ամբողջության մեջ մնում է հարաբերական ազատություն: Հասարակության զարգացման բոլոր աստիճաններում ազատությունն ու անհրաժեշտությունը տարբեր չափերով և տարբեր ձևերով զուգակցվում են մյանց:

Ազատությունը կոնկրետ է: Զարգացման տարբեր աստիճաններում, տարբեր ֆորմացիաներում այն ունի կոնկրետ սոցիալ-տնտեսական բնույթ: Մարդիկ ենթարկվում են ո՛չ միայն բնության օրենքներին, այլև հասարակության զարգացման օրինաչափություններին, տիրապետող արտադրահարաբերություններին: Վերջիններս պայմանավորում են հասարակական կարգ ու կանոն, վարքագծի, վարվելակերպի, անհատական ու հասարակական գործունեության որոշակի իրավական ու բարոյական նորմեր: Հետևաբար, մարդկանց անհատական կամքն ու ցանկությունները դրվում են որոշակի, հասարակականորեն ճանաչված շրջանակների մեջ:

Հասարակական այդ հարաբերություններն են պայմանավորում մարդու և բնության միջև հարաբերություններում ազատության դրսևորման կոնկրետ ձևն ու հնարավորությունը առանձին սոցիալական սուբյեկտների (անհատ, կոլեկտիվ, դասակարգ, պետություն և այլն) համար: Մարդու և բնության հարաբերություններում ազատությունը մարդկային ազատության միայն մի՝ նրա ընդհանուր կողմն է: Այն անհրաժեշտորեն լրացվում, հարստանում ու կոնկրետանում է տիրապետող արտադրական և դրանց հիման վրա ձևավորվող հասարակական այլ հարաբերությունների ընձեռած ազատությամբ, որն ըստ էության այլ բան չէ, քան մարդու և բնության միջև հարաբերություններում ազատության դրսևորման կոնկրետ սոցիալ-տնտեսական ձևը, որից դուրս ազատություն գոյություն չունի: Այսպիսով, մարդու և բնության հարաբերություններում ազատությունը դրսևորվում է գիտակցված անհրաժեշտության ձևով: Հասարակական հարաբերությունների համակարգում այն հանդես է գալիս պատմականորեն որոշակի կերպով՝ որպես անհատի ազատություն:

Ազատության սոցիալ-տնտեսական բովանդակությունն ու հասարակական ձևը պայմանավորվում են արտադրամիջոցների սեփականության հարաբերություններով, որոնց որոշիչ հատկանիշը դրանց բաշխման ռեալ եղանակն է:

Արտադրամիջոցների բաշխման բոլոր այն եղանակների դեպքում, երբ հասարակության անդամների մի մասը մենաշնորհ է ձեռք բերում դրանց նկատմամբ (մասնավոր սեփականություն), ազատությունը բաժին է ընկնում հասարակության անդամների այդ մասին՝ արտադրամիջոցների սեփականատերերին, որն իրականացվում է ոչ այլ կերպ, քան աշխատավորներին շահագործելու միջոցով: Անկախ գիտության ու տեխնիկայի, մարդկային իմացության զարգացման, բնության ուժերը մարդուն ենթարկելու աստիճանից, աշխատավորների ազատության մասին խոսք լինել չի կարող, քանի դեռ գոյություն ունի արտադրամիջոցների մասնավոր սեփականություն և դրա հիման վրա մարդու շահագործում մարդու կողմից: Մարդու համար չկա ավելի մեծ կախում, ավելի մեծ անազատություն, քան մեկ ուրիշի կողմից շահագործվելը:

Գիտատեխնիկական առաջընթացի հսկայական նվաճումները, բնության ուժերը մարդուն հնազանդեցնելու վիթխարի հնարավորությունները, որոնք ընդլայնում են բնության նկատմամբ մարդու ազատության սահմանները, կա-

պիտալիզմի օրոք աշխատավորներին ազատություն չեն բերում և չեն կարող բերել: Այդ ուժերը (ներառյալ մարդու օրգանիզմի կարողությունները, նրա աշխատանքային փորձն ու հմտությունները, գիտելիքներն ու ընդունակությունները) այստեղ հանդես են գալիս որպես կապիտալի ուժեր ու հնարավորություններ, ընդունում են այնպիսի հասարակական ձև ու կիրառման եղանակ, որ հակադրվում են աշխատավորներին որպես նրանցից օտարված, նրանց խորթ և նրանց ճնշող ու շահագործող ուժեր: Սա է այն իրական տնտեսական պատվանդանը, որի վրա խարսխված են բուրժուական իրավունքն ու դեմոկրատիան, այդ թվում նաև իր աշխատուժի նկատմամբ աշխատողի մասնավոր սեփականության իրավունքը, ինչպես նաև այն մարդկանց՝ բուրժուական քաղաքական գործիչների, գաղափարախոսների, մասսայական ինֆորմացիայի համակարգում կապիտալին ծառայող պրոպագանդիստների իրավաքաղաքական հայացքներն ու պատկերացումները, որոնք ռեալ սոցիալիզմի հասցեին բացահայտ կեղծիք ու զրպարտություններ տարածելով, իրենց հռչակել են «մարդու իրավունքների» համար մղվող պայքարի ջատագովներ: «...Աշխատուժի շահագործման հավասարությունը,— գրել է Կ. Մարքսը,— մարդու առաջին իրավունքն է կապիտալի համար» (Կ. Մարքս, Կապիտալ, հ. 1, էջ 307):

Հասարակության փոքրամասնության կողմից մեծամասնությանը շահագործելու իրավունք, անզուսպ շահագործման ազատություն— ահա թե ըստ էության ինչի համար են պայքարում բուրժուական գաղափարախոսները: Այդպիսի ազատությունն ազատության կոնկրետ կապիտալիստական ձևն է, որը հիմնված է արտադրության պայմանների կապիտալիստական բաշխման վրա, և, ինչպես արտադրամիջոցները, այդ ազատությունը ևս բաժին է ընկնում շահագործող փոքրամասնությանը, որի բարձրագույն և կապիտալիստական իմաստով ամենաազատ խավը մոնոպոլիստական բուրժուազիան է՝ ի դեմս ֆինանսական օլիգարխիայի, ռազմաքաղաքական խմբերի: Սակայն ազատությունն այդ շըրջանակներում, այդ փոքրաթիվ մարդկանց համար անգամ խիստ հարաբերական է: Այն ևս իսկական մարդկային ազատություն չէ, քանի որ հիմնված է բազմամիլիոն աշխատավորների ճնշման ու շահագործման վրա, որոնք կյանքի են կոչում անհաշտ դասակարգային պայքարը և աշխատավորների այդ պայքարի ու դիմադրության հաղթահարման անհրաժեշտությունը: Հետևաբար, իսկական մարդկային ազատությունը հնարավոր է միայն արտադրամիջոցների հասարակական սեփականության տիրապետման պայմաններում: Իսկական մարդկային ազատությունը կոմունիստական ֆորմացիայի առաջին և բարձրագույն փուլերում ունի իր առանձնահատկությունները, բայց գլխավորը ոչ թե տարբերություններն են, այլ դրանց միջև եղած ընդհանրությունը:

Արտադրամիջոցների հասարակական սեփականության տիրապետության պայմաններում հասարակության սոցիալ-տնտեսական զարգացումը, նրա տեխնիկական ու տնտեսական հզորությունը բնութագրող ուժերը այլևս չեն հակադրվում աշխատավորներին՝ որպես նրանց վրա իշխող, նրանց ստրկացնող ուժեր, ինչպես կապիտալիզմի ժամանակ: Տնտեսական ու քաղաքական իշխանությունն այստեղ պատկանում է աշխատավորներին: Այդ պատճառով էլ սոցիալիստական պետության քաղաքական գործունեությունն ու իրավաօրենսդրական ակտերն իրենցից ներկայացնում են բուն աշխատավորների շահերի իրականացման միջոցներ և նրանց միասնական կամքի դրսևորում: «Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միությունը,— ասված է ՍՍՀՄ սահմանադրության առաջին հոդվածում,— սոցիալիստական համաժողովրդական պետություն է, որն արտահայտում է երկրի բանվորների, գյուղացիների և մտավորականության, բոլոր ազգերի և ազգությունների աշխատավորների կամքն ու շահերը»:

Հասարակական կյանքի բոլոր կողմերի և, ամենից առաջ, աշխատավորների իրավունքների ու ազատությունների վրա արտադրամիջոցների հասարակական սեփականության բարերար ազդեցությունն առավել ակնառու դրսևորվում է զարգացած սոցիալիստական հասարակարգում: «Զարգացած սոցիալիզմի ժամանակաշրջանում,— նշել է Լ. Ի. Բրեժնևը ՍՄԿԿ XXVI համագումարում,— ավարտվում է բոլոր հասարակական հարաբերությունների վերակառուցումը նոր կարգին ներհատուկ կոլեկտիվիստական սկզբունքների հիման վրա: Այդ

վերակառուցումն ընդգրկում է թե՛ նյութական, թե՛ հոգևոր ոլորտը, մեր կյանքի ամբողջ կացութաձևը» (ՍՄԿԿ Կենտկոմի հաշվետու զեկուցումը ՍՄԿԿ XXVI համագումարին, էջ 94)։ Զարգացման այս փուլում հսկայական չափերի են հասել Սովետական Միության էկոնոմիկայի մասշտաբները, վերջնականապես ձևավորվել և պլանաչափ ու համամասնորեն զարգանում է գիտատեխնիկական բարձր մակարդակ, բազմամիլիոն բարձրորակ կադրեր ունեցող բազմաճյուղ ժողովրդական տնտեսությունը՝ որպես մեկ միասնական տնտեսական կոմպլեքս, արագորեն ծավալվում է գիտատեխնիկական հեղափոխությունը, առավել է խորանում սոցիալիստական համագործակցության երկրների տնտեսական ինտեգրացիան։

Զարգացած սոցիալիզմի էկոնոմիկայի առանձնահատկությունները պայմանավորող այս հատկանիշները միաժամանակ բարդացնում են հասարակական հարաբերությունների ողջ համակարգը։ Իսկ դա ավելի է մեծացնում կոմունիստական կուսակցության ղեկավար դերը, նրա սոցիալական ու իրավաքաղաքական գործունեության նշանակությունը։ Պահանջվում է ո՛չ միայն անընդհատ կատարելագործել արտադրության տեխնիկական կառուցվածքն ու կազմակերպումը, այլև մշտապես որոնել և գտնել ամենօրյա գործունեության մեջ սոցիալական սուբյեկտների (անհատ, աշխատանքային կոլեկտիվ, պետական կառավարման մարմիններ, հասարակական կազմակերպություններ) վարքագծի կարգավորման այն իրավաօրենսդրական ձևերն ու նորմերը, որոնք համապատասխանում են սոցիալիստական արտադրահարաբերությունների զարգացման տվյալ մակարդակին ու բարդության աստիճանին և լիակատար կերպով ապահովում են ինչպես այդ սուբյեկտների արդյունավետ գործունեությունը, այնպես էլ քաղաքացիների իրավունքներն ու ազատությունները։ Դրանով է բացատրվում այն, որ հատկապես վերջին ժամանակահատվածում ՍՄԿԿ Կենտկոմն առանձնահատուկ ուշադրություն է նվիրում սովետական իրավակարգի հետագա զարգացմանը և կատարելագործմանը։ Մշակվեց և ընդունվեց ՍՍՀՄ նոր սահմանադրությունը։ Դրանում իրենց խտացված արտահայտությունը գտան սովետական հասարակության տնտեսական, սոցիալական ու հոգևոր կյանքում կատարված առավել էական փոփոխությունները, համաժողովրդական պետության խոր դեմոկրատիզմը։ Ձեռնարկվեցին մի շարք միջոցառումներ սահմանադրության սկզբունքներն ու պահանջները կենսագործելու համար։ Առանձնապես կարևոր դեր խաղացին միմյանց սերտորեն կապված, լրացնող և մեկը մյուսի կատարումն ապահովող 1979 թ. ընդունված երեք որոշումներ։ Դրանք են՝ «Պլանավորումը բարելավելու և արտադրության արդյունավետության ու աշխատանքի որակի բարձրացման վրա տնտեսական մեխանիզմի ներգործությունն ուժեղացնելու մասին» ՍՄԿԿ Կենտկոմի և ՍՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի որոշումը, «Գաղափարախոսական, քաղաքական-դաստիարակչական աշխատանքի հետագա բարելավման մասին» և «Իրավակարգի պահպանության աշխատանքը բարելավելու և իրավախախտումների դեմ մղվող պայքարն ուժեղացնելու մասին» ՍՄԿԿ Կենտկոմի որոշումները։ Այդ որոշումներն ըստ էության ընդգրկում են հասարակական կյանքի երեք կարևոր ոլորտներում (էկոնոմիկա, գաղափարախոսություն, իրավահարաբերություններ) աշխատանքի հետագա կատարելագործման հանգուցային պրոբլեմները։ Վերջին որոշման մեջ հատուկ շեշտվում է քաղաքացիների առաջարկությունների, քննադատական դիտողությունների, դիմում-բողոքների նկատմամբ ուշադիր և զգայուն վերաբերմունքի անհրաժեշտությունը, որը, մի կողմից, պետական ու հասարակական գործերի կառավարմանը աշխատավորների մասնակցության, իսկ մյուս կողմից՝ նրանց իրավունքների ու ազատությունների ապահովման սոցիալիզմի բնորոշ ձևերից մեկն է։

Սահմանադրության հիման վրա, նրա պահանջներին համապատասխան ընդունվեցին մի շարք նոր օրենքներ, զգալիորեն նորացվեց սովետական օրենսդրությունը։ Վերլուծելով այս ասպարեզում կատարված աշխատանքը, ամփոփելով արդյունքները, Լ. Ի. Բրեժնևը ՍՄԿԿ XXVI համագումարում նշեց. «Նոր օրենքները թույլ են տալիս ավելի նրբությամբ, ճշգրտությամբ կարգավորել հասարակական հարաբերությունների տարբեր կողմերը։ Օրենսդրության կատարելագործման աշխատանքը կշարունակվի։ Այստեղ երեք ուղղություններ են

առաջ քաշվում որպես առաջնահերթ։ Դրանք են՝ ժողովրդական տնտեսության ղեկավարումը, քաղաքացիների ու հասարակական կազմակերպությունների սահմանադրական իրավունքների իրականացումը, օրենքների ընդհանուր միութենական հավաքածուի հրատարակման ավարտումը» (ՍՄԿԿ Կենտկոմի հաշվետու զեկուցումը ՍՄԿԿ XXVI համագումարին, էջ 106)։

ՍՍՀՄ սահմանադրությունը մարդկային ռեալ ազատության, աշխատավոր մարդու իրավունքների տարեգրությունն է։ Նրանում սահմանված են ՍՍՀՄ քաղաքացիների սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական և անձնական բոլոր իրավունքներն ու ազատությունները։ Այսպես, ՍՍՀՄ քաղաքացիներն ունեն երաշխավորված վարձատրությամբ աշխատանքի իրավունք, որը ներառում է նաև անձնավորության կոչմանը, ընդունակություններին, պրոֆեսիոնալ պատրաստությանը, կրթությանը համապատասխան մասնագիտություն, զբաղմունքի և աշխատանքի տեսակ ընտրելու իրավունքը։ ՍՍՀՄ քաղաքացիներն ունեն հանգստի, առողջության պահպանության, ծերության, հիվանդության, աշխատունակության լրիվ կամ մասնակի կորստի դեպքում՝ նյութական ապահովության, բնակարանի, անվճար կրթության, կուլտուրայի նվաճումներից օգտվելու, պետական և հասարակական գործերի կառավարմանը մասնակցելու, հասարակական կազմակերպությունների մեջ մտնելու և դրանցում քաղաքական ակտիվություն ու ինքնագործունեություն զարգացնելու, պաշտոնատար անձանց, պետական և հասարակական մարմինների գործողությունները գանգատարկելու և բազմաթիվ այլ իրավունքներ։ Կոմունիստական շինարարության նպատակներին համապատասխան, ՍՍՀՄ քաղաքացիների համար երաշխավորվում է գիտական, տեխնիկական և գեղարվեստական ստեղծագործության, խոսքի, մամուլի, ժողովների, միտինգների, փողոցային երթերի, ցույցերի, ինչպես նաև խղճի ազատություն։ Սահմանադրությունը պետության պաշտպանության տակ է դնում ընտանիքը, երաշխավորում քաղաքացիների անձի և ունեցվածքի անձեռնմխելիությունը։

Սոցիալիստական դեմոկրատիայի՝ բուրժուականի նկատմամբ ունեցած արմատական տարբերություններն ու էական առավելություններն ի հայտ են գալիս հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառներում։ Բուրժուական ոչ մի սահմանադրություն չի կարող անտեսել աշխատանքի իրավունքը։ Սակայն չկա որևէ բուրժուական պետություն, որն ըստ էության երաշխավորեր այդ իրավունքի կենսագործումը։ Հատկանշական է, որ այժմ, երբ ուժեղացել է էկոնոմիկայի պետական-մոնոպոլիստական կարգավորումը, իրար հաջորդող բուրժուական կառավարությունները փորձեր են անում գործազրկության ծավալը նվազեցնելու։ Սակայն փաստերը վկայում են, որ գործազուրկների թիվը ոչ թե պակասում, այլ մեծանում է ահավոր չափերով։ 1980 թվականը և 1981-ի անցած ամիսները կապիտալիզմի համար նշանավորվեցին գործազրկության աննախադեպ աճով։ 1980 թվականին միջին հաշվով կազմելով 19 միլիոն մարդ, գործազուրկների բանակը 1981-ի սկզբին միայն զարգացած կապիտալիստական երկրներում մոտեցավ 23 միլիոնի, իսկ առաջիկա ամիսներին, բուն իսկ կապիտալիստական երկրների տնտեսական ու վիճակագրական մարմինների հաշվարկներով, կհասնի 24—25 միլիոն մարդու։ Միայն «ընդհանուր շուկայի» երկրներում գործազուրկների թիվն այժմ, պաշտոնական տվյալներով, կազմում է 8,5 միլիոն մարդ։ Ինչպես հայտարարվեց «ընդհանուր շուկայի» երկրների տնտեսության և ֆինանսների մինիստրների վերջերս Լյուքսեմբուրգում կայացած խորհրդակցությունում, 1985 թվականին գործազուրկների թիվը այդ երկրներում կհասնի 15 միլիոնի։

Հակառակ դրան, սոցիալիստական երկրներում վաղուց արդեն լուծվել է աշխատունակ բնակչության աշխատանքով ապահովելու հարցը։ Տարեցտարի ավելանում է ժողովրդական տնտեսության մեջ զբաղվածների թիվը։ Միայն 1979 թվականին, երբ ԱՄՆ-ում պաշտոնապես գրանցված գործազուրկների թիվը կազմում էր 6,2 միլիոն մարդ (այժմ այդ թիվն անցել է 8,5 միլիոնից), 1978 թվականի համեմատությամբ ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության մեջ զբաղված բանվորների և ծառայողների թիվն ավելացավ 2 միլիոնով, Բուլղարիայում՝ 1,5 տոկոսով, ԳԴՀ-ում՝ 1, Մոնղոլիայում՝ 3,6, Ռումինիայում՝ 3,3, Կուբայի էկոնոմիկայի պետական և կոոպերատիվ սեկտորներում՝ 3 տոկոսով

(տե՛ս Мир социализма в цифрах и фактах. 1979, М., Политиздат, 1980, стр. 66—67)։

Սոցիալիզմի զարգացման պատմական պրոցեսում մշակվել ու յուրացվել են պետական ու հասարակական գործերի, այդ թվում և արտադրության կառավարմանը աշխատավորության մասնակցության բազմազան ձևեր։ Դրանցից են՝ պետական իշխանության մարմինների ուղղակի ու գաղտնի ընտրությունը, կուսակցության ու կառավարության կարևորագույն միջոցառումների, իրավաօրենսդրական ակտերի, երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման պլանների նախագծերի համաժողովրդական քննարկումը, արտադրական խորհրդակցություններում, կոլեկտիվների ընդհանուր և հասարակական կազմակերպությունների ժողովներում արտադրական ու տնտեսական հարցերի քննարկումը, սոցմրցության լայն ծավալումը, գյուտարարական ու նորարարական առաջարկությունները, մամուլի, հեռուստատեսության և ռադիոյի միջոցով անհատական և կոլեկտիվ քննադատական դիտողություններն ու առաջարկությունները։

Այդ ձևերը մշտապես զարգանում ու կատարելագործվում են։ ՍՍՀՄ նոր սահմանադրության նախագծի համաժողովրդական քննարկմանը մասնակցեց ավելի քան 140 միլիոն մարդ, այսինքն՝ մեր երկրի չափահաս բնակչության ավելի քան չորս հինգերորդը։ Առանձին հոդվածների ուղղումների վերաբերյալ ստացվեց մոտ 400 հազար առաջարկություն, որոնց հիման վրա փոփոխություններ մտցվեցին նախագծի 110 հոդվածներում և ավելացվեց մի նոր հոդված՝ ընտրողների պատվիրանների մասին։

Երկրի տիրոջ օրինական զգացումով սովետական աշխատավորները քննարկեցին «ՍՍՀՄ տնտեսական ու սոցիալական զարգացման 1981—1985 թվականների և մինչև 1990 թվականն ընկած ժամանակաշրջանի հիմնական ուղղությունները» ՍՄԿԿ կենտկոմի նախագիծը։ Այժմ երկրում ծավալվել է խոր մասսայական համաժողովրդական սոցիալիստական մրցություն՝ ՍՄԿԿ XXVI համագումարի ընդունած այդ ծրագրային փաստաթղթով նախատեսվող առաջադրանքների կենսագործման համար։ Սոցմրցության մեջ այժմ ընդգրկված են ավելի քան 106 միլիոն մարդ, որոնցից 67 միլիոնը մասնակցում են աշխատանքի նկատմամբ կոմունիստական վերաբերմունքի համար շարժմանը։ 1980 թվականին մեր երկրում գործում էին 139,3 հազար մշտապես գործող արտադրական խորհրդակցություններ՝ 5,9 միլիոն անդամներով, որոնցից 3,7 միլիոնը բանվորներ էին։ Այդ խորհրդակցություններում ընդունվել են 1374 հազար առաջարկություններ, որոնցից 1103,4 հազարը իրականացվել է։ 1979 թ. ստացվել են 5 միլիոն 30 հազար նորարարական և գյուտարարական առաջարկություններ, որոնցից 4 միլիոն 19 հազարը ներդրվել է ժողովրդական տնտեսության մեջ և ապահովել 6,3 միլիարդ ռուբլու տնտեսական օգուտ։

Այժմ բոլոր մինիստրություններում, գերատեսչություններում, միավորումներում, խոշոր ու միջին ձեռնարկություններում հասարակական հիմունքներով գործում են աշխատանքի գիտական կազմակերպման, կոնստրուկտորական, տնտեսական վերլուծության, կադրերի և այլ բաժիններ, լաբորատորիաներ, բյուրոներ ու խմբեր, որոնք արտադրության կառավարմանը աշխատավորների մասնակցության լավագույն ձևերից են։

Սոցիալիստական հասարակության անդամների տնտեսական և սոցիալական իրավունքներն ու ազատությունները ավելի կոնկրետ ու ցայտուն դրսևորվում են այն բանում, որ հասարակական արտադրության աճի ու կատարելագործման հետ մեկտեղ մշտապես բարելավվում են նրանց աշխատանքի ու կյանքի պայմանները, բարձրանում է բարեկեցությունը, մեծանում նյութական ու հոգևոր բարիքներից յուրաքանչյուր քաղաքացուն հասնող բաժինը։ Հիրավի, սոցիալիստական կարգը երաշխավորում է իր քաղաքացիների կյանքի նյութական ու հոգևոր ապահովությունը, վստահությունը վաղվա օրվա նկատմամբ։

Վերջին 10—15 տարիների ընթացքում ՍՄԿԿ սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության կենսագործման շնորհիվ տեղի ունեցան ո՛չ միայն քանակական, այլև որակական լուրջ փոփոխություններ բնակչության բարեկեցության բնագավառում։ Կատարելագործվեցին բաշխման հարաբերությունները, մասնավորապես աշխատանքի վարձատրության և նյութական խրախուսման ողջ համակարգը։ Աշխատավարձի նվազագույն չափերի բարձրացումը, որպես իրար

հաջորդող և պարբերաբար կրկնվող միջոցառումների համակարգ, իրականացնելու հետ միասին զգալիորեն բարձրացվեցին աշխատանքի ցածր և միջին վարձատրության չափերը, վերացվեցին բանվոր-ծառայողների առանձին կատեգորիաների վարձատրության չափերի միջև եղած խոշոր տարբերությունները, մեծացան կոլտնտեսականների եկամուտները։

Այդ բոլորի շնորհիվ աստիճանաբար լուծվում են միմյանց հետ սերտորեն կապված սոցիալ-տնտեսական երկու կարևոր խնդիրներ. մի կողմից, պլանաչափ ու սիստեմատիկ կերպով բարձրանում են աշխատավորների դրամական եկամուտները, մյուս կողմից՝ մերձենում են մեկ շնչի հաշվով ընտանիքների եկամուտների չափերը։ Ժողովրդական տնտեսության մեջ բանվոր-ծառայողների ամսական միջին աշխատավարձը 1965 թ. 96,5 ռուբլուց 1970 թ. հասավ 122, 1975 թ.՝ 145,8, 1980 թ.՝ 168,5 ռուբլու, իսկ 1985 թ. նախատեսվում է հասցնել 190—195 ռուբլու։ Կոլտնտեսականների աշխատանքի վարձատրությունը, 1970 թ. համեմատությամբ, 1975 թ. կազմեց 123, 1980 թ.՝ 155, իսկ 1985 թվականին կկազմի 186—189 տոկոս։ Վերջին 10 տարվա (70-ական թվականներ) ընթացքում եռապատկվեց այն ընտանիքների թիվը, որոնց մեկ անդամին ընկնում է 100 ռուբլուց ավելի դրամական եկամուտ, նույնքանով էլ կրճատվեց մեկ անդամի հաշվով մինչև 50 ռուբլի ամսական դրամական եկամուտ ունեցող ընտանիքների թիվը։ Այժմ առաջինները երկրի բնակչության կեսից ավելին են, այն դեպքում, երբ 1970 թ. կազմում էին ընդամենը 18 տոկոսը։

Դրամական եկամուտների աճի հետ միասին, աշխատավորների ռեալ եկամուտների համապատասխան աճն ապահովելու նպատակով սովետական պետությունն անշեղորեն հետևում է հիմնական պարենային և ոչ պարենային ապրանքների մանրածախ գների կայունությունը պահպանելու կուսակցության կուրսին։ ՍՄԿԿ տնտեսական քաղաքականության մեջ ողջ ուժով դրսևորվում են տնտեսության սոցիալիստական սիստեմի առավելությունները կապիտալիստականի նկատմամբ։ Ըստ բուրժուական վիճակագրության պաշտոնական տվյալների, 1979 թ համեմատությամբ, 1980 թ. մանրածախ գները բարձրացել են Մեծ Բրիտանիայում՝ 18, Իտալիայում՝ 21, ԱՄՆ-ում՝ 13, Ֆրանսիայում՝ 14, ԳՖՀ-ում՝ 6, Ճապոնիայում՝ 8 տոկոսով։ Դրամական վարձատրության համեմատությամբ մանրածախ գների ավելի արագ աճի հետևանքով 1981 թ. առաջին ամիսներին ամերիկյան բանվորների ռեալ եկամուտները 18 տոկոսով ավելի ցածր էին, քան 1973 թվականին։ Դրա փոխարեն մեր երկրում հացը և հացամթերքները, ալյուրը, ձավարեղենը, հրուշակեղենը (բացի շոկոլադեղենից), թեյը, շաքարը, մակարոնային արտադրանքը, պանիրը, ձուկը (բացի դելիկատեսային ձկնարդյունքից), ինչպես նաև բամբակեղեն-բրդեղեն, և վուշեղեն գործվածքներն ու դրանցից պատրաստվող արտադրանքը այսօր էլ վաճառվում են 25 տարի առաջվա գներով։ 1962 թվականից չեն փոփոխվել մսի և մսամթերքների, կենդանական յուղի, կաթնեղենի և ձվի գները։ 1928 թվականից մինչև օրս անփոփոխ է մնում բնակարանային վարձը, որն աշխարհում ամենացածրն է։

Սովետական ապրելակերպի ամենահատկանշական գծերից մեկը, ասաց ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը ՍՄԿԿ XXVI համագումարում, այն աճող բարիքներն են, որ մարդիկ ստանում են սպառման հանրային ֆոնդերից։ Դրանց հաշվին կենտրոնացված կարգով բավարարվում են սոցիալիստական հասարակության անդամների ամենակենսական սոցիալ-տնտեսական պահանջմունքները՝ լուսավորության, առողջապահության, սոցիալական ապահովության, գիտության ու կուլտուրայի զարգացման բնագավառում։ Տարեցտարի, հնգամյակից հնգամյակ աճում են այդ ֆոնդերն ու յուրաքանչյուր քաղաքացուն դրանցից հասնող բաժինը։ 1985 թ. նախատեսվում է այն հասցնել մոտավորապես 500 ռուբլու։ Ամեն մի սովորողի վրա սովետական պետությունը սպառման հանրային ֆոնդերից տարեկան ծախսում է. հանրակրթական դպրոցներում՝ 180, միջնակարգ-մասնագիտական ուսումնական հաստատություններում՝ 680, բուհերում՝ ավելի քան 1000 ռուբլի։ Երեխային մեկ տարի մանկամսուրում պահելու համար ծախսվում է ավելի քան 560 ռուբլի, մանկապարտեզում՝ մոտ 480 ռուբլի։ Ծնողների մուծումները կազմում են դրանց մոտավորապես 20 տոկոսը, իսկ

մնացած 80 տոկոսը վճարում է պետությունը։ Միջին հաշվով հիվանդանոցում մեկ հիվանդին մեկ օր պահելու համար պետությունն առանձնացնում է 10 ռուբլուց ավելի (տե՛ս Народное хозяйство СССР в 1979 г., стр. 409)։

ՍՄԿԿ XXVI համագումարի որոշումների հիման վրա մշակված մեր երկրի տնտեսական ու սոցիալական զարգացման տասնմեկերորդ հնգամյա պլանի կատարմամբ նոր առաջընթաց քայլ կկատարվի ինչպես կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազայի ստեղծման, այնպես էլ բնակչության կենսամակարդակի հետագա բարձրացման ասպարեզում։ Նախատեսվում է զգալիորեն մեծացնել սպառման ֆոնդը՝ ազգային եկամտի մեջ նրա բաժինը 1985 թ. հասցնելով 77,3 տոկոսի՝ 1980 թ. 75,3 տոկոսի փոխարեն։ Բնակչության մեկ շնչի հաշվով ռեալ եկամուտները կավելանան 16—18, բանվորների ու ծառայողների միջին աշխատավարձը՝ 13—16, հանրային տնտեսությունից կոլտնտեսականների եկամուտները՝ 20—22 տոկոսով։ Նախատեսվում է ձեռնամուխ լինել բանվորների և ծառայողների աշխատավարձերի նվազագույն չափի նոր բարձրացման՝ հասցնելով ամսական 80 ռուբլու։ Իրականացվելու են մոր և մանկան պաշտպանության, երեխա ունեցող մայրերի և ընտանիքների, նորապսակների աշխատանքի ու կենցաղի բարելավման միջոցառումների մի ամբողջ կոմպլեքս։ Սահմանվում է պետական միանվագ նպաստ երեխաներ ծնվելու դեպքում՝ 50 ռ. առաջին երեխայի, 100-ական ռուբլի՝ երկրորդ և հաջորդ երեխաները ծնվելիս։ Երեք օրով ավելանում է այն կանանց տարեկան արձակուրդի տևողությունը, որոնք ունեն մինչև 12 տարեկան հասակի երկու և ավելի երեխաներ։ 1981—1983 թվականներին սահմանվում է նորածին երեխաներ ունեցող աշխատող մայրերի մասնակիորեն վճարվող արձակուրդ՝ մինչև երեխայի մեկ տարեկան դառնալը։ Հետագայում այդպիսի արձակուրդի տևողությունն ավելանալու է մինչև երեխայի մեկուկես տարեկան դառնալը։ Ավելանալու են բանվորների, ծառայողների, կոլտնտեսականների ծերության և հաշմանդամության, ինչպես նաև խնամողին կորցնելու համար տրվող կենսաթոշակների նվազագույն չափերը։ Երեխաներ ունեցող ընտանիքներին պետության կողմից ցույց տրվող օգնության մեծացման և կենսաթոշակների բարձրացման հաշվին նոր հնգամյակում կավելանան մոտավորապես 50 միլիոն մարդու եկամուտները։ Հնգամյակի տարիներին շահագործման կհանձնվեն 530—540 միլիոն քառակուսի մետր ընդհանուր տարածությամբ բնակարաններ։

Սոցիալիստական հասարակության անդամների սոցիալ-տնտեսական և իրավաքաղաքական իրավունքներն ու ազատությունները, հասկանալի է, անխզելիորեն կապված են նրանց պարտականությունների հետ։ Պետության հանդեպ քաղաքացիների պարտականությունների անթերի կատարումը սոցիալիստական հասարակության առաջընթացի, բուն իսկ քաղաքացիների իրավունքների ու ազատությունների հետագա ընդլայնման, դրանց իրականացման պրակտիկայի կատարելագործման, անհատի համակողմանի զարգացման անհրաժեշտ պայմանն է։ ՍՄԿԿ XXVI համագումարը մի անգամ ևս շեշտեց հասարակական կյանքի բոլոր օղակներում աշխատանքային ու պետական կարգապահության հետագա ամրապնդման անհրաժեշտությունը։

Այսպիսով, սովետական մարդկանց իրավունքների և ազատությունների իրականացման անհրաժեշտ ու էական պայմաններից մեկը նրանց կողմից իրենց պարտականությունների կատարումն է։ Իսկ վերջինս, իր հերթին, ուրիշ բան չէ, քան այդ մարդկանց իրավունքների ու ազատությունների կիրառման կարևորագույն ձևերից մեկը։ Այսպիսին է արտադրամիջոցների հասարակական սեփականության վրա հիմնված իրավակարգի ներքին դիալեկտիկան։

ԳՈՐԾԱԴՐԵԼՈՎ ՄԻԱՎՈՐՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Բ. Հ. ԹՈՒՄԱՍՅԱՆ
«Հայէլեկտրալույս» արտադրամիավորման գլխավոր դիրեկտոր
Ս. Ա. ԱՐԶՈՒՄԱՆՅԱՆ
Միավորման տեխնիկատնտեսագիտական նետազոտությունների բաժնի պետ

ԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԲԱՐԻ ՀԱՄԲԱՎ է վայելում «Հայէլեկտրալույս» արտադրամիավորման կոլեկտիվը...»: Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXVII համագումարում տրված այս գնահատականը կոլեկտիվի նպատակասլաց աշխատանքի, հանձնարարված գործի նկատմամբ նրա յուրաքանչյուր անդամի պատասխանատու վերաբերմունքի արդյունքն է։

Միավորումն ստեղծվել է ութերորդ հնգամյակի սկզբին, զարգացել, արագ տեմպերով աճել է հաջորդ հնգամյակների տարիներին։ Այժմ «Հայէլեկտրալույս» արտադրամիավորումը թողարկում է երկրում արտադրվող լույսի էլեկտրական աղբյուրների 10 տոկոսը, լուսատեխնիկական սարքավորումների՝ 14, կուլտուր-կենցաղային նշանակության լուսատեխնիկական առարկաների 11,5 տոկոսը։ Լույսի աղբյուրների և լուսատեխնիկական սարքավորումների արտադրության ծավալով այն Միության երկրորդ միավորումն է՝ Սարանսկի «Սվետոտեխնիկայից» հետո։

Միավորման արտադրանքը սպառվում է ո՛չ միայն մեր երկրի գրեթե բոլոր տնտեսական շրջաններում. նրա զգալի մասն առաքվում է նաև արտասահմանյան բազմաթիվ երկրներ։ Միավորման կազմում են 8 գործարաններ։ Երևանի փորձնական, Կիրովականի, Ղափանի և Մարալիկի լուսատեխնիկական սարքավորումների գործարանները ինքնուրույն տնտհաշվարկային ձեռնարկություններ են՝ առանձին հաշվեկշիռներով։ Գագարինի լուսատեխնիկական ապակու, Սիսիանի թողարկիչ-կարգավորիչ սարքերի, Մարտունու էլեկտրատեղակայման իրերի և Երևանի էլեկտրալամպերի գործարաններն էլ առանձին խումբ են՝ միացյալ հաշվեկշռով, սակայն ինքնուրույն միավորներ չեն։

Էկոնոմիկայի զարգացման ներկա փուլում արտադրության կազմակերպման, համակենտրոնացման, մասնագիտացման և կառավարման առավել արդյունավետ սխեմների ընտրության հարցը կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում։ Արտադրամիավորումներն՝ որպես արտադրության կազմակերպման առավել արդյունավետ խոշոր կոմպլեքսների, յուրահատուկ են նյութական, ֆինանսական, աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման բնագավառում մանևրելու, արտադրապրոցեսների կոմպլեքսային մեքենայացման, գիտատեխնիկական առաջընթացի նվաճումներն արագ կերպով բոլոր օղակներում ներդնելու լայն հնարավորություններ։ Այդպիսի միավորումները բնորոշվում են նաև արտադրության ծավալի ավելացմամբ, արտադրանքի տեսականու նորացմամբ, աշխատանքի արտադրողականության, որակի, շահույթի, ֆոնդահատույցի և մյուս բոլոր կարևոր ցուցանիշների բարձրացմամբ, կառավարման ծախսերի կրճատմամբ։ ՍՄԿԿ XXVI համագումարում ընկ. Լ. Ի. Բրեժնևը նշեց. «Հատկապես կուզենայի ասել միավորումների և ձեռնարկությունների մա-

կարգակով կառավարման մասին։ Ինչպես գիտեք, փորձարկվել են զանազան տարբերակներ, զանազան սխեմաներ։ Մեծ ու հարուստ փորձ է կուտակվել։ Եվ հենց այդ փորձն էլ ասում է, որ որոնումները պետք է շարունակել։ Դրանց ընդհանուր ուղղությունը, ինչպես ինձ թվում է, միավորումների ու ձեռնարկությունների ինքնուրույնության, տնտեսական ղեկավարների իրավունքների և պատասխանատվության ընդլայնումն է»։

Նման որոնումների, փորձարկումների, կառավարման սկզբունքների անընդհատ կատարելագործման պրոցես է անցել նաև «Հայէլեկտրալույս» արտադրամիավորումը։ Փոփոխվել են նրա տնտհաշվարկային հարաբերությունները, արտադրական կառուցվածքը, կառավարման սխեման, մինչև որ կազմավորվել է ներկայիս գործող համակարգը։

Միավորման կազմում Երևանի էլեկտրալամպերի գործարանի գլխադաս լինելը պայմանավորված է նրա արտադրատեխնիկական ծանրակշիռ մակարդակով, որակյալ ինժեներատեխնիկական և բանվորական կադրերի, ֆինանսական, էներգետիկ, նյութատեխնիկական ռեսուրսների կայուն ապահովվածությամբ, տեխնիկատնտեսական բարձր ցուցանիշներով։

Միավորման կազմակերպման և զարգացման պրոցեսում տարբեր պրոբլեմների լուծման բնագավառում եղել են տարակարծություններ, հատկապես գործարանների և արտադրությունների տեղաբաշխման, կառավարչական համակարգում կատարվող փոփոխությունների, գլխավորող գործարանի ընտրության և այլ հարցերում։ Ամեն դեպքում որոնումները, առաջարկությունները քննարկվել են, կշռադատվել և ընդունվել էկոնոմիկայի զարգացման արդի մակարդակին, միավորման և հանրապետության պայմաններին համապատասխանող օպտիմալ որոշումներ։ Ղեկավարությունն իրականացնում է միավորման դիրեկտորների խորհուրդը։

Այնուամենայնիվ, միավորման արտադրական և կառավարչական ներկա կառուցվածքը դարձյալ չի կարելի համարել ավարտուն։ Որոնումները, կատարելագործումները թե՛ տնտեսավարման մեխանիզմի և թե կուսակցական-կազմակերպական աշխատանքներում շարունակվում են, նպատակ ունենալով միավորման արտադրակառավարչական գործունեությունը դարձնել առավել արդյունավետ։

Վերջերս էլեկտրալամպերի գործարանի կուսակցական և ժողովրդական վերահսկողության կոմիտեների բազայի վրա ստեղծվել են միավորման համապատասխան մարմիններ, որոնք դեռևս ընդգրկում են միայն Երևանի էլեկտրալամպերի գործարանի և փորձնական լուսատեխնիկական գործարանի կազմակերպությունները։ Միավորման մասշտաբով ստեղծվել է նաև կուսակցական կազմակերպությունների քարտուղարների խորհուրդ։ Միացյալ արհմիութենական կազմակերպություն ստեղծվել էր դեռևս միավորման սկզբնական շրջանում։

Մեր կարծիքով, միասնական տնտեսական մեխանիզմի՝ արտադրամիավորման պայմաններում պետք է միասնական լինեն ո՛չ միայն տնտեսական կառավարման մարմինները, այլև կուսակցական և հասարակական կազմակերպությունները։ Հետևապես, այստեղ ևս որոնումները պետք է շարունակել և գտնել առավել արդյունավետ այնպիսի ձև, որը զուգակցում է միասնական արտադրական կոլեկտիվի տնտեսական, սոցիալական շահերը և բխում է տեղական կամ հանրապետական վարչատնտեսական շրջանի պայմաններից։

Ներկայումս միավորման կապիտալ ներդրումները կազմում են տարեկան հինգ մլն ռուբլի։ Եթե ութերորդ և իններորդ հնգամյակների տարիներին դրանք հիմնականում օգտագործվել են արտադրական և ոչ արտադրական շենքերի վերակառուցման, նոր ձեռնարկություններում արտադրության կազմակերպման նպատակով, ապա տասներորդ հնգամյակում այդ միջոցներն ի սպաս են դրվել գործարանների տեխնիկական վերազինմանը և կոլեկտիվների սոցիալական զարգացմանը։

Նման վերակառուցումների, նոր շինարարությունների հսկայական ծավալի շնորհիվ միավորման գործարանները աճել, զարգացել են և այժմ դասվում են հանրապետության և ճյուղի միջին ու խոշոր ձեռնարկությունների շարքը։

Միավորման լամպերի գործարանում այժմ թողարկվում են ավելի քան 80 անվանատեսակի էլեկտրալուսավորման լամպեր, այդ թվում 25—150 վատ

հզորության ընդհանուր նշանակության դեկորատիվ և տեղական լուսավորման, լյումինեսցենտային, ավտոմոբիլային, հալոգենային ցիկլով, նատրիումային, քսենոնային և հատուկ նշանակության այլ լամպեր։ Միավորման մյուս լուսատեխնիկական գործարաններում թողարկվում են ավելի քան 50 անվանատեսակ լյումինեսցենտային լամպերով լուսատուներ, 150 տեսակի կուլտուր-կենցաղային և այլ լուսատուներ, այդ թվում մոտ 90 անվանում՝ բյուրեղապակյա լուսացրիչներով։

Իններորդ և տասներորդ հնգամյակներում միավորման գործարանների արտադրանքն ամբողջովին նորացվել է և այժմ հիմնականում համապատասխանում է սպառողի պահանջմունքներին։ Որակի վերաբերյալ ռեկլամացիաները թույլատրվող սահմաններից անհամեմատ ցածր են։

Միավորումը սիստեմատիկաբար կատարել և գերակատարել է ընթացիկ ու հնգամյա պլանային առաջադրանքները, ստանձնած սոցիալիստական պարտավորությունները։ Ութերորդ հնգամյակում ձեռք բերած արտադրական բարձր ցուցանիշների համար միավորումը պարգևատրվել է «Աշխատանքային կարմիր դրոշի» շքանշանով։ Իններորդ և տասներորդ հնգամյակների ընթացքում սոցիալիստական մրցության մեջ հաղթող ճանաչվելու համար յոթ անգամ արժանացել է ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի, ՍՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի, ՀԱՄԿԽ-ի և ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմի փոխանցիկ դրոշին։ Ընդ որում, տասներորդ հնգամյակի վերջին երկու տարում նրա անունը գրանցվել է ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության նվաճումների պատվո տախտակին։

Միավորման կոլեկտիվը պարգևատրվել է նաև դիպլոմներով և պատվոգրերով, արտադրության հարյուրավոր առաջավորներ ստացել են կառավարական պարգևներ, ժողովրդական տնտեսության նվաճումների ցուցահանդեսի ոսկե, արծաթե և բրոնզե մեդալներ, տասնյակ ինժեներներ արժանացել են վաստակավորի կոչման։

1980 թվականին արտադրանքի ծավալը 1966 թվականի՝ միավորման ստեղծման բազիսային տարվա մակարդակը գերազանցել է ավելի քան 6,7 անգամ, աշխատանքի արտադրողականությունն աճել է 4,3, արտադրական ֆոնդերի ծավալը՝ 2,7, ֆոնդահատույցը՝ 2,3 անգամ։

Միավորման կոլեկտիվն առավել լուրջ արդյունքների է հասել տասներորդ հնգամյակում։ Համախառն արտադրանքի հնգամյա պլանը կատարվել է երկու ամիս շուտ և պլանից ավելի թողարկվել շուրջ 20 մլն ռուբլու արտադրանք։ Բարձր են հնգամյակում արտադրության զարգացման տեմպերը. համախառն արտադրանքն աճել է 61 տոկոսով՝ պլանով սահմանված 54-ի փոխարեն։ Աշխատանքի արտադրողականությունը՝ 48,1 տոկոսով՝ պլանով սահմանված 42,1 տոկոսի փոխարեն, արտադրանքի ինքնարժեքն իջել է 12 տոկոսով, շահույթի աճը 1980 թվականին գերազանցել է 1975 թվականի մակարդակը ավելի քան 2,5 անգամ՝ պլանավորված 2,3 անգամի փոխարեն։ Ավելի քան կրկնապատկվել է արտադրանքի տեսականին, ամբողջովին նորացվել է կուլտուր-կենցաղային նշանակության լուսատուների անվանացանկը, բարելավվել որակը։ 1980 թվականին համախառն արտադրանքի ամբողջ ծավալի 62,3 տոկոսը թողարկվել է պետական որականիշով՝ պլանավորված 59 տոկոսի փոխարեն։ Հնգամյակի տարիներին միավորման արտադրանքի ծավալի միջին տարեկան աճը կազմել է 10 տոկոս։

Միավորման գործարաններում առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում կուլտուր-կենցաղային նշանակության լուսատեխնիկական իրերի արտադրության ծավալի անընդհատ ավելացման, դրանց որակի բարձրացման և տեսականու ընդլայնման հարցին։

Ընդհանուր արտադրածավալի 27 տոկոսը կուլտուր-կենցաղային նշանակության ապրանքներ են, ընդ որում, դրանց 67 տոկոսը կրում է որակի պետական նշան։ Անցած հնգամյակում կուլտուր-կենցաղային ապրանքների արտադրությունը ամբողջ արտադրանքի ծավալում աճել է ավելի արագ տեմպերով, այն կազմել է 15,4 տոկոս։ Զարգացման նման առաջանցիկ տեմպեր է նախատեսված նաև տասնմեկերորդ հնգամյակի համար։ Դա համապատասխանում է ժողովրդական տնտեսության զարգացման նոր հնգամյակի համար նախատեսված «Ա» և «Բ» խմբերի ճյուղերի աճի տեմպերի համամասնություններին։

Վերջին երկու հնգամյակներում կուլտուր-կենցաղային լուսատեխնիկական առարկաների արտադրության արագ աճը միավորումում կապված է լուսացրիչների համար բյուրեղապակու արտադրության կազմակերպման և լուսատուների լայն տեսականու ապահովման հետ: Այդ նպատակով միավորման Գագարինի գործարանում ստեղծված է բարձրորակ բյուրեղապակու արտադրության արդիական բազա: Լամպերի գործարանում ստեղծված փորձնական և Գագարինի գործարանի արտադրական բազայի վրա այժմ միավորման գործարաններում յուրացվում է լայն տեսականու բյուրեղապակյա լուսացրիչների արտադրությունը. մեր կոնստրուկտորների մշակած ժամանակակից ջահերը, սեղանի լուսատուները կոմպլեկտավորվում են ավելի քան 60 տեսակի բյուրեղապակյա լուսացրիչներով: Լամպերի գործարանում կազմակերպված է կենցաղային լուսատուների համար գունավոր մետաղներից դեղարվեստական ձուլվածքների արտադրություն: Փորձնական լուսատեխնիկական գործարանում և լամպերի գործարանին կից ստեղծված են կենցաղային ու բյուրեղապակյա լուսատուների նոր տիպերի մշակման կոնստրուկտորական բյուրոներ, ապակու ծառայություն և փորձնական արտադրություններ:

Արտադրանքի նկատմամբ բնակչության պահանջարկը և ցանկությունները հաշվի առնելու համար Երևանում ստեղծված է լուսատեխնիկայի ֆիրմային խանութ: Այժմ մեր առաջնահերթ խնդիրներից է մեծ պահանջարկ վայելող ձուլածո բյուրեղապակյա լուսատուների արտադրության մասշտաբների ընդլայնումը:

Միավորման տեխնիկատնտեսական ցուցանիշների սիստեմատիկ բարձրացմանը լրջորեն խթանում է արտադրության մեջ նորի, առաջավորի արագ և համարձակ արմատավորումը: Անցած հնգամյակի տարիներին արտադրության մեջ ներդրվել են մոտ 2100 կազմակերպական-տեխնիկական միջոցառումներ, ինժեներական լուծումներ: Դրանց ժողովրդատնտեսական արդյունավետությունը կազմել է ավելի քան 19 մլն ռուբլի: Մեքենայացման և ավտոմատացման միջոցառումների շնորհիվ արտադրությունում տնտեսվել է 2500 բանվորի աշխատանք: Յուրացվել և արտադրության մեջ ներդրվել են 248 տիպաչափերի նոր արտադրատեսակներ:

Տեխնիկական առաջընթացի միջոցառումները միշտ ուղեկցվել են աշխատանքի, արտադրության և կառավարման կազմակերպման նոր, պրոգրեսիվ ձևերի իրականացմամբ: Արտադրության արդյունավետ մասնագիտացման, տեխնիկական պրոգրեսի հարցերի օպերատիվ լուծմանը զուգահեռ, միավորման հաջողությունների լուրջ գործոններից պետք է համարել գործարաններում և արտադրամասերում ներտնտեսական հաշվարկի լայն արմատավորումը: Միավորման գործարաններում ներդրված է արտադրամասային, տեղամասային և բրիգադային տնտհաշվարկային համակարգը: Հիմնական արտադրամասերի, առանձին տեղամասերի և հոսքային գծերի ղեկավարներն ու բրիգադները բոլոր ընագավառներով ապահովվում են հաստատված առաջադրանքներով, կատարվում է համապատասխան հաշվապահական հաշվառում, աշխատողները խրախուսվում են իրենց իսկ կոլեկտիվի ձեռք բերած ցուցանիշներին համապատասխան: Ներգործարանային տնտհաշվարկի սկզբունքների ճկուն կիրառումը բարձրացնում է արտադրական ներքին օղակների պատասխանատվությունը, արդյունավետ գործոն հանդիսանում հավասարաչափ և որակյալ աշխատանքի համար: Արտադրամասային տնտհաշվարկի կարևոր տարրերը ներդրված են նաև օժանդակ արտադրամասերում:

Միավորման ինտենսիվ զարգացման կարևոր ազդակներից է արտադրության և կառավարման բնագավառում ծառացած պրոբլեմների լուծման գործում ստեղծագործական մոտեցումը: Մեր կոլեկտիվի համար բնորոշ է նորի, առաջավորի արմատավորման ձգտումը ինչպես տեխնիկական առաջընթացի ասպարեզում, այնպես էլ տնտեսավարման մեխանիզմի կատարելագործման հարցերում: Դա վերաբերում է արտադրության, աշխատանքի և կառավարման նոր մեթոդների ուսումնասիրմանը և պրոգրեսիվ ձևերի ներդրմանը, կոլեկտիվի տնտեսական գործունեության սիստեմատիկ վերլուծությանը, առաջավոր կոլեկտիվների փորձի օգտագործմանը: Այդ գործում մեզ՝ տնտեսավարողներիս համար չափազանց կարևոր նշանակություն ունի պլանավորման բարելավման և

տնտեսական մեխանիզմի կատարելագործման վերաբերյալ ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի և ՍՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի 1979 թ. որոշումը: Հետաքրքրական է նշել, որ այդ որոշման մեջ արտացոլվել են ՍՍՀՄ էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերության ճյուղում 1970-ական թվականներից էքսպերիմենտալ ձևով կիրառվող մի շարք նոր սկզբունքներ, հատկապես արտադրանքի որակի տնտեսավորման, պետական որականիշով թողարկվող արտադրանքի խրախուսման, կուլտուր-կենցաղային ապրանքների ծավալի և բարձր որակի խթանման, նոր տեխնիկայի պլանավորման և ֆինանսավորման, տնտեսական խթանման ֆոնդերի բնագավառներում: Այդ որոշման հիման վրա տնտհաշվարկի սկզբունքով գործող արտադրական ստորաբաժանումների աշխատանքը պլանավորվում է սահողական կարգով, հնգամյակի հաշվարկով: Համապատասխան փոփոխություն է մտցված պլանավորման, հաշվառման, խրախուսման, սոցիալիստական մրցության պայմանների մեջ: Սահմանված ժամկետներում մշակվել են զուտ արտադրանքի նորմատիվային գները, արդեն հաստատվել են դրանց մեծ մասի գնացուցակները:

Վերանայված են աշխատավարձի ֆոնդի մեկ տոկոսի հաշվին տրվող անվանական վճարման պայմանները, ինչպես նաև արտադրատնտեսական գործունեության արդյունքների համար խրախուսման ձևերը: Համապատասխան աշխատանքներ են կատարվել կապիտալ շինարարության կազմակերպման մեխանիզմի կատարելագործման նպատակով: Փոփոխվել են շինարարության ֆինանսավորման, կառուցվող օբյեկտները ապրանքային արտադրանքի ցուցանիշի փոխադրելու և պետական վարկի հաշվին շինարարություն կատարելու մեթոդները:

Անալիտիկ աշխատանքներ են կատարվում գործարաններում նորմատիվային զուտ արտադրանքի ցուցանիշին անցնելու համար, մշակվում են ներգործարանային պայմանական գները, նորմատիվային զուտ արտադրանքի ծավալը և դրա հետ առնչվող մյուս ցուցանիշները արտադրական ստորաբաժանումներում պլանավորելու նպատակով: Միավորման գործարաններում հետևողականորեն ներդրվում են աշխատանքի կազմակերպման և վճարման բրիգադային ձևերը: Արդեն ստեղծված են ավելի քան 470 բրիգադներ՝ 5100 բանվորների ներգրավմամբ. դա կազմում է բանվորների ընդհանուր թվի 53 տոկոսը:

Էլեկտրալամպերի գործարանի հավաքման երեք արտադրամասերի բրիգադներն աշխատում են Վոլգայի ավտոգործարանում կիրառվող նորմավորման և վճարման սկզբունքներով, որոնց ներդրման աշխատանքներն իրականացնում են Երևանի ժողովրդական տնտեսության ինստիտուտի աշխատանքի էկոնոմիկայի և գիտական կազմակերպման ամբիոնի գիտնականները՝ գործարանի մասնագետների հետ համագործակցած: Ձեռնարկությունում կազմակերպված է հասարակական հիմունքներով գործող նույնանուն ամբիոն: Գործարանը դարձել է արտադրական բազա՝ ինստիտուտի և հատկապես նրա վերոնշյալ ամբիոնի ուսանողների կուրսային, դիպլոմային աշխատանքների, պրակտիկայի, ինչպես նաև ասպիրանտների գիտական ուսումնասիրությունների համար: Ինստիտուտի հետ համագործակցությունն իրականացվում է ստեղծագործական պայմանագրի հիման վրա: Ստեղծագործական սերտ կապեր են հաստատված նաև Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի, հատկապես նրա լուսատեխնիկայի ամբիոնի հետ:

Օպերատիվ, ամենօրյա կապերի մեջ ենք ճյուղային բոլոր տեխնիկական գիտահետազոտական ինստիտուտների, «Ինֆորմէլեկտրո» ինստիտուտի, հանրապետական մի շարք ինստիտուտների հետ: Լամպերի գործարանի բազայի վրա գործում են էլեկտրատեխնիկական տեխնիկումը և № 9 պրոֆտեխուսումնարանը, որոնց շրջանավարտները համալրում են մեր կոլեկտիվը: Միավորումը սոցիալիստական մրցության մեջ է Գերմանական Դեմոկրատական Հանրապետության «Նարվա» կոմբինատի կոլեկտիվի հետ, սիստեմատիկաբար կատարվում է ինֆորմացիաների և պատվիրակությունների փոխանակում: Գիտական հիմնարկությունների հետ նման համագործակցությունն արդյունավետ ազդեցություն է ունենում երիտասարդ կադրերի պատրաստման, ինչպես նաև տնտեսավարման նոր մեթոդների ներդրման գործում:

Միավորման մատակարարման, առևտրի և իրավաբանական ծառայությունները աշխատանքներ են կատարում մատակարարողների և սպառողների հետ տնտեսական կապերի ամրապնդման առումով։ 1980 թվականին միավորման արտադրանքի շուրջ 37 տոկոսը սպառողներին է առաքվել հնգամյա պայմանագրերի հիման վրա։

Մեր կոլեկտիվի հաջողությունները անխզելիորեն առնչվում են սոցիալական պրոբլեմների հետևողական լուծման հետ։ Սիստեմատիկաբար կատարվող սոցիոլոգիական ուսումնասիրությունները վկայում են, որ կադրերի հոսունության կրճատումը, աշխատանքի արտադրողականության ու որակի բարձրացումը մեծապես պայմանավորված են արտադրության կուլտուրայի, աշխատանքային, հանգստի և սանիտարական պայմաններով։ Մենք պարզել ենք, օրինակ, որ լամպերի գործարանում կադրերի հոսունության 60 տոկոսը աշխատանքային պայմանների, բնակարանային պահանջի, երեխաների խնամքի, բնակատեղի հեռավորության հետևանք է։ Այդ պրոբլեմների հետևողական լուծումը արտադրության արդյունավետության բարձրացման լուրջ ռեզերվ է։ Կարծում ենք, որ հանրապետության համապատասխան շրջանային և քաղաքային մարմինները սոցիալական զարգացման պլաններում հաշվի կառնեն մեր կոլեկտիվների պահանջները՝ տրանսպորտի զարգացման, բնակարանային, մանկական օբյեկտների, ընտանեկան հանրակացարանների շինարարության նպատակահարմար տեղաբաշխման հարցերում։

Բացառապես տրանսպորտի պատճառով Երևանի էլեկտրալամպերի գործարանի կոլեկտիվը հնարավորություն չունի անցնելու լրիվ հնգօրյա աշխատանքային շաբաթվա ռեժիմի։ Դրա հետ է առնչվում նաև գործարանի խրախուսման ֆոնդերից ամեն տարի շուրջ 130 հազար ռուբլու փոխանցումը տրանսպորտային կազմակերպություններին՝ ավտոբուսային լրացուցիչ մարշրուտներ կազմակերպելու, գիշերային և առավոտյան հերթափոխների բանվորներին փոխադրելու համար։ Մեր համոզմամբ, մետրոպոլիտենի «էլեկտրալամպերի գործարան» կայարանի կառուցումը պետք է համարել հրատապ, այն լրիվ կլուծեր կնպաստի տրանսպորտի պրոբլեմի լուծմանը։

Իններորդ և տասներորդ հնգամյակներում ստեղծված կարողությունները և ձեռք բերած բարձր ցուցանիշներն ամուր բազա են հաջորդ հնգամյակներում միավորման զարգացման համար։ Մշակված է միավորման հեռանկարային զարգացման ծրագրի նախագիծը՝ արտադրական և սոցիալական բաժիններով։ 1985 թվականին արտադրանքի ծավալը կաճի 35 տոկոսով, ընդ որում, դրա 90 տոկոսը ձեռք կբերվի աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման հաշվին։

Կուլտուր-կենցաղային նշանակության լուսատեխնիկական ապրանքների արտադրության աճը պլանավորված է 52,5 տոկոսով։ Այն ձեռք կբերվի բյուրեղապակյա լուսացրիչներով լուսատուների, ինչպես նաև լույսի աղբյուրների, հատկապես դեկորատիվ լուսավորման լամպերի արտադրության հետագա ընդլայնմամբ։

ՍՍՀՄ տնտեսական ու սոցիալական զարգացման 1981—85 թվականների և մինչև 1990 թվականն ընկած ժամանակաշրջանի հիմնական ուղղություններում ասված է. «Ապահովել ավելի բարձր լուսատվությամբ և ծառայության ավելի մեծ ժամկետ ունեցող լույսի նոր խնայողական աղբյուրների թողարկումը»։ Այդ խնդրի իրականացման նպատակով միավորման լույսի աղբյուրների հատուկ կոնստրուկտորական բյուրոն աշխատանքներ է սկսել նոր լամպերի մշակման և յուրացման համար։ Շուտով կսկսվի 9 տեսակի 25—60 վատ հզորության նոր դեկորատիվ-մոմաձև լամպերի թողարկումը։ Յուրացվում է տարբեր լարվածության ու հզորության ընդհանուր օգտագործման լամպերի արտադրության տեխնոլոգիան, այդ թվում՝ 15 ու 30 վատ հզորության և 15.000 ժամ ծառայության ժամկետով լյումինեսցենտային լամպերի արտադրության տեխնոլոգիան։

Թվարկված սերիաների նոր լամպերի յուրացման ժողովրդատնտեսական արդյունավետությունն արտահայտվում է դրանց ծառայության ժամկետների երկարացման և լուսային մյուս պարամետրերի բարելավման ցուցանիշներով։

Լուսատեխնիկական կուլտուր-կենցաղային և ընդհանուր նշանակության բազմաթիվ իրեր ներկայացված են որակի բարձրագույն կարգի կամ բարելավված որակի «Ն» ինդեքսի. դրանք բոլորն էլ որևէ ցուցանիշով չեն զիջում միջազգային ստանդարտների մակարդակին։

Գիտահետազոտական և փորձակոնստրուկտորական մեծ մասշտաբի աշխատանքներ են նախատեսված ավտոմոբիլային լամպերի նոր տեսակների յուրացման, այդ թվում նաև հալոգենային ցիկլով, նատրիումային, քսենոնային, լյումինեսցենտային, գյուղատնտեսության ասպարեզում կիրառվող, կինոպրոեկցիոն նպատակների, հայելապատված և այլ տիպի լույսի նոր, ժամանակակից աղբյուրների մշակման ու արտադրության տեխնոլոգիայի յուրացման, ինչպես նաև թողարկվող լամպերի որակական ցուցանիշների բարձրացման նպատակով։ Նախատեսված են արտաքին լուսավորության լուսատուների և դրանց համար համապատասխան լամպերի տեսականու ընդլայնման և թողարկվող արտադրատեսակների մոդեռնացման միջոցառումներ։ Վերակառուցումների և արտադրության ընդլայնման լայն ծրագիր է մշակված նաև միավորման մյուս գործարանների համար։

Կապիտալ ներդրումների ընդհանուր ծավալը տասնմեկերորդ հնգամյակում կհասնի 26 մլն ռուբլու։ Այդ թվում՝ արտադրության վերազինման և ընդլայնման նպատակին հատկացվում է միջոցների 80 տոկոսը, իսկ սոցիալական պլանի իրականացմանը՝ 20 տոկոսը։ Լույսի աղբյուրների և լուսատեխնիկական իրերի անսահմանափակ և հարաճուն պահանջները հնարավորություն են ընձեռում համարձակորեն լուծելու արտադրության ինտենսիվ և մասամբ էլ էքստենսիվ զարգացման խնդիրները։

Լուսատեխնիկայի արտադրությունը աշխատատար, սակայն քիչ նյութատար և էներգատար ճյուղ է և, մեր կարծիքով, նրա առավել բարձր տեմպերով ընդլայնումը համապատասխանում է հանրապետության արդյունաբերության զարգացման տնտեսական քաղաքականությանը։

Միավորման հետագա զարգացման համար կարևոր նշանակություն կունենա ապակու առանձին արտադրության ստեղծումը լամպերի գործարանում, լամպերի համար մետաղային կիսաֆաբրիկատների արտադրության կազմակերպումը՝ Հրազդանի շրջանում նոր մասնաճյուղի ստեղծմամբ, մեքենաշինական առանձին բազայի ստեղծումը, ինչպես նաև Մարալիկի, Մարտունու և մյուս գործարանների վերակառուցումն ու ընդլայնումը, որը հնարավորություն կընձեռի կրկնապատկելու միավորման արտադրածավալի ներկայիս մասշտաբները։

Արտադրական խոշոր կոմպլեքսում կոլեկտիվի համակողմանի առաջընթացն ապահովելու գործում մանրուքներ չկան։ Նշված խնդիրների լուծումը, ինչպես նաև կոլեկտիվի հեռանկարային ճիշտ կողմնորոշումը արդյունավետ պայմաններ են ստեղծում միավորման հետագա զարգացման, նրա գործունեության արդյունավետության անշեղ բարձրացման համար։

ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԱՐԺՈՒՅԹՆԵՐԻ ՀԱՐՍՏԱՑՈՒՄԸ

Ա. Ս. ՍԻՄՈՆՅԱՆ

ՍՄԿԿ XXVI ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ, ընդհանրացնելով մեր երկրում կոմունիստական հասարակության կառուցման արդի փորձը, նոր ավանդ մուծեց մարքս-լենինյան տեսության մեջ։ Այն համոզիչ վկայեց կոմունիստական գաղափարախոսության ու քաղաքականության հումանիստական էությունը, կուսակցության իդեալների ու ծրագրերի կենսականությունը։

Սովետական հասարակությունը աշխատանքի մարդկանց հասարակություն է։ Սոցիալիզմի իդեալն է՝ յուրաքանչյուր մարդու աշխատանքը դարձնել բարձր արտադրողական, հետաքրքրական ու ստեղծագործական։ Հիմնական ուղղություններում նախատեսվում է իրագործել խոր վերափոխումներ մարդկանց կենսագործունեության այդ կարևոր ոլորտում։ Լուրջ սոցիալական նշանակություն ունի ձեռքի, ծանր ֆիզիկական, սակավ որակյալ աշխատանքի աստիճանական վերացումը։ Սոցիալիզմի օրոք հասարակական արտադրության գլխավոր նպատակը մարդկանց նյութական ու հոգևոր աճող պահանջմունքների լիակատար բավարարումն է։

Հասուն սոցիալիզմի և ծավալվող գիտատեխնիկական հեղափոխության պայմաններում մշտապես աճում է հասարակության մտավոր կարողությունը։ Ինչպես նշվեց կուսակցության XXVI համագումարում, այժմ երկրում յուրաքանչյուր չորրորդ աշխատողը հիմնականում կապված է մտավոր աշխատանքի հետ։ Ո՛չ միայն գիտության, կրթության, կուլտուրայի, այլև նյութական արտադրության բնագավառում, հասարակության ողջ կյանքում մտավորականությունն ավելի ու ավելի նշանակալի դեր է խաղում։ Միաժամանակ միլիոնավոր բանվորների և կոլտնտեսականների արտադրական գործունեությունում առավել սերտորեն է միահյուսված ֆիզիկական ու մտավոր աշխատանքը։ Նրանցից շատերը ռացիոնալիզատորներ են ու գյուտարարներ, հոդվածների ու գրքերի հեղինակներ, պետական ու հասարակական գործիչներ։ 1965 թ. երկրում մտավոր աշխատողների թիվը կազմում էր 26 միլիոն, 1980 թ. այն հասավ 40 միլիոնի։ Մեծապես ավելանում է բարձրագույն ու միջնակարգ մասնագիտական կրթություն ունեցողների թիվը, որոնց բաժինն աշխատողների ընդհանուր թվում 21 տոկոսից անցել է։ 1980 թվականին ուսուցման տարբեր օղակներում ընդգրկված էր մոտ 100 միլիոն մարդ։ Այժմ զբաղված բնակչության 83 տոկոսը կամ 146 միլիոն մարդ ունի բարձրագույն ու միջնակարգ կրթություն (լրիվ ու թերի)։

Մեծ նշանակություն ունի էկոնոմիկայի աճի սոցիալական ազդակների օգտագործումը, այսինքն սոցիալիզմին հատուկ հասարակական այն գործոնների, որոնք անմիջականորեն ազդում են աշխատանքի, մարդկանց վրա։ Ակնհայտ է, որ մարդիկ արդյունավետ են աշխատում այնտեղ, որտեղ դրա համար ստեղծված են համապատասխան պայմաններ։ Համագումարը վճռականորեն դատապարտեց այն պրակտիկան, երբ ձեռնարկությունների, քաղաքների ու գյուղերի սոցիալական զարգացման համար նախատեսվող միջոցներն իրենց նպատակին չեն ծառայում։ Մինչդեռ սովետական մարդկանց կենսապայմանների ու կենցաղի բարելավման նկատմամբ հոգատարությունը պետք է լինի մեր կյանքի անխախտ օրենքը։ Սկզբունքային նշանակություն ունի համագումարի

այն ցուցումը, որ դաստիարակությունն այն դեպքում է հաջող, երբ խարսխված է սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության ամուր հիմքի, յուրաքանչյուրի աշխատանքային ներդրման արդարացի ու օբյեկտիվ գնահատման վրա։ Այս է գաղափարական ներազդման հաջողության երաշխիքը։

Սոցիալիստական իդեալը բնավ չի ժխտում նյութականը՝ բնակարանային լավ պայմանները, հարմար ու գեղեցիկ հագուստը, բարձրորակ սնունդը և այլն։ Սակայն հասարակական կարծիքը դատապարտում է այն մարդկանց, որոնց կյանքի նպատակը կուտակելու տենչն է, որոնց համար իրերն ու դրամը նրանց ձգտումների վերջնական նպատակն են։ Սոցիալիզմին խորթ նման երևույթների դեմ անհրաժեշտ է սկզբունքային, հետևողական պայքար ծավալել։

Նոր մարդու կերպավորման խնդիրների լուծման գործում դրսևորվում է հասարակության ու անհատի փոխհարաբերության դիալեկտիկան։ Սոցիալիստական հասարակությունը ձգտում է ստեղծել բոլոր հնարավոր պայմանները անհատի համակողմանի, ներդաշնակ զարգացման համար։ Կուսակցության XXVI համագումարում ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը մասնավորապես շեշտեց, որ մենք նյութական ու հոգևոր մեծ հնարավորություններ ունենք անհատի առավել լրիվ զարգացման համար ու այսուհետ ևս կմեծացնենք դրանք։ Սակայն դրա հետ մեկտեղ կարևոր է, որ յուրաքանչյուր մարդ կարողանա խելացիորեն օգտվել դրանցից։ Իսկ դա, վերջին հաշվով, պայմանավորվում է այն բանով, թե ինչպիսիք են անհատի շահերը, պահանջմունքները։ Բնականաբար, մեր կուսակցությունը սոցիալական քաղաքականության կարևոր խնդիրներից մեկը համարում է դրանց ակտիվ, նպատակասլաց ձևավորումը։

Ժամանակին Կ. Մարքսը կապիտալիստական արտադրահարաբերությունների հետազոտումը սկսել է առանձին ապրանքի վերլուծությունից, այն բնորոշելով որպես բուրժուական հասարակության հարստության տարրական ձև։ «Մեր փոխադարձ արժույթը յուրաքանչյուրիս ունեցած առարկաների արժեքն է։ Հետևաբար, մեր իսկ մարդը մի այլ մարդու համար ինչ-որ մի արժույթաքուրկ է հանդիսանում» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 42, стр. 35)*։ Ակներև է, որ սոցիալիզմի օրոք ապրանքը չի կարող ելակետ լինել արտադրահարաբերությունների վերլուծության համար, երբ անտեսվում է մարդկային գործոնը։ Հիրավի, սոցիալիզմի տնտեսական քաղաքականության ելակետն ու վերջնակետը հոգատարությունն է կոնկրետ մարդու, նրա կարիքների ու պահանջմունքների նկատմամբ։ Այս միտքը այդպես բանաձևեց ՍՄԿԿ XXVI համագումարը։*

Հասարակության կենսագործունեության յուրաքանչյուր ոլորտում սոցիալիզմը պայմաններ է ստեղծում ամենատարբեր անհատական ունակությունների դրսևորման համար։ Մինչ այդ սոցիալ-տնտեսական ոչ մի ֆորմացիա չի կարողացել ապահովել էկոնոմիկայի ու կուլտուրայի զարգացման հեռանկարները, ինչպես կոմունիստական ֆորմացիան։ Վերջինս արդեն իր առաջին՝ սոցիալիստական փուլում ստեղծեց բարձր սոցիալական կուլտուրա, հոգևոր ու բարոյական արժույթներ։ Հումանիստական իդեալներից գոյավորվող սոցիալիստական կուլտուրան հոգևոր մթնոլորտի առաղձն է, որը նպաստում է անհատի հասարակական ինքնահաստատմանը, հասարակական կյանքի ոլորտ նրա ակտիվ ներգրավմանը։ Այն հնարավորություն է ընձեռում աշխատավոր զանգվածներին ո՛չ միայն օգտվելու հոգևոր արժույթներից, այլև հանդիսանալու դրանց ակտիվ ստեղծողներ։ Սոցիալիզմի համար օբյեկտիվորեն օրինաչափ է մարդկանց վերափոխումն իրենց սոցիալական լինելության գիտակից արարողների։ Սոցիալիզմը կուլտուրական հեղափոխության վիթխարի հաումների և սոցիալիստական ապրելակերպի առավելությունների շնորհիվ հոգևոր մշակույթի բոլոր ոլորտների զարգացման արագ տեմպեր է ապահովում։

Զարգացած սոցիալիզմը ենթադրում է հասարակության հոգևոր ոլորտում գաղափարական ու կուլտուրական այնպիսի միասնություն, որն արտահայտվում է բոլոր դասակարգերի, սոցիալական խմբերի, ազգերի ու ազգությունների բազմակողմանի համագործակցության խորացմամբ։

Սոցիալիստական կուլտուրայի զարգացումն արդի փուլում իրագործվում է գիտատեխնիկական հեղափոխության պայմաններում։ Այդ առաջընթացը, դըրսևորվելով նյութական կուլտուրայի հասումներում, միաժամանակ ակտիվորեն

սատարում է հումանիստական կուլտուրայի հարստացմանը, մարդու հոգևոր աշխարհի կերպավորմանը: Հոգևոր կուլտուրայի բոլոր, այդ թվում և հումանիտար ոլորտներն ակտիվորեն ազդում են գիտատեխնիկական առաջընթացի վրա: Այդ փոխկապակցված պրոցեսը հանգեցնում է հոգևոր կյանքին՝ գիտատեխնիկական հեղափոխության առաջադրած նոր պրոբլեմների լուծմանը: Անշուշտ, կուլտուրայի պրոգրեսն առհասարակ հանդես է գալիս որպես գիտության ու տեխնիկայի առաջընթացի սոցիալական կարևոր լծակ:

Անհատի համակողմանի զարգացումը նրան հնարավորություն է ընձեռում ընտրելու աշխատանքային գործունեության այն ոլորտը, որը ներդաշնակ է նրա ունակություններին ու պահանջմունքներին: Բազմակողմանի զարգացումը ենթադրում է նաև գիտական, մարքս-լենինյան աշխարհայացքի առկայություն, որը կոմունիստական շինարարության պայմաններում ներազդում է միլիոնավոր մարդկանց վարքագծի նորմերի ու համոզմունքների կերպավորման վրա: Յուրաքանչյուր հոգևոր արժույթ յուրովի է ազդում սոցիալիստական տիպի անհատի կերպավորման վրա:

Սոցիալիստական հասարակության կուլտուրայի նյութատեխնիկական բազան առավել ընդլայնվում է գիտատեխնիկական հեղափոխության ազդեցությամբ: Իր հերթին գիտատեխնիկական պրոգրեսը և դրա հետ առնչվող աշխատանքի բարդացումը պահանջում են աշխատավորների կուլտուրական մակարդակի աճ: Աշխատողների որակավորման բարձրացմամբ բազմազան են դառնում նրանց կուլտուրական պահանջները:

Այս առումով նոր խնդիրներ են դրվում սոցիալիստական պլանավորման սիստեմի առջև: Այժմ սոցիալ-տնտեսական ու կուլտուրական պլանների մշակումը հնարավորություն է ընձեռում լուծելու ո՛չ միայն տնտեսական պրոբլեմներ, այլև առավել հարստացնելու աշխատավորների հոգևոր կյանքը: Դա հնարավոր է իրականացնել միայն խորապես վերլուծելով անհատի վրա սոցիալիստական կուլտուրայի բարոյական, գեղագիտական, ճանաչողական և մյուս առումներով ներգործման փաստական հարաբերակցությունը: Կարևոր է քննել կուլտուրայի տեսակների փոխադարձ կապերը՝ ինչպես բնակավայրի, այնպես և ընտանիքի ու կոլեկտիվների մասշտաբով:

Սոցիալիստական հասարակության հոգևոր արժույթների համակարգում առանձնապես կարևորվում է քաղաքական կուլտուրան, որը սովետական բանվոր դասակարգի, բոլոր աշխատավորների սեփականությունն է: Որպես մարդկանց կենսագործունեության հատուկ գոյատեսակ, քաղաքական կուլտուրան բովանդակում է գաղափարական ու քաղաքական գիտելիքների, հայացքների ու համոզմունքների, հասարակության ու անհատի հոգևոր արժույթների ողջ համակարգը: Այն հաստատում է մարդկանց սոցիալական ակտիվության, հասարակական-քաղաքական գործելակերպը, բանվոր դասակարգի, կոմունիստական կուսակցության քաղաքականությունն ընկալելու և կենսագործելու նրանց կարողությունը, տնտեսական շինարարության խնդիրների և համապատասխան հասարակական պրոցեսների կառավարմանը նրանց մասնակցությունը:

Հասուն սոցիալիզմի քաղաքական կուլտուրան պայմանավորում է հասարակության հոգևոր կյանքի կառուցվածքի պրոգրեսիվ փոփոխումը, նրա մտավոր պոտենցիալի հարստացումը: Մյուս կողմից, երկրի հոգևոր կարողության աճը, կուլտուրայի տարբեր ճյուղերի զարգացումը պայմաններ են ստեղծում լուծելու երկրում կուլտուրայի զարգացման հետ առնչված որակապես նոր քաղաքական խնդիրներ:

Հայտնի է, որ հակասությունները, ինչպես ամեն մի փոփոխման ու զարգացման աղբյուր ու շարժիչ ուժ, հատուկ են նաև կուլտուրայի զարգացմանը: Դրանց ուսումնասիրումը հնարավորություն է ընձեռում խորապես բացահայտելու կուլտուրական առաջընթացի օրինաչափությունները: Սոցիալիստական կուլտուրական հեղափոխության ընթացքում վերանում են կապիտալիզմի կուլտուրային բնորոշ անտագոնիստական հակասությունները: Միայն սոցիալիզմն է հնարավորություն ընձեռում կուլտուրայի ստեղծագործական կարողության անարգել դրսևորման համար: Ի տարբերություն անտագոնիստական հասարակական-տնտեսական ֆորմացիաների, սոցիալիզմը գիտականորեն կառա-

վարվող հասարակություն է, որտեղ կուլտուրան օժտվում է նոր բովանդակությամբ, արտացոլում պատմականորեն նոր հասարակության հոգևոր կյանքը:

Սոցիալիստական կուլտուրայի զարգացման պատմական նոր հնարավորությունների իրացումը ինքնահոս պրոցես չէ: Այն իրականացվում է ժողովրդի գիտակցված ջանքերով, կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ: Այստեղ հաղթահարվում են նոր կուլտուրայի ոլորտում տակավին առկա ու ներհակ հակասությունները, որոնք գոյատևում են դասակարգերի, խավերի սոցիալ-կուլտուրական տարբերությունների պայմաններում:

Սոցիալիզմի զարգացման արդի փուլին հարկավոր է ստեղծագործական և ոչ ստեղծագործական աշխատանքի միջև եղած տարբերության աստիճանական հաղթահարումը, որը իրագործվում է աշխատավորական զանգվածների կուլտուր-տեխնիկական մակարդակի բարձրացմամբ: Հարկ է նկատել, որ սոցիալիստական հասարակության մեջ ոչ անտագոնիստական հակասություններն էապես հարթվում են մասսաների հասարակական-քաղաքական գործունեությամբ, պետության ու հասարակության կառավարման գործերին նրանց անմիջական մասնակցությամբ: Աշխատավորների մի մասի անբավարար քաղաքական գիտակցականությունը, սոցիալական ոչ լիահասունությունը, գործի նկատմամբ ձևական, ոչ ստեղծագործ վերաբերմունքը և նման այլ բացասական երևույթներ աստիճանաբար հաղթահարվում են տնտեսական ու կուլտուրական պրոգրեսի ընթացքում՝ շնորհիվ կուսակցության հետևողական գաղափարադաստիարակչական աշխատանքի:

Սոցիալիզմը կյանքում հաստատում է հոգևոր արժույթների նոր համակարգ, որի ոգին մարքս-լենինյան գաղափարախոսությունն է, կոմունիզմի հումանիստական նպատակներն ու իդեալները: Սոցիալիզմի հիմնական կուլտուրական արժույթը հոգեպես հարուստ, սոցիալապես ակտիվ, համակողմանիորեն ու ներդաշնակ զարգացած մարդն է, որի ողջ գործունեությունը նպատակամղված է հանուրի բարօրությանը:

Հասուն սոցիալիստական հասարակության հոգևոր կուլտուրան հիմնվում է հումանիզմի գաղափարների վրա և նպաստում նոր, կոմունիստական տիպի անհատի կերպավորմանը: Սոցիալիստական կուլտուրայի գաղափարական արժույթների համակարգը սատարում է և գիտական աշխարհայացքի տարածմանը, արմատավորում անհատի հարուստ հոգաշխարհ, սահմանում մարդկային կյանքի նպատակն ու իմաստը:

Հաճախ բուրժուական սոցիոլոգները, ճգնելով խեղաթյուրել սոցիալիզմի էությունը, պնդում են, թե, իբր, սոցիալիզմի հիմնական նպատակն արտադրությունն ու արտադրողականությունն է: Նենգափոխելով մարքսիստական հայացքները հասարակական զարգացման պրոցեսների վերաբերյալ, նրանք սքողում են այն անժխտելի փաստը, որ սոցիալիստական հասարակության գերագույն նպատակը նոր տիպի անհատի ներդաշնակ զարգացումն է, նրա ազատության, առավելագույն ինքնարտահայտման ապահովումը: Ժխտելով այդ, մեր գաղափարական հակառակորդները սոցիալիստական կուլտուրան ներկայացնում են իբրև անհատի հոգևոր կյանքի համահարթման ու կաղապարման միջոց: Բուրժուական կուլտուրոլոգիական տեսություններում ցարդ չի լուծվել հոգևոր պրոգրեսի՝ մարդ-արարիչ և մարդ-կուլտուրայի արդյունք երկընտրանքը: Միայն մարքս-լենինյան տեսությունը կարողացավ ապացուցել, որ մարդիկ կուլտուրայի և՛ արդյունքն են, և՛ կերտողները: Մարդն իր գործունեությամբ է ստեղծում կուլտուրան և փոփոխելով հասարակության նյութական ու հոգևոր կյանքը, ինքն էլ է փոխվում:

Սոցիալիստական ապրելակերպը արգասաբեր է ներգործում մարդու հոգևոր աշխարհի վրա: Էկոնոմիկայից ու քաղաքականությունից սկսած մինչև գաղափարախոսության, բարոյականության և հոգևոր կուլտուրայի մյուս տարրերը նպաստում են սոցիալիստական հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտների նպատակասլաց զարգացմանը: Այդ պրոցեսի կարևոր առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ մարդն այստեղ հանդես է գալիս ոչ թե իբրև արտաքին ուժերի ազդեցության ներքո տարերայնորեն ձևավորված պասիվ օբյեկտ, այլ որպես կուլտուրական պրոգրեսի ակտիվ սուբյեկտ, որի գործունեությունն

ուղղված է նաև իր սեփական ես-ի կատարելագործմանը, շրջապատի պայմանների ու պարագաների նպատակասլաց փոփոխմանը։

Սոցիալիստական հասարակարգը բնավ խնդիր չի դնում համահարթել մարդկային բնավորությունների հարուստ բազմազանությունը, անձին զրկել ինքնատիպությունից ու բազմակողմանիությունից, անհատականությունից։ Սոցիալիստական հասարակության նոր մարդը, Մարքսի խոսքերով, «իրեն չի վերարտադրում որևէ միայն մեկ որոշակիության մեջ, այլ իրեն արտադրում է իր ողջ ամբողջության մեջ, նա չի ձգտում մնալ ինչ-որ վերջնականորեն հաստատված բան, այլ գտնվում է լինելության բացարձակ շարժման մեջ» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 46, ч. I, стр. 476)։

Արդի պայմաններում սոցիալիստական կուլտուրայի նպատակասլաց զարգացումը ձգտում է մարդուն բարձրացնել հասարակական գործչի մակարդակին՝ մարդկային լինելության ամենակենսական ոլորտներում։ Սոցիալիստական կուլտուրական հեղափոխությունը, հարթելով մարդկանց ստեղծարար գործունեության ուղին, «վերացնում է բոլոր հին արգելքները, ջարդում հնացած շղթաները, աշխատավորությանը դուրս բերում դեպի նոր կյանքի ինքնուրույն արարման ճանապարհ» (տե՛ս Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 26, էջ 498)։

Ներդաշնակ ու համակողմանի զարգացած անհատը կոմունիզմի ակտիվ կառուցող է։ Այս առնչությամբ կարևոր նշանակություն ունի սեփական գործունեության նկատմամբ նրա անձնական պատասխանատվության զգացման զարգացումը։ Սոցիալիզմի պայմաններում հասարակական պրոցեսների վրա ակտիվ ներգործությունը ոչ թե ընտրյալների արտոնությունն է, այլ յուրաքանչյուր անհատի պարտականությունն ու իրավունքը։

Հաղորդակցվելով կուլտուրայի աշխարհին, մարդը ո՛չ միայն հարստանում է հոգևոր հասումների հաշվին, այլև վերափոխում իր կենսադիրքավորումը։ Այստեղ առավել շեշտված է դրսևորվում նրա սոցիալական էությունը։ Կուլտուրայի միջոցով ու բուն կուլտուրայում մարդը գիտակցում է իր օժտվածությունը, դրսևորում սեփական ունակություններն ու տաղանդը։

Ներդաշնակ անհատի դաստիարակությունը ենթադրում է մարդու հոգում այնպիսի արժույթների արմատավորում, որոնք ներգործում են հասարակության զարգացման վրա։ Այդ արժույթներից են գաղափարայնությունը, քաղաքացիականությունը, հումանիզմը, պրպտող միտքը, աշխատասիրությունը, բարոյական վսեմ սկզբունքներով տոգորված ստեղծագործական ձգտումը։ Դաստիարակության այդ կողմը առնչվում է նաև մարդու պահանջմունքների զարգացման հետ, որը նպաստում է նրա ներաշխարհից սոսկ անձնական նկրտումների արտամղմանը։

Կապիտալիզմն արգելակում է անհատի համակողմանի զարգացումը, սակայն այդ պայմաններում անկաշկանդ երևան են գալիս կեղծ, պատրանքային պահանջմունքներ, որոնք առնչվում են իրականության վերաբերյալ անիրական, աղավաղված պատկերացումների հետ։ Բուրժուական գաղափարախոսությունը, որը ելնում է անհատապաշտությունից և օգտապաշտությունից, հրահրում է անհատի եսամոլական ձգտումները, սեփականատիրական հոռի մղումները։ Հոգևորից զուրկ լինելը, Մարքսի արտահայտությամբ, պահանջմունքների բավարարման «անճաշակ» բնույթը կապիտալի աշխարհի հոգևոր ճգնաժամի ակնհայտ վկայությունն է։ Բուրժուական ապրելակերպն ու գաղափարախոսությունը մարդկանց հոգում մեռցնում են միմյանց անշահախնդիր օգնելու պահանջմունքը, բարեկամական դրսևորումները, որոնք նպաստում են անհատի ինքնազարգացմանը, տակավին չբացահայտված անձնական հնարավորությունների դրսևորմանը։ Բուն կապիտալիստական հասարակարգն օբյեկտիվ խոչընդոտ է աշխատավոր զանգվածներին ներգրավելու կուլտուրայի արարման ոլորտը։ Այստեղ իշխող սիստեմը առնչվում է անհատի շահախնդրական վերաբերմունքի հետ, որը սահմանափակում է հնարավոր անձնական դրսևորումների շրջանակը սոսկ ընչաքաղցության, իսկ սոցիալական առումով՝ պահպանողականության միտումով։ Դրանով է բացատրվում և այն վիճակը, որ բուրժուական հասարակության մեջ անհատի վարքագծում առավելապես շեշտվում է աճպարարությունը, գիտակցության մեջ ստանդարտ մտածողությունը, աղքատ հոգևոր կյանքը, հանցագործությունը։

Բուրժուական տեսաբանների կարծիքով, տեխնիկան ժամանակակից հասարակության մեջ ծնել է մասսայական արտադրության ու մասսայական կոմունիկացիայի երևույթներ, որոնք ունեն միաձևության և ստանդարտացման միտում։ Ամերիկյան սոցիոլոգ Ջորջ Ռեյլը Կանաչող Ամերիկա գրքում նկատել է, որ Ամերիկայում հոգևոր աղքատացման բոլոր ձևերից, որոնց կարելի է հանդիպել կամ զգալ, ամենաահավորն ինքն իրեն կորցնելն է, որը և մեծապես նոր սերնդի դժգոհության ու բունտի աղբյուրն է։

Սոցիալիզմը, վերացնելով մարդկանց հոգևոր աղքատացում հարուցող պատճառները, կուլտուրան հարստացրեց հումանիստական պաթոսով, որը խթանում է մարդկանց ո՛չ միայն ստեղծագործելու կարողությունը, այլև արարման պահանջմունքը։ Մարքսը նկատել է, որ մարդը ստեղծագործելիս է հանդես գալիս իբրև հասարակության անդամ՝ դրսևորելով սեփական էությունը։ Սոցիալիստական հասարակության կյանքն ակներևաբար վկայում է, որ իմացության բարդ ու հրապուրիչ խնդիրները, իրականության իմաստավորումը և փոփոխումը հնարավոր է լուծել միայն մարդու համակարգված գործունեությամբ։ Հիրավի, ստեղծագործելն անձի բանական ու հուզական կարողությունների միասնությունն ու գործնական կիրառումն է։ Այստեղ անհրաժեշտ է ո՛չ միայն անհատի ներքին մղումների խթանում, այլև բարենպաստ արտաքին գործոնների առկայություն, որոնք նպաստում են մարդու հոգևոր պահանջմունքների զարգացմանը։ Այդպիսի գործոններից է դպրոցը, որն աճող սերնդին նախապատրաստում է աշխատանքային գործունեության, հաղորդակից դարձնում կուլտուրային։ Դպրոցը կոչված է սովորողներին պատվաստել այնպիսի հատկանիշներ, որոնք նպաստեն նրանց ստեղծագործական կարողությունների զարգացմանը, վեհացնեն քաղաքացիական հասունությունը, անաղարտ պահեն նրանց բարոյական վարքագիծը, սեր հարուցեն գեղեցկի նկատմամբ։

Սոցիալական արարումը դրսևորվում է նաև մարդու ու բնության բազմապիսի կապակցություններում, որոնք դրսևորվում են նորանոր ձևերով ու երանգներով։ Արդի հանգամանքներում դաստիարակության ու կրթության կարևոր խնդիրը մարդուն օգնելն է, որպեսզի նա հասկանա ու զգա բնության և հասարակության հետ իր կապերի բազմազանությունը, իրեն օժտի այդ կապերի համակարգում գործելու կարողությամբ։ Յուրաքանչյուր մարդու ստեղծագործական պոտենցիալի դրսևորման ապահովումը սոցիալական արարման ընդլայնման կարևոր պայմանն է, որը բացառում է միակողմանիությունը, նեղ շահախնդրությունը։ Մարդու ընդհանուր զարգացման գործում տեխնիկական գիտելիքների գերակշռումը ուսուցման պրոցեսում հղի է անցանկալի հետևանքներով։

Հոգևոր կուլտուրայի զարգացման մակարդակը մեծապես պայմանավորված է հասարակության ու անհատի փոխհարաբերությունների բնույթով ու վիճակով, նեղ նյութական պահանջմունքներից ու շահերից մարդուն ազատագրելու աստիճանով։ Մարքսիզմի հիմնադիրները շեշտել են, որ կապիտալիզմն իր էությամբ թշնամի է իսկական հումանիստական հոգևոր արժեքների նկատմամբ։ Կապիտալիզմին հատուկ է ո՛չ միայն հասարակական կյանքի ու գործունեության բոլոր ոլորտներում օտարման տարածումը, այլև տնտեսական շահախնդրությունների բացահայտ գերակշռումը անձի հոգևոր արժույթների նկատմամբ։ Ըստ Մարքսի, հոգևոր գործունեությունը գերվում է բուրժուայի ստեղծած «համընդհանուր օգտակարության սիստեմի կողմից», որի համար «ինչ-որ ինքն իրեն ավելի բարձրը» իրենից արժույթ է ներկայացնում սոսկ այն ժամանակ, երբ արտահայտում է շոշափելի «օգուտ» «հարստության» ձեվով։ Այստեղ է և այն պատճառը, որ բուրժուական հասարակության պայմաններում կուլտուրական պրոգրեսն անխուսափելիորեն հանգում է բարոյական բախումների, «բարոյական որակի» կորստի (տե՛ս К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 46, ч. I, стр. 386—387)։

Սոցիալիզմի էությանն անհարիր է կուլտուրական ռեգրեսը։ Սոցիալիստական կուլտուրան պայմաններ է ստեղծում մարդկանց սոցիալական ակտիվության համար, ապահովելով ժողովրդական զանգվածների մասնակցությու-

նը կոմունիզմի կառուցմանը։ Սակայն հասարակության սոցիալ-կուլտուրական կյանքի ոլորտում առկա են լուրջ պրոբլեմներ, որոնք պայմանավորվում են արդիականությանը բնորոշ սոցիալական պրոցեսների արագ զարգացումով, ինչպես և անցյալի մնացուկների դեմ պայքարի անհրաժեշտության սրումով։ ՍՄԿԿ XXVI համագումարը պահանջեց կազմակերպական, ֆինանսական, իրավական բոլոր միջոցներով ամուր փակել ամեն տեսակ սողանցքները պորտաբուծության, կաշառակերության, սպեկուլյացիայի, անաշխատ եկամուտների, սոցիալիստական սեփականության նկատմամբ ոտնձգությունների առաջ։ Անդրադառնալով այդ ցավոտ հարցերին, համագումարը նշեց, որ դրանց լուծումը, ինչպես որ առհասարակ նոր մարդու կերպավորումը, կենսականորեն անհրաժեշտ խնդիր է։ Հիրավի, սխալ կլինի բացասական երևույթները սոսկ մարդկանց գիտակցության մեջ անցյալի վերապրուկներին առնչելը։ Նման դեպքում տեսադաշտից դուրս են մնում այն արատները, որոնց պատճառները պետք է փնտրել այսօրվա պրակտիկայում, կոլեկտիվի կամ առանձին աշխատողի վրիպումներում։

Քաղքենիական հայացքներն ու տրամադրությունները, անկարող լինելով փոխելու սոցիալիստական հասարակության հոգևոր կյանքը, այնուամենայնիվ, թափանցում են առանձին անհատների ներաշխարհը և քայքայիչ ազդեցություն գործում նրանց զարգացման վրա։ Տակավին սոցիալիստական հասարակության մեջ կան մարդիկ, որոնք պարփակվում են քաղքենիության կեղևում, անտարբեր են կատարվող հասարակական անցքերի նկատմամբ, իրենց գործողությունների համար ձգտում են խուսափել անձնական պատասխանատվությունից, սոցիալիստական ապրելակերպի նորմերը պահպանելու հարցում ցուցաբերում են պասիվ վերաբերմունք։ Դեռևս կան և այնպիսիք, որոնք շարչիական վերաբերմունք ունեն հոգևոր արժույթների հանդեպ։ Այսպես կոչված «լուսավորված» քաղքենին, տառապելով սպառողական հոգեբանությամբ, կյանքի նպատակ է դարձնում «պրեստիժային, անտիկվարային իրերի» ձեռքբերումը։ Իրեն համարելով գեղեցկի մարմնացում, նա սնոբիստական-քննադատական վերաբերմունք է դրսևորում այժմեականության նկատմամբ, չափազանցնում ու գերագնահատում իր տեղն ու դերը մարդկային հարաբերություններում, հասարակական գործերում։ Ժողովրդի կենսամակարդակի բարձրացումը քաղքենին օգտագործում է միայն իր համար, արժեքավորելով այն պրագմատիկորեն։ Մինչդեռ, ընչաքաղցությունը, հարստանալու տենչը հոգեպես սնանկացնում են քաղքենուն, որին խորթ է անշահախնդրության վսեմ զգացումը։

Քաղքենիությանը մխիթարում է արդի գիտության ու կուլտուրայի հասումներին ձևականորեն առնչվելը։ Հոլովելով ժամանակակից գիտատեխնիկական պրոգրեսին վերաբերող բառակապակցություններ, ինտելեկտուալ քաղքենին արհամարհանքով է նայում «անցյալի միամտություններին» և իր ինքնագոհ կեցվածքով պահանջում հատուկ ուշադրություն սեփական անձի նկատմամբ։

Արդի քաղքենիությանն իր ինտելիգենտական միմիկրիայով հակադրվում է անհատի բարձր գաղափարայնությունն ու բանականությունը, մշտական հոգևոր ինքնահարստացումը, առօրյա աշխատանքի հրապույրը, այլոց օգտակար լինելու գիտակցման երջանկությունը, առատ հուզաշխարհը, սեփական արարքների ու գործողությունների համար հասարակության հանդեպ բարոյական պատասխանատվության զգացումը։

Ահա թե ինչու մեր կուսակցությունը սովետական ժողովրդի ջանքերը նպատակամղում է ստեղծելու բարոյահոգեբանական այնպիսի մթնոլորտ, որի բնորոշ հատկանիշներն են՝ բարձր պահանջկոտությունը, հասարակական ու անձնական կյանքում բացասական երևույթների նկատմամբ անհաշտվողականությունը, սոցիալիստական համակեցության նորմերի իրագործումը։

Կոմունիստական կուսակցությունը սոցիալիստական հասարակության կուլտուրայի առաջընթացը միակցում է համակողմանի զարգացած անհատի, նոր մարդու իդեալը կերպավորողի ու իրականացնողի հետ, որին խորթ են անբարոյականությունն ու հոգևոր սնամեջությունը։ Սոցիալիստական կուլտուրայի զարգացման բարձրագույն նպատակը և գլխավոր իմաստը յուրաքանչյուր մարդու կոմունիզմի ակտիվ մարտիկ դարձնելն է, նրան լավատեսության, հավատարմության, բարոյական վսեմ սկզբունքներով համակելը, որոնք համա-

հնչում են կոմունիստական շինարարության հումանիստական նպատակներին։

Ժամանակակից մարդը, ընկալելով բազմապիսի ինֆորմացիա, միաժամանակ լուրջ գիտելիքների կարիք ունի, կյանքում իր տեղը գտնելու, բարոյագիտական արժույթներն ըմբռնելու, ինքնաճանաչման կարողությունը դրսևորելու համար։ Կարևոր է նաև անցյալի հոգևոր ժառանգության ուսումնասիրումը, որը նույնպես նպաստում է արդիական պրոբլեմների ճիշտ ըմբռնմանը, ինչպես և սեփական ես-ի գաղտնարանները թափանցելուն։

Այժմ բարոյական համակարգը զարգանում է շատ բարդ ու բազմակողմանի առնչություններով և անուղղակի կերպով է աղերսվում գիտատեխնիկական առաջընթացի հետ։ Այստեղ փոխադարձ կապերը բարդ են ու հակասական, միջնորդավորված գաղափարաքաղաքական արժույթներով։ Բուրժուական հասարակության մեջ որոշակի խզվածություն կա բարոյական առաջընթացի ու գիտատեխնիկական պրոգրեսի միջև։

Սոցիալիստական կուլտուրայի շրջանակներում առանձնահատուկ կշիռ ունի անհատի բարոյական վարքագիծը, նրա ակտիվ քաղաքացիական դիրքավորումը, որն անհամատեղելի է քաղաքական պասիվության հետ։ Սոցիալիստական կուլտուրայի բարոյական չափանիշը մարդու կատարելությունն է, նրա հարաճուն վերելքը։ Սոցիալիստական հասարակության հոգևոր մթնոլորտը խարսխվում է անհատի ստեղծարար ակտիվության, նրա հոգևոր կարողությունների, բարոյական հատկանիշների բյուրեղացման ու հարստացման վրա։

Հասուն սոցիալիստական հասարակությունում հոգևոր պահանջմունքների զարգացումը դինամիկ ու կառավարվող պրոցես է։ Այստեղ ի հայտ են գալիս ու արմատավորվում այնպիսի պահանջմունքներ, որոնք հարստացնում են մարդու հոգևոր աշխարհն իրենց բազմազանությամբ ու ինքնատիպությամբ։ Անշուշտ, մարդու հոգևոր պահանջմունքների կերպավորումը կոմունիստական դաստիարակության ընդհանուր պրոցեսի օրգանական մասն է։ Հոգևոր պահանջմունքները մարդու ներաշխարհի բարդ ոլորտն են, որոնք մշտապես ենթակա են զարգացման ու խորացման, բազում թելերով առնչվում են արտաքին միջավայրի հետ։ Մարդուն պետք է սովորեցնել ճիշտ ընկալել հոգևոր արժույթները, իսկականը տարբերել կեղծիքից, սուրոգատից։ Մշակույթն ընկալելու կուլտուրան դաստիարակչական նպատակասլաց ներգործության արդյունք է։

Հասուն սոցիալիզմի պայմաններում նոր իմաստ ու կարևորություն է ըստանում մարդկանց հաղորդակցման կուլտուրան, որոնց բովանդակալից առնչությունները ի հայտ են գալիս աշխատանքում։ Անձի վսեմ բարոյական հատկանիշները դրսևորվում են կոլեկտիվ գործունեության պրոցեսում, վերջինիս համակարգում։ Արտադրապրոցեսում մշակվում է աշխատողի նկատմամբ անհրաժեշտ պահանջների սիստեմ, որն անշուշտ բովանդակում է նաև բարոյական արժույթ։ Միաժամանակ անձն ինքն իր նկատմամբ ևս պահանջ է հարուցում։ Դա նուրբ հոգեբանական երևույթ է, անհատի ինքնագիտակցության բարձրացման արտահայտություն և սերտորեն ներդաշնակվում է կոմունիստական բարոյականության սկզբունքների հետ։

Հոգածությունը մարդկանց բարոյական միտումների նկատմամբ մեր երկրում սահմանադրորեն բարձրացված է օրենքի աստիճանի։

Կուլտուրայի մարքս-լենինյան տեսության հետևողական մշակումը մեծապես նպաստում է գիտականորեն հիմնավորելու հոգևոր արժույթների արարման ու տարածման քաղաքականությունը, կազմակերպելու առավել արդյունավետ կուլտուր-մասսայական ու լուսավորչական աշխատանք։ Կուլտուրայի մարքս-լենինյան ըմբռնմամբ հիմնական ուշադրությունը կենտրոնացվում է մարդու հոգևոր զարգացման, նրա համակողմանի ձևավորման վրա։ Կուլտուրայի սոցիալիստական սկզբունքների զարգացումը հասարակական առաջընթացի լուրջ կռվան է, անհրաժեշտ պայման մասսաների ակտիվ ստեղծարար գործունեության ծավալման համար։ Այսպիսով, անհատը ո՛չ միայն կուլտուրական պրոգրեսի սուբյեկտ է այն առումով, թե նա իրենից ինչ է ներկայացնում, այլև այն, թե հոգևոր զարգացման ընթացքում ինչ կարող է իրականացնել։

Անհատի համակողմանի զարգացումն իբրև կուլտուրայի սուբյեկտ ելնում է այն իրողությունից, որ նրա ինքնադրսևորումն արտահայտվում է բուն գործունեության ընթացքում։ Վերջինիս նպատակն է հասնել բարձր հասարակական

նպատակների և իբրև մարդկային լինելության էության՝ նպաստում է անհատի ստեղծագործական կարողությունների բացահայտմանը։ Հասուն սոցիալիզմը, մի կողմից, հաստատում է կոլեկտիվի ռեալ պատասխանատվությունը մարդու դաստիարակության համար, մյուս կողմից անհատից պահանջում մեծ լարում, ներքին հոգևոր գործունեություն, մշտական ինտելեկտուալ ու բարոյական ինքնակատարելագործում։ Արդ, հատկապես կարևորվում է անհատի սուբյեկտիվ կարողությունը և պատասխանատվությունը սոցիալիզմի ստեղծած բարենպաստ պայմաններն իր ստեղծագործական պոտենցիալի առավելագույն դրսևորման նպատակով լիովին օգտագործելու խնդրում։

Կենսական անհրաժեշտություն է դարձել բնակչության տարբեր խավերի հոգևոր պահանջմունքների և ունակությունների դրսևորման խթանների, նրանց հոգևոր զարգացման մեջ մասսայական պրոպագանդայի ու ինֆորմացիայի, կուլտուր-լուսավորչական հիմնարկությունների և կուլտուրայի տարածման մյուս հաստատությունների դերի կոնկրետ ուսումնասիրումը։ Անհրաժեշտ է խորապես մշակել աշխատավորության ազատ ժամանակի խելամիտ օգտագործման պրոբլեմը, որը, որպես անհատի հոգևոր աճի զորեղ կռվան, հաճախ կուլտուր-լուսավորչական աշխատանքի վատ կազմակերպման հետևանքով կորցնում է իր նշանակությունը։ Այդ հատկապես կարևորվում է այն առնչությամբ, որ մեր հասարակությունը ակտիվ է պայքարում այնպիսի բացասական երևույթների դեմ, ինչպիսիք են հարբեցողությունը, պորտաբուծությունը, կուլտուրական արժույթները զուտ ժամանցի առումով գնահատելը և այլն։

Հավատարիմ մնալով կուլտուրայի բնագավառում լենինյան քաղաքականությանը, մեր կուսակցությունը հոգատարությամբ և հարգանքով է վերաբերվում գեղարվեստական մտավորականությանը, նրան կողմնորոշում լուծելու ստեղծագործական բարդ խնդիրներ։ Կենսագործելով գաղափարայնության, կուսակցականության, ժողովրդայնության, սոցիալիստական ռեալիզմի սկզբունքները, սովետական արվեստագետները հաջողությամբ են յուրացնում ժամանակակից թեման, հասարակական կյանքում տեղի ունեցող կարևոր պրոցեսները, ակտիվ մասնակցում աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակությանը, նպաստում նրանց գաղափարական հասունությանը, բարոյական կատարելագործմանը։ Երբեք սովետական արվեստի խնդիրներն այդքան սերտորեն չեն շաղկապվել երկրի սոցիալական ու տնտեսական զարգացման խնդիրների հետ։ Դա հնարավոր դարձավ շնորհիվ այն բանի, որ վերջին տարիներս ավելի ամրապնդվեց արվեստագետների կապը կյանքի, ժողովրդի ստեղծարար գործունեության հետ։ «Հսկայական է,— ասաց ՍՄԿԿ XXVI համագումարում Լ. Ի. Բրեժնևը,— սովետական մարդկանց ձգտումը դեպի արվեստը։ Հայտնի է, թե երբեմն ինչքան դժվար է լինել լավ ներկայացման, գնել հետաքրքրական գիրք, այցելել ցուցահանդես։ Բայց արվեստի հանդեպ այդ հարգանքը, այդ հոգսերը ենթադրում են նաև արվեստագետի մեծ պատասխանատվությունն իր ժողովրդի առջև։ Ապրել ժողովրդի շահերով, նրա հետ կիսել ուրախությունն ու վիշտը, հաստատել կյանքի ճշմարտությունը, մեր մարդասիրական իդեալները, լինել կոմունիստական շինարարության ակտիվ մասնակից՝ ահա հենց սա է արվեստի իսկական ժողովրդայնությունը, իսկական կուսակցականությունը»։

Արվեստի դաստիարակչական ուժը, առաջին հերթին, դրական օրինակն է։ Խնդիրը ոչ թե հերոսին իդեալականացնելն է, այլ տիպականացնելը։ Գիտական կոմունիզմի հիմնադիրները վճռականորեն առարկել են դրական հերոսի պատկերման ու գնահատման ծայրահեղությունների դեմ, երբ մի դեպքում հերոսը վերածվում էր հեղինակի գաղափարների խոսափողի, մեկ այլ պարագայում ցուցադրվում են կենցաղային մանրամասները։ Տիպականացումը, որպես ռեալիստական արվեստի ստեղծագործական մեթոդ, հնարավորություն է ընձեռում միավորելու կերպարի կենսական ճշմարտացիությունը իդեալի հետ, հանդիսատեսին կամ ընթերցողին օգնելով՝ տեսնելու փաստը, իրադարձությունը, մարդու զարգացման հեռանկարը։

Սովետական արվեստին բնորոշ է ստեղծագործական ժանրերի ու ոճերի բազմազանություն, այն բազմաշերտ իրականությունն արտացոլում է անցյալի, ներկայի ու ապագայի եռմիասնության մեջ, սակայն, ինչպես միշտ, գլխա-

վոր ուշադրությունը սևեռելով արդիականության գեղարվեստական պատկերմանը։ Ստեղծված են մեր ժամանակակիցների վառ կերպարներ, որոնք հուզում են մարդկանց, վեճեր հարուցում, ստիպում խորհել ներկայի ու ապագայի մասին։ Համագումարում նշվեց, որ կուսակցությունը ողջունում է լավագույն ստեղծագործություններին հատուկ քաղաքացիական պաթոսը, անհաշտ հետևողականությունը թերությունների հանդեպ, արվեստի ակտիվ միջամտությունն այն պրոբլեմների լուծման գործին, որոնցով ապրում է մեր հասարակությունը։ Սովետական արվեստը աշխատանքի թեմայի մեջ թափանցելու, ժողովրդի ստեղծարար սխրանքը բացահայտելու հսկայական փորձ է կուտակել։ Աչքի ընկնող կտավներում աշխատանքը հառնում է ո՛չ միայն որպես առաջընթացի աղբյուր, այլև մարդկանց միավորող, ամեն մի անհատի լավագույն հատկանիշները հայտաբերող գեղագիտական միջոց։ Ճանաչման արժանացած ստեղծագործությունների հերոսները տարբեր են. շինարարների բրիգադավար և կոլտնտեսության նախագահ, երկաթուղային բանվոր և սպա, օդաչու և խոշոր գիտնական։ Սակայն դրանցից յուրաքանչյուրի մեջ ընթերցողները, հանդիսականները գտնում են իրենց խոհերին ու ապրումներին համահնչուն սովետական բնավորության լավագույն հատկանիշների մարմնավորում։ Արտացոլելով հասարակական ու անհատական կյանքի բազմազան աշխարհը, արվեստը յուրովի է մասնակցում սոցիալիստական կուլտուրայի, սովետական ապրելակերպի հաստատմանը։

Կուսակցության XXVI համագումարն առանձնապես կարևորեց, որ մարդկանց առողջության նկատմամբ հոգատարությունն անբաժանելի է ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի զարգացումից։ Մոսկովյան օլիմպիադան ակնբախորեն ցույց տվեց սովետական մարզիկների հիանալի նվաճումները։ Անշուշտ, կան նաև հաջողություններ ֆիզկուլտուրայի և սպորտի մասսայականացման ասպարեզում։ Այնուհանդերձ, մարդկանց մեծամասնության համար սպորտը դեռևս մնում է սոսկ հանդիսախաղ։

Մեզանում ֆիզիկական կուլտուրայով ու սպորտով սիստեմատիկ պարապելը, ֆիզիկական կատարելությունը անձնական գործ չեն, այլ հասարակական պարտք, հատկապես երիտասարդության համար։

Սոցիալիստական հասարակարգում ֆիզկուլտուրային շարժման մեջ վառ կերպով է դրսևորվում կոլեկտիվի դաստիարակչական ուժը։ Համատեղ մարզումները և մրցումները համախմբման, կոլեկտիվիզմի, ընկերականության ու փոխադարձ օգնության զարգացման գործոն են։ Սպորտային մրցույթի մթնոլորտը ստեղծում է բարոյական, հուզական ներազդման ուժով օժտված ազդակներ, որոնք համակում են ինչպես մարզիկներին, այնպես էլ հանդիսատեսներին։ Սակայն սպորտային էթիկայի պահանջները տարերայնորեն չեն գործում։ Նպատակասլաց դաստիարակչական աշխատանքի բացակայության դեպքում, սպորտային պայքարի սուր դրամատիզմը, կապված հաղթանակի ու փառքի հետ, կարող է որոշ մարզիկների մոտ ծնել գոռոզամտություն, փառատենչություն, արհամարհանք կոլեկտիվի հանդեպ։ Դրա համար անհրաժեշտ է մարզիկների շրջանում, սպորտային կյանքում անշեղորեն արմատավորել կոմունիստական բարոյականության նորմերը։

Այսօր սոցիալիզմի ստեղծած հոգևոր արժույթները, անցյալի պրոգրեսիվ ավանդույթները հանդես են գալիս իբրև հզոր կռվան հանուն նոր, կոմունիստական քաղաքակրթության հաստատման։ Իրոք, հոգևոր կուլտուրան աշխատանքի մարդկանց, ամեն մի աշխատավորի սեփականությունն է, նրա բանական ատաղձի հիմքը։ Սոցիալիստական հասարակարգում հաջողությամբ իրականանում են անհատի համակողմանի զարգացումը և ժողովրդական մասսայական ստեղծարար գործունեությունը։ Հարկ է նկատել, որ դաստիարակչական ներազդեցությունը երբեք այդպիսի լայն ընդգրկում չի ունեցել, ինչպես այժմ։ Խոսքը վերաբերում է ո՛չ միայն աշխատավորների գաղափարաքաղաքական կոփվածությանը, նրանց կողմից իրենց քաղաքացիական պարտականությունների և իրավունքների ըմբռնմանը, սովետական ապրելակերպի սկզբունքների կիրառմանը, այլև սոցիալիստական հոգևոր կուլտուրայի արժույթների ողջ զինանոցի յուրացմանը։

ԱՇԽԱՐՀԱՅԱՑՔՆ ՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՄԵՅԱ ՔԱՅԱԽՅԱՆ
Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍԱԿԱՆ պայքարի պայմաններում, երբ բուրժուական հասարակությունն իր հակահումանիստական հոգևոր էությամբ հանդերձ ամեն կերպ խրախուսում է մասսայական կուլտուրայի արտադրությունն ու սպառումը, որը մասսաներին հեռացնում է ժամանակի հրատապ պրոբլեմներից, հատկապես կարևոր նշանակություն են ստանում Արևմուտքում տիրող սոցիալական հոռետեսական գաղափարներին, հոգևոր սնանկությանը հակադրվող արվեստի կենսահաստատ պաթոսը, պատմական լավատեսությունն ու մարդասիրական վեհ գաղափարները։

Պատահական չէ, որ ՍՄԿԿ XXVI համագումարն այդքան մեծ ուշադրություն նվիրեց գրականության և արվեստի հարցերին, հատկապես շեշտելով արվեստագետի պատասխանատվությունն իր ժողովրդի առաջ։ ՍՄԿԿ Կենտկոմի հաշվետու զեկուցման մեջ ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևն ասաց. «...այն բանում, որ սովետական հասարակության հոգևոր կյանքը ավելի ու ավելի բազմազան ու հարուստ է դառնում, անվիճելի վաստակ ունեն մեր կուլտուրայի, մեր գրականության ու արվեստի գործիչները...

Կուսակցությունը ողջունում է լավագույն ստեղծագործություններին հատուկ քաղաքացիական պաթոսը, անհաշտ հետևողականությունը թերությունների հանդեպ, արվեստի ակտիվ միջամտությունը այն պրոբլեմների լուծման գործին, որոնցով ապրում է մեր հասարակությունը»։

ՍՄԿԿ XXVI համագումարի նյութերում նշվում է, որ գաղափարազրկության դրսևորումները, աշխարհայացքային անորոշությունը ընդունակ են վնաս հասցնելու անգամ շնորհալի մարդկանց ստեղծագործությանը։ «Կուսակցությունը անտարբեր չի եղել և չի կարող լինել մեր արվեստի գաղափարական ուղղվածության նկատմամբ»,— ասել է ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը։

Հասարակական նշանակությամբ գեղարվեստագեղագիտական բարձրարժեք, կատարյալ արվեստի գործերի ստեղծումը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ արվեստագետն ունի իր ժամանակին հատուկ պրոգրեսիվ աշխարհայացք, քանի որ առանց առաջավոր աշխարհայացքի վրա խարսխված վեհ գաղափարների, մեծ տաղանդներ չեն կարող լինել։

Ստեղծագործության մեջ արվեստագետի աշխարհայացքի որոշիչ դերի հաստատումն ինքնին ենթադրում է տաղանդի ու վարպետության՝ որպես ստեղծագործության անհրաժեշտ պայմանի առկայություն, քանի որ ոչ մի աշխարհայացք, նույնիսկ ամենապրոգրեսիվը, ի վիճակի չէ լրացնելու դրանց չգոյությունը։ Բայց հետադիմական, սահմանափակ աշխարհայացքը կործանարար է անդրադառնում տաղանդի զարգացման վրա, կասեցնում այդ զարգացումը։

Գեղարվեստական ստեղծագործության գաղափարական հիմքն է աշխարհայացքը, որը գաղափարական որոշակի դիրքերից իմաստավորում է արտացոլվող իրականությունը։ Աշխարհայացքը, որպես հասարակական, փիլիսոփայական, քաղաքական, սոցիալական, բարոյագիտական, կրոնական հայացքների, տեսակետների ու սկզբունքների ամբողջություն, ինչ-որ դրսից արվեստագետին պարտադրված, դրանց սոսկ մակերեսային ընկալումը չէ։ Հայեցակետը, հայացքները միայն այն դեպքում են ձևավորվում իբրև աշխարհայացք, երբ դրանք դառնում են արվեստագետի համոզմունքը, դառնում նրա էությունը։

Սովետական հետազոտողները համոզիչ կերպով բացահայտել են աշխարհայացքի կապը իրականության գեղագիտական մոտեցման, արվեստի ստեղծագործության մեջ արտացոլված կենսանյութի ընտրության ու ընդհանրացման, փաստերի գնահատման հետ։ Աշխարհայացքով է պայմանավորված այն, թե արվեստագետն ինչպես է տեսնում կյանքը, ինչն է նրան գրավում, զայրացնում կամ անտարբեր թողնում։ Միայն կուռ աշխարհայացք ունեցող տաղանդը կարող է ճշմարտացի, օբյեկտիվ իրականությանը համապատասխան, իրենց ողջ փոխկապակցության մեջ արտացոլել կյանքը, խորապես ըմբռնել փաստերի ու երևույթների էությունը, իմաստավորել դրանք, այն ամենը, ինչ պայմանավորում է արվեստագետի ստեղծագործության գաղափարագեղագիտական խոր բովանդակությունը։

Ստեղծագործության վրա աշխարհայացքի ազդեցությունը միջնորդավորվում է գեղագիտական իդեալով և գեղարվեստական մեթոդով։ Հասարակականգեղագիտական իդեալն ընդհանրացված ձևով իր մեջ խտացնում է արվեստագետի գաղափարախոսական, բարոյական, գեղագիտական և այլ հայացքները, կյանքի մասին նրա գիտելիքները, ժողովրդի առջև նրա պարտքի գիտակցումն ու պատասխանատվությունը։

Արվեստագետի աշխարհայացքը նրա ստեղծագործական ուժի գլխավոր աղբյուրն է։ Երբ տաղանդը գաղափարապես ձևավորված չէ, անխուսափելիորեն կանգնում է փակուղու առաջ։ Հիշենք աշխարհայացքային ողբերգությունը Գոգոլի, երբ հոգեկան ծանր ճգնաժամ ապրելով, նա կրակին հանձնեց իր վերջին ստեղծագործությունը։

Երբ Հերբերտ Ուելսը և Ջոն Ռիդը Հոկտեմբերյան մեծ հեղափոխության հաղթանակի տարիներին առաջին անգամ եղան մեր երկրում, երկուսն էլ տեսան միևնույնը՝ ավերված, բայց արդեն կառուցման ուղին բռնած, ինտերվենտների, սովի ու քայքայման դեմ պայքարող երկիրը։ Հերբերտ Ուելսն իր ուշադրությունը բևեռեց քաղցի, կարիքի ու ավերվածության վրա։ Նա չէր հավատում այդ ամենի հաղթահարման հնարավորությանը և ԳՈԷԼՌՈ-ի պլանը համարում էր անիրականանալի երազանք։ Արդյունքը եղավ այն, որ երևան եկավ նրա Ռուսաստանը մշուշում գիրքը։

Ջոն Ռիդը սովի, կարիքի ու ավերմունքի ետևում կարողացավ տեսնել նորի, առաջավորի, այն ամենի ծիլերը, որ երկիրը տանում է դեպի մարդկության նոր դարաշրջանը։ Այս ամենի մասին նա գրեց Տասը օր, որ ցնցեց աշխարհը գիրքը։ Կոմունիստ գրողի առաջադիմական աշխարհայացքը օգնեց նրան հասկանալու կատարվածի էությունը և դրա կապը հասարակական զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափությունների հետ։

Աշխարհայացքային հստակ դիրքորոշման բացակայությունն անդրադառնում է Արևմուտքի դեմոկրատական արվեստի գործիչների շատ ստեղծագործությունների վրա։ Արտասահմանյան պրոգրեսիվ արվեստագետների լավագույն ստեղծագործություններում բուրժուական իրականությունը չընդունելը, կյանքի սոցիալական կոնկրետ հակասությունների բացահայտումը հաճախ են զուգորդվում հումանիստական վերացական իդեալների հետ։ Օրինակ, այդպիսին են Իտալիայի ժամանակակից խոշորագույն գրող Ալբերտո Մորավիայի ստեղծագործությունները։ Հոգեբանական վերլուծության փայլուն վարպետ Ֆեդերիկո Ֆելլինին իր ֆիլմերում լուրջ ուշադրություն է նվիրում մարդկային միայնության, թախծի ու հուսահատության պրոբլեմին։ Բայց խորապես ուսումնասիրելով այս պրոբլեմը, նա դուրս չի գալիս ինքնավերլուծության շրջանակներից, համարելով այն մարդկանց փոխհարաբերություններին նպաստող և անձնական ճգնաժամը հաղթահարելու միջոց։ Բայց չէ՞ որ մերձեցման ճանապարհին առկա են ո՛չ միայն հոգեբանական դժվարությունները, այլև բուրժուական հասարակության սոցիալական գործոններն ու իրական հարաբերությունները։

Պատահական չէ, որ բուրժուական արվեստի էվոլյուցիայի վերջին տասնամյակում ակնհայտ են ուժգնացող հոռետեսությունն ու անհուսությունը, որը պայմանավորված է փիլիսոփայական-հոռետեսական աշխարհայացքով։

Աշխարհայացքով է որոշվում ո՛չ միայն արվեստագետի գաղափարագեղագիտական դիրքորոշումը, նրա ստեղծագործական ակտիվությունը, այլև նրա սուբյեկտիվությունը, որն իր ողջ անկրկնելի անհատականությամբ դարաշրջանի, հասարակության սոցիալական կերտվածքի արգասիքն է։ Արվեստի ստեղծագործությունն անխուսափելիորեն կրում է արվեստագետի անձի անհատական ինքնատիպության, նրա աշխարհըմբռնման, աշխարհզգացողության, աշխարհընկալման կնիքը։ Արվեստն ամենից առաջ արվեստագետի ինքնարտահայտումն է, բայց բնավ ոչ սուբյեկտիվիստական, իր ժամանակից, օբյեկտիվ պայմաններից, հասարակական-պատմական իրադրությունից կտրված ստեղծագործողի ինքնարտահայտություն։

Ստեղծագործական անհատականության ձևավորման համար արվեստագետի կենսափորձի ողջ յուրօրինակության, նրա օժտվածության, որոշակի ազդեցությունների ու ներգործությունների հետ մեկտեղ բավական մեծ է ժամանակի գեղագիտական պահանջմունքների դերը։ Գեղարվեստական որոնումները չեն ծագում առանց սոցիալական որոշակի պայմանների ներգործության և, այս կամ այն չափով, հասարակության հոգևոր պահանջմունքների արձագանքն են։ Այսպիսով, ստեղծագործական անհատականությունը միջնորդավորված է պատմահասարակական մի շարք գործոններով, հասարակական աշխարհայացքով, քանի որ արվեստագետը կապված է իր ժամանակի, իր ժողովրդի ու դասակարգի, ժամանակի հոգևոր կուլտուրայի զարգացման հետ։ Հենց այս է, որ ինչ-որ չափով նրան մերձեցնում է այդ նույն դարաշրջանում, պատմահասարակական միևնույն պայմաններում ապրող մյուս արվեստագետների հետ։ Միջնորդավորման հենց այս ներքին կապերն էլ անհատական ինքնատիպությանը հաղորդում են համընդհանուր նշանակություն, հասցնում համամարդկային մակարդակի։

60—70-ական թվականների սովետական բազմազգ արվեստին բնորոշ են գեղարվեստական մտածողության լուրջ առաջխաղացումները, որոնք արգասիք են ժողովրդի հոգևոր կյանքի, անհատական ու բարոյական պոտենցիալի ուժեղացման ու խորացման։

Վերջին տասնամյակի սովետահայ արձակն աչքի է ընկնում ժամանակակից բարոյական ու մարդասիրական պրոբլեմների արծարծմամբ, պրոբլեմներ, որոնք թարմ ու նորովի են արտահայտված Ս. Խանզադյանի, Հ. Մաթևոսյանի, Մ. Գալշոյանի, Ա. Ավագյանի, Ս. Այվազյանի, Վ. Պետրոսյանի, Զ. Խալափյանի, Պ. Զեյթունցյանի և մյուսների ստեղծագործություններում։ Նրանց գործերում բացահայտվում են սոցիալիստական հասարակության մարդու բարոյական հատկանիշները, հարուստ ներաշխարհը պատմահասարակական շրջապատող իրադրության առնչություններում։ Հայ, ինչպես նաև սովետական բազմազգ ժամանակակից գրականության լավագույն հերոսներն ամենից առաջ այն մարդիկ են, որ խորապես զգում են իրենց սոցիալական պատասխանատվությունը հասարակության, պատմության, իրենց իսկ առաջ։ Բայց չէ՞ որ հերոսի սոցիալական ակտիվությունն անխզելի է գրող անհատից, նրա ակտիվ դիրքորոշումից, քաղաքացիությունից, աշխարհայացքից։ Ահա ինչու Հայաստանի գրողների VIII համագումարում կոչ արվեց հանրապետության գրականության բոլոր գործիչներին ակտիվ միջամտել սոցիալական ու հոգևոր կյանքի բոլոր ոլորտներին, իմաստավորել մեր իրականության մեջ տեղի ունեցող սոցիալ-տնտեսական վիթխարի վերափոխումները, իրենց քաղաքացիական պարտքը համարել դարաշրջանի առաջավոր գաղափարներին անձնուրաց ծառայելը։

Բուրժուական տեսություններում հաճախ է անտեսվել աշխարհայացքի դերը ստեղծագործության ոլորտում։ Սակայն այժմ նույնիսկ բուրժուական գեղագիտության մեջ աշխարհայացքից գեղարվեստական ստեղծագործության անկախության մասին խոսվում է խիստ զգուշավոր ու քողարկված։ Արտասահմանյան ժամանակակից գեղագիտության խոշորագույն ներկայացուցիչներ Բենեդետո Կրոչեն և Նիկոլայ Հարտմանը ընդունում են արվեստի փիլիսոփայական ու բարոյագիտական բովանդակությունը, չընդունելով, սակայն, արվես-

տագետի սոցիալ-քաղաքական հայացքների առկայությունը։ Բայց աշխարհայացքը չի կարող չբովանդակել սոցիալ-քաղաքական որևէ հայեցակետ։ Ինչպես ցույց է տվել Վ. Ի. Լենինը Կուսակցական կազմակերպություն և կուսակցական գրականություն հոդվածում, չի կարելի ապրել հասարակության մեջ և դուրս լինել հասարակությունից։ Արվեստագետը կարող է չգիտակցել իր քաղաքական հայացքները, իր դասակարգային միտումները, բայց, քանի որ դրանք առկա են այն հասարակության մեջ, ուր ինքն ապրում է, դրանով իսկ դրանք թափանցում են նրա գիտակցության ոլորտը։

Ստեղծելով իր գործերը՝ արվեստագետը ելնում է իրեն շրջապատող սոցիալական որոշակի պայմաններից։ Ուստի և դասակարգային հասարակության մեջ արվեստագետի աշխարհայացքը, հետևաբար և նրա արվեստը, չեն կարող դասակարգային բնույթ չկրել։ Այս մասին հիանալի է ասել Ռոմեն Ռոլանը. «Արվեստը միշտ մասնակցում է իր ժամանակի ճակատամարտերին նույնիսկ այն ժամանակ, երբ հաստատում է, թե իբր ինքը հեռացել է մարտադաշտից, երբ իր վրա է կրում «արվեստն արվեստի համար» մանկամիտ պիտակը։ Այս պիտակը կեղծ է։ Դուրս գալով մարտից՝ մարդը հաշիվ է տալիս նա իրեն այդ մասին, թե ոչ, Պոնտիոս Պիղատոսի նման լվանում է ձեռքերը սոցիալական անարդարությունների հանդիման, մաքրում է ճնշողների ճանապարհը և լռելյայն հաշտվում շահագործվողների ստրկացման հետ» (Собр. соч., т. 14, 1958, стр. 563)։

Բուրժուական գեղագիտությունը կոչ է անում ազատել արվեստը քաղաքականության բռնությունից, ստեղծագործելու ազատություն տալ արվեստագետին, պնդելով, թե արվեստի կուսակցականության սկզբունքն անհամատեղելի է ստեղծագործական ազատության հետ, քանի որ ենթադրում է բռնություն ստեղծագործական անհատականության նկատմամբ, շղթայում է արվեստագետին, փաթաթելով նրա վզին արվեստի համար օտար գաղափարներ, տեսակետներ, ձգտումներ, դրանով իսկ կործանարար ազդեցություն ունենալով արվեստի վրա։

Սակայն, ինչպես դա բազմիցս նշվել է մեր մամուլում, ճիշտ չէ արվեստի կուսակցականությունը հասկանալ սոսկ որպես պրոլետարական, կոմունիստական կուսակցականություն, հետևաբար, նաև միայն սոցիալիստական արվեստին հատուկ։ Չպետք է մոռանալ, որ կա բուրժուական կուսակցականություն ևս, որը հատուկ է բուրժուական արվեստին։ Այլ կերպ չի էլ կարող լինել։ Արվեստի կուսակցականությունը գաղափարագեղարվեստական կատեգորիա է։ Կուսակցականությունն ինքնին տարբեր գաղափարների, տարբեր աշխարհայացքների՝ պրոլետարականի (սոցիալիստականի) և բուրժուականի արտահայտության բարձրագույն ձևն է։ Բացահայտելով բուրժուական դիմակավորված կուսակցականության էությունը, որը սքողվում էր անկուսակցականության, ապաքաղաքականության լոզունգներով, Վ. Ի. Լենինը գրել է. «...ով գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար բուրժուական կարգի կողմն է կանգնած, նա չի կարող հակում չզգալ դեպի անկուսակցականության գաղափարը» (ԵԼԺ, հ. 12, էջ 164)։ Կապիտալիստական հասարակարգում անկուսակցականությունը, Լենինի բնորոշմամբ, «...լոկ կուշտերի կուսակցությանը, իշխողների կուսակցությանը, շահագործողների կուսակցությանը պատկանելու կեղծավոր, քողարկված, պասիվ արտահայտություն է» (նույն տեղը, էջ 165)։

Իրականությունն արվեստի մեջ միշտ արտացոլված է որոշակի աշխարհայացքի մեկնակետից, քանզի արտացոլման լենինյան տեսության համաձայն, արվեստն իրականությունը ճանաչում է՝ բեկվելով արվեստագետի աշխարհայացքի, պատմության, իրադարձությունների, փաստերի նրա գնահատման ու ըմբռնման միջով։ Օբյեկտիվ իրականության գեղարվեստակերպարային ընկալման պրոցեսում ստեղծագործող անհատը, նրա կենսափորձը, տաղանդի յուրահատկությունները, նրա սոցիալական կողմնորոշումը իրենց կնիքն են դնում արվեստագետի գաղափարագեղագիտական դիրքորոշման վրա։

Գեղագիտական իդեալը կապված է հասարակական հարաբերությունների, հասարակական զարգացման ձևերի հետ։ Այն ձևավորվում է պատմական որոշակի պայմաններում և փոխվում է դրանց հետ միասին։ Կ. Մարքսն ու Ֆ. Էնգելսը ցույց են տվել, որ գեղագիտական իդեալը պայմանավորված է տվյալ

ժամանակաշրջանի հասարակական հարաբերությունների բնույթով։ Այստեղից էլ արվեստագետի տաղանդի դասակարգային պայմանավորվածությունը։

Նայած ինչն է արվեստագետը համարում գեղեցիկ, որն է նրա գեղագիտական իդեալը, ըստ այդմ էլ նա ընտրում է իր կենսանյութը, ուշադրությունը բևեռում այն բանի վրա, ինչը նրան առավել կարևոր, առավել էական է թվում հասարակության կյանքում։ Լինելով որոշակի միջավայրի ներկայացուցիչ, արվեստագետը չի կարող չարտահայտել (գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար) հասարակության սոցիալական որոշակի խմբերի մտքերը, զգացմունքներն ու ձգտումները։

Այսպիսով, ոչ մի արվեստագետ չի կարող խուսափել կյանքի փաստերի մեկնաբանությունից։ Եվ թե ինչպես է նա հասկանում այդ փաստերը, գաղափարագեղագիտական ինչ դիրքերից է մեկնաբանում դրանք, այստեղ էլ հենց դրսևորվում է նրա կուսակցականությունը, որը որպես պատմական օրինաչափություն երևան է գալիս արվեստի դասակարգային բնույթի հետ մեկտեղ։

Լենինը «անկուսակցականության» ամեն տեսակ քարոզ համարում էր բուրժուական կուսակցականության քողարկված ձև, քանի որ հակասություններից ծվատվող կապիտալիստական հասարակության մեջ դասակարգային պայքարի, տարբեր գաղափարախոսությունների ու հայացքների պայքարի պայմաններում չկա և չի կարող վերդասակարգային ու անկուսակցական արվեստ լինել, քանի որ արվեստագետը, ինչպես յուրաքանչյուր ոք, չի կարող այդ պայքարում որևէ դիրք չգրավել։ «...Ոչ մի կենդանի մարդ,— գրել է նա,— չի կարող այս կամ այն դասակարգի կողմնակից չդառնալ (քանի որ հասկացել է նրանց փոխհարաբերությունները), չի կարող չուրախանալ տվյալ դասակարգի հաջողությամբ, չի կարող չվշտանալ նրա անհաջողություններով, չի կարող չզայրանալ նրանց վրա, ովքեր թշնամի են այդ դասակարգին» (ԵԼԺ, հ. 2, էջ 684)։

Անկուսակցականության լոզունգը, որով հաճախ հանդես է գալիս բուրժուական արվեստը, կեղծ լոզունգ է։ Իրականում բուրժուական արվեստի «անկուսակցականությունը» քողարկված բուրժուական կուսակցականություն է։ Բուրժուազիան ստիպված է թաքցնել իր քաղաքական իսկական շահերն ու նպատակները, քանի որ դրանք ուղղված են ժողովրդի, ողջ առաջադիմականի, հումանիստականի, համամարդկայինի դեմ։

Բուրժուական ապոլիտիզմն իսկ ցայտուն արտահայտված քաղաքական իմաստ ունի. կոչ անելով ազատագրել արվեստը աշխարհայացքային կապանքներից, լիակատար ազատություն շնորհել արվեստագետին, բուրժուազիան պայքարում է այն բանի համար, որպեսզի արվեստը և նրա սպասողներին՝ մասսաներին, շեղի ռեալ իրականությունից, ժամանակի կենսական պրոբլեմներից, արվեստագետին՝ իր գաղափարական-սոցիալական դիրքորոշման ընտրությունից, տեղի ունեցող իրադարձությունների նկատմամբ իր անձնական վերաբերմունքից։ «Ապաքաղաքական» արվեստն ունակ է գաղափարախոսական հսկայական ազդեցություն գործելու։ Ժամանակակից աշխարհում, որը բաժանված է միմյանց թշնամի երկու լագերի, չեզոքությունը ևս դիրքորոշում է, ընդ որում, բուրժուական դիրքորոշում, քանի որ այժմ չի կարելի լինել բարոյական սկզբունքների ջատագով ընդհանրապես, մարդկայնության, վերացական մարդասիրության ջատագով ընդհանրապես։ Ինչպես ասել է ֆրանսիական էկզիստենցիալիզմի նշանավոր ներկայացուցիչներից մեկը՝ Ալբեր Կամյուն, այժմ լռությունն իսկ ձեռք է բերել սաստիկ խորհրդանշական իմաստ, ինքնաշեղումը պատմությանը մասնակցելուց համարվում է ընտրություն։

Արվեստի ստեղծագործության մեջ կուսակցականության և աշխարհայացքի դերի ընդունումը բնավ չի նշանակում գեղարվեստական ֆենոմենի արժույթները հանգեցնել դրանում արտահայտված սոցիալական գաղափարների ամբողջության։

Արվեստի կուսակցականությունը չի ենթադրում, որ ստեղծագործության մեջ ուղղակի արտահայտվում են հեղինակի հայացքները, նրա դասակարգի գաղափարախոսությունը։ Այս ամենը միայն միջնորդավորված ձևով է ներգործում գեղարվեստական ստեղծագործության վրա և արտացոլվում արվեստին յուրահատուկ ձևերով։

Կուսակցականության մարքս-լենինյան սկզբունքը խարսխված է գեղար-

վեստական ստեղծագործության ազատության վրա, բայց ազատություն ոչ
որպես կամայականություն, որն արվեստագետին իրավունք է տալիս անել...
ինչ կամենա, արհամարհելու կյանքի ու գեղարվեստական ստեղծագործությա...
օրենքները։ Ստեղծագործության ազատության բուրժուական ըմբռնումը, ի...
նշանակում է բացարձակ ինքնակամություն, արվեստագետի լրիվ անկախություն հասարակությունից։ Նման ըմբռնումը խեղաթյուրում է գեղարվեստական
ստեղծագործության բուն էությունը։
Վ. Ի. Լենինը խիստ քննադատել է բացարձակ ազատության մասին բուր-
ժուական թեզը և ապացուցել, որ ոչ մի հասարակության մեջ չկա և չի կարող
լինել բացարձակ ազատություն։ Հասարակության մեջ անձի ազատությունը
հարաբերական է, քանի որ այն դիալեկտիկորեն փոխկապակցված է անհրա-
ժեշտության հետ, պայմանավորված հասարակության կառուցվածքով։ Արվես-
տագետը նույնպես չի կարող անկախ լինել ռեալ իրականությունից, բարոյական
պարտականություններից։ Մարդը չի կարող ձերբազերծվել իրեն շրջապատող
ռեալ միջավայրից, հասարակական հարաբերություններից։ Ուստի և չկա ար-
վեստ, որը կտրված լինի սոցիալական այն պայմաններից, որոնցում ապրում
ու ստեղծագործում է արվեստագետը։ Կատարյալ արվեստի ողջ պատմությունը
հաստատում է այդ կապը հասարակության զարգացման, դարաշրջանի հասա-
րակական գաղափարների հետ։
Լենինը ցույց է տվել, որ բուրժուական հասարակության մեջ արվեստա-
գետի ազատությունն իրոք որ կարծեցյալ է. «Փողի իշխանության վրա հիմնված
հասարակության մեջ... չի կարող իրական և իսկական «ազատություն» լինել...
Բուրժուական գրողի, գեղարվեստագետի, դերասանուհու ազատությունը լոկ
քողարկված (կամ կեղծավորաբար քողարկվող) կախումն է փողի քսակից, կա-
շառումից, ռոճիկից» (ԵԼԺ, հ. 12, էջ 124—125)։
Հետևաբար, սոցիալապես պայմանավորված ստեղծագործությունը տվյալ
հասարակության ծնունդ է և սոցիալապես պայմանավորված կատեգորիա։ Սա-
կայն այդ չի նշանակում, թե արվեստագետը միշտ գիտակցաբար է վերաբեր-
վում այս կամ այն սոցիալական հարաբերությանը, պաշտպանում կամ հակա-
դրվում դրանց։ Այսպիսի ըմբռնումը չափից ավելի պարզունակ կլիներ։
Արվեստագետը միշտ գրում է այն մասին, ինչը նրան անհանգստացնում է,
ինչը նրան առավել կարևոր է թվում։ Նրա սոցիալական դիրքորոշումը, աշխար-
հայացքը, ստեղծագործական ազատությունը դրսևորվում են փաստերն ընտրե-
լիս, դրանք լուսաբանելիս, այն բանում, թե ինչպես է նա տեսնում կյանքը,
ինչպես է գնահատում սոցիալական երևույթները։ Չէ՛ որ ոչ մի արվեստագետ
չի կարող ստեղծագործել՝ լիովին հրաժարվելով իր վրա ներգործող բազում
փաստերից, դաստիարակության բնույթից, սոցիալական միջավայրից, կենսա-
փորձից, կուլտուրայի ընդհանուր մակարդակից, գեղարվեստական առկա ար-
տահայտչամիջոցներից և այլն։
Բուրժուական գեղագիտության մեջ շատ է խոսվում ստեղծագործության
ազատության մասին, բայց բավական է, որ արվեստագետը հեռանա քաղաքա-
կան, բարոյական, գեղագիտական բուրժուական սկզբունքներից ու նորմերից,
կտրվի նրա գաղափարներից, անմիջապես երևան կգա ստեղծագործության
ազատության բուն էությունը։ Այս մասին է վկայում Արևմուտքի շատ առաջա-
վոր արվեստագետների ճակատագիրը։ Այսպես, Չարլի Չապլինն ստիպված
եղավ հեռանալ Ամերիկայից, Լուկինո Վիսկոնտին դատի տրվեց «Ռոկկոն և
նրա եղբայրները», Վիտորիո դե Սիկան՝ «Տանիք» ֆիլմերի համար։ Այս օրի-
նակները կարելի է շարունակել, բայց առանց դրա էլ պարզ է, թե որպիսին է
անհատի ազատությունը կապիտալիստական հասարակարգում։
Ժամանակակից աշխարհում, որ պառակտված է սոցիալական երկու լա-
գերի, միայն պրոգրեսիվ, հստակ աշխարհայացքը կարող է օգնել արվեստագե-
տին պահապան կանգնելու նրանց, ովքեր ձգտում են իրականացնել մարդկու-
թյան վեհ ու պայծառ իդեալները։

Կուսակցական շինարարության

տեսություն և պրակտիկա

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՒՂԻՈՎ

Ք. Լ. ՄԱՆԴԱԼՅԱՆ
ՀԿԿ Երևանի կազմակերպության Լենինյան
շրջկոմի առաջին քարտուղար

ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻ ԽՈՇՈՐԱԳՈՒՅՆ արդյունաբերական շրջանի կուսկազմակերպությունները, բոլոր կոմունիստները, ողջ աշխատավորությունը ակտիվորեն ներգրավվել են ՍՄԿԿ XXVI համագումարի առաջադրած սոցիալ-տնտեսական խնդիրների իրականացման համար ծավալված համաժողովրդական պայքարի մեջ։ Նրանց համար գործողության ուղեցույց են ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևի զեկուցման դրույթները, ՍՍՀՄ տնտեսական և սոցիալական զարգացման հիմնական ուղղությունների այն բոլոր պահանջները, որոնք առնչվում են շրջանի աշխատավորական կոլեկտիվների գործունեության հետ։

Համագումարի արդյունքները համակողմանիորեն քննարկվել են շրջանային կուսակցական ակտիվի ժողովում և սկզբնական կուսկազմակերպությունների ժողովներում։ Կոմունիստներն իրենց ելույթներում ուշադրությունը սևեռել են շրջանի համար կենսական նշանակություն ունեցող խնդիրների լուծման և աշխատանքային թերացումների վերացման վրա, առաջ քաշել համագումարի որոշումների իրականացման գործում կուսկազմակերպությունների և յուրաքանչյուր կոմունիստի անձնական պատասխանատվության բարձրացման հարցը։ Դա ամբողջովին բխում է ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևի այն ցուցումից, որ անհրաժեշտ է ուշադրությունը կենտրոնացնել թերությունների, չլուծված պրոբլեմների վրա։

ՍՄԿԿ XXVI համագումարի արդյունքների քննարկմանը նվիրված ժողովներում արված առաջարկություններն ու քննադատական դիտողությունները հանրագումարի ենք բերել կուսշրջկոմի բյուրոյում, միջոցառումներ մշակել դրանց կենսագործման համար, իսկ հանրապետական մարմինների իրավասությանը ենթակա հարցերը ներկայացրել ենք նրանց քննարկմանը։

Արտադրական կոլեկտիվների, ինչպես և ողջ շրջանի աշխատավորության առջև ծառացած խնդիրների լուծման շահերը պահանջում են ճշտորեն ու ժամանակին պարզել, թե հատկապես որ օղակներում պետք է կենտրոնացնել ուշադրությունն ու ուժերը, որպեսզի հնարավոր լինի էապես բարձրացնել կազմակերպական աշխատանքի մակարդակն ու արդյունավետությունը։ Համագումարից անմիջապես հետո, նրա արդյունքները կուսշրջկոմի պլենումում քննարկելու ժամանակ, առաջ քաշվեցին կազմակերպական աշխատանքի բարելավման, սկզբնական կուսկազմակերպությունների մարտունակության բարձրացման խնդիրները համագումարի նոր պահանջների լույսի ներքո։ Պլենումում նշվեց, որ կուսշրջկոմի և սկզբնական կուսկազմակերպությունների ծավալած կազմակերպական աշխատանքի գլխավոր խնդիրը ամենից առաջ պետք է լինի էկոնոմիկայի կուսակցական ղեկավարման մակարդակի ըստ ամենայնի բարձրացումը, դրա վերաբերյալ համագումարի որոշումների հաջող կենսագործման կազմակերպումը։ Մեզ համար գործողության ուղեցույց է ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևի արտահայտած այն միտքը, որ ժողովրդական տնտեսության ճիշտ ղեկավարումը կուսակցության ու պետության գործունեության առանցքն է։ Չէ՞ որ հենց էկոնոմիկայի բնագավառում է դրվում սոցիալական խնդիրների լուծման, երկրի պաշտպանունակության ամրապնդման հիմքը, ակտիվ արտաքին քաղաքականության հիմքը։ Հենց այստեղ են ստեղծվում դեպի կոմունիզմ սովետական հասարակության հաջող առաջընթացի անհրաժեշտ նախադրյալները։

Շրջկոմը մշտապես իր տեսադաշտում է պահում արտադրության զարգացման և էկոնոմիկայի կառավարման կարևոր ուղղությունների, գիտատեխնիկական առաջընթացի արագացման, կապիտալ շինարարության արդյունավետության բարձրացման նպատակով սկզբնական կուսկազմակերպությունների ծավալած աշխատանքը։ Բյուրոյի նիստերում մենք բազմիցս անդրադարձել ենք արդյունաբերության առանձին ճյուղերի, կապիտալ շինարարության զարգացման հարցերին, որոնք օրգանապես շաղկապվում են Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի կողմից շրջանի կուսկազմակերպության առջև դրված խնդիրների հետ։ Խոսքը էկոնոմիկայի առաջատար ճյուղերի հեռանկարային զարգացման մասին է։ Տասնմեկերորդ հնգամյակում շրջանի աշխատավորական կոլեկտիվները լուծելու են այնպիսի բարդ խնդիրներ, որոնք բխում են առկա տնտեսական պոտենցիալի արդյունավետ օգտագործման, աշխատանքի արտադրողականության կայուն աճի ապահովման, թողարկվող արտադրանքի որակի բարձրացման անհրաժեշտությունից։ Նախատեսվում է իրականացնել արտադրության ինտենսիվացումն ապահովող կոմպլեքսային միջոցառումներ, տեխնիկապես վերազինել մի շարք ձեռնարկություններ, լայնորեն ներդնել գիտության ու տեխնիկայի նվաճումները, կատարելագործել արտադրության կառավարումը։ Արդյունաբերական արտադրանքի թողարկումը կաճի 21 տոկոսով, նշանակալիորեն կավելանա ժողովրդական սպառման ապրանքների արտադրությունը, այդ թվում նաև ծանր արդյունաբերության ձեռնարկություններում։

Հանրային արտադրության արդյունավետության և աշխատանքի որակի բարձրացման խնդիրների հետևողական լուծման նպատակով այժմ բոլոր ձեռնարկություններում ուսումնասիրվում և վերլուծվում է գործերի վիճակը, մշակվում են կոմպլեքսային ծրագրեր, որոնք ներառում են տեխնոլոգիական, կազմակերպական և սոցիալ-տնտեսական միջոցառումների համակարգը։ Այդ խնդիրների լուծման գործում կազմակերպչական նախաձեռնություն ու ակտիվություն են դրսևորում սկզբնական կուսկազմակերպությունները՝ աշխատավորական կոլեկտիվների փորձված ավանգարդը։

Եվ, անտարակույս, եթե խոսելու լինենք այն գլխավորի մասին, որը եղել և կազմում է մայրաքաղաքի Լենինյան շրջանի սկզբնական կուսկազմակերպությունների գործունեության բովանդակությունը, ապա դա, առաջին հերթին, ողջ աշխատանքը այնպես կազմակերպելու ձգտումն է, որպեսզի ապահովվեն դրա բարձր արդյունավետությունն ու որակը, էկոնոմիկայի զարգացման, կոմունիստական բարձր գիտակցականության կոնկրետ արդյունքների ձեռքբերումը կուսակցական ազդեցության այնպիսի ձևերի և մեթոդների կիրառմամբ, որոնք լավագույնս համապատասխանեն արդի պահանջներին։ Կուսկազմակերպությունների, բոլոր ընտրովի մարմինների (կուսշրջկոմից սկսած մինչև արտադրամասային կուսբյուրոները) պրակտիկայում արմատավորված կարևոր տարր է դարձել կուսակցական աշխատանքի հեռանկարային պլանավորումը։

Նորը, որ վերջին տարիներին հաստատուն տեղ է գրավել կուսկազմակերպությունների պրակտիկայում, հեռանկարային պլանների և կոլեկտիվների տնտեսական ու սոցիալական զարգացման կոմպլեքսային պլանների առավել սերտ փոխկապակցումն է։ Կուսշրջկոմը ձգտում է, որպեսզի պլանավորումը լինի իրոք կոլեկտիվ գործ և նրա կազմմանը մասնակցեն ոչ միայն ապարատի աշխատողները, այլև լայն ակտիվը։ Եթե նախկինում առանձին հարցեր դուրս էին մնում կուսկազմակերպությունների տեսադաշտից, իսկ այլ հարցեր, ընդ-

հակառակը, չափից ավելի հաճախ էին դառնում քննարկման առարկա, ապա հեռանկարային պլանավորմանն անցնելուց հետո հանգամանորեն ճշտվում են գլխավոր հարցերը, որոնք պետք է քննարկվեն հաշվետու ժամանակաշրջանում:

ՍՄԿԿ XXV և XXVI համագումարների միջև ընկած ժամանակամիջոցում շրջանային կուսկազմակերպությունում տեղի ունեցան կառուցվածքային զգալի փոփոխություններ: Արտադրամասային կուսկազմակերպությունների քանակն ավելացել է 45-ով, կուսակցական խմբերինը՝ 120-ով: Շրջանի կազմակերպության կառուցվածքային փոփոխությունների վրա վճռական ազդեցություն գործեցին արտադրության հետագա կենտրոնացման ու մասնագիտացման պրոցեսը, գիտության հետ նրա կապի միացումը, արտադրամիավորումների լայն ցանցի ստեղծումը: Այժմ միավորումները գործում են արդյունաբերության գրեթե բոլոր բնագավառներում: Փորձը համոզիչ կերպով ցույց է տվել, որ միավորումներում միասնական կուսկազմակերպության ստեղծումը հնարավոր դարձրեց ապահովել արդյունավետ ներգործությունը ինչպես կոլեկտիվների ձևավորման, այնպես էլ արտադրության կազմակերպման ու կառավարման այդ առաջավոր ձևի առավելությունների գործադրման վրա: Արտադրական 20 միավորումների կուսկազմակերպություններն իրենց շարքերում այժմ ունեն ավելի քան յոթ հազար կոմունիստ: Նրանց կուսակցական կառուցվածքի կատարելագործումը հնարավորություն է ընձեռել բարձրացնել ստորին օղակների մարտունակությունը, ապահովել կոմունիստների ավանգարդային դերը արտադրության վճռական տեղամասերում:

Շրջանի կուսկազմակերպությունում տեղի ունեցող կառուցվածքային փոփոխությունները նպաստում են կուսակցական ղեկավարման առավել ներգործուն ձևերի մշակմանն ու կիրառմանը: Այդ իրողության ցայտուն օրինակ է «Հայէլեկտրամեքենա» արտադրամիավորումում ընդլայնված կազմով կուսկոմիտեի և քարտուղարների խորհրդի ստեղծումը: Ինչի՞ մասին է վկայում այդ փորձը: Կոմիտեն դարձավ առավել ներկայացուցչական, այն լիովին արտացոլում է կուսկազմակերպության սոցիալական կազմը, նրա 40 տոկոսը բանվորներ են: Կոմիտեի կազմում բանվորական միջուկի ավելացումը նպաստել է նրա մարտունակության բարձրացմանը, ամրապնդել կուսակցական ղեկավար մարմինների կապը արտադրամասային կազմակերպությունների հետ, իսկ նրանց միջոցով՝ արտադրության, աշխատավորների հետ: Կարևորը նաև այն է, որ կոմիտեի կազմում ընտրված բանվորները ձեռք են բերում կուսակցական և քաղաքական աշխատանքի փորձ:

Ընդլայնված կազմով կուսկոմիտեում ներգրավվում են ավելի շատ մասնագետներ, որոնք ակտիվորեն մասնակցում են արտադրության մեջ գիտատեխնիկական առաջընթացի արագացմանը, նպաստում են կոնստրուկտորական և տեխնոլոգիական բաժինների գործունեության բարելավմանը, ձեռնարկության ինժեներատեխնիկական աշխատողների ստեղծագործական նախաձեռնության զարգացմանը:

Արտադրական և գիտաարտադրական խոշոր միավորումների կոմունիստների նախաձեռնությամբ երևան են եկել բազմաթիվ հիանալի նախաձեռնություններ, այդ թվում նոր տեխնիկայի մշակման և յուրացման ժամկետների զգալի կրճատման հիման վրա գիտատեխնիկական առաջընթացի արագացման, յուրաքանչյուր նոր արտադրանք պետական որականիշով թողարկելու համար ծավալված շարժումները: Միավորումներում արմատավորվել են բանվորների, ինժեներատեխնիկական աշխատողների և գիտնականների համագործակցության նոր ձևեր: Այստեղ աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման պլանների հիման վրա շարժում է ծավալվել հնգօրյա առաջադրանքը չորս օրում կատարելու համար: Այդ նախաձեռնությունը տասներորդ հնգամյակում վերածվեց մասսայական մրցության՝ «Յուրաքանչյուրի աշխատանքի բարձր որակից՝ կոլեկտիվի աշխատանքի բարձր արդյունավետության» նշանաբանով:

Ոչ քիչ նորույթներ են ի հայտ եկել շինարարական կուսակցական կազմակերպություններում: «Երքիմշին» տրեստը կատարում է շինմոնտաժային մեծ ծավալի աշխատանքներ, որոնցով էապես պայմանավորված են շրջանի արդյու-

նաբերական պոտենցիալի աճը, նրա առջև ծառացած սոցիալ-տնտեսական խնդիրների հաջող լուծումը: Վերջին երկու տարում տրեստի կուսկոմիտեի աշխատանքում նկատելի են որոշակի տեղաշարժեր. բարձրացել է պահանջկոտությունը, փոխվել է վերաբերմունքը եղած թերությունների նկատմամբ: Արմատավորելով տնտեսավարման նոր մեթոդը՝ անցումը տնտհաշվարկային բրիգադներին, կուսկոմիտեն միաժամանակ ձեռնարկել է կոնկրետ կազմակերպական միջոցներ՝ նրանց կուսակցական միջուկը ամրապնդելու, կայուն աշխատանքային կոլեկտիվներ ստեղծելու գործում:

Դրա հետ միասին, հարկ է նշել, որ մի շարք սկզբնական կուսկազմակերպությունների կառուցվածքը դեռևս չի համապատասխանում կյանքի արդի պահանջներին: Ինչպես հայտնի է, վերջին տարիներին տեղի է ունենում շինարարական կազմակերպությունների մասնագիտացում: Այդ կապակցությամբ էլ հաճախ կառույցներում միանգամից աշխատանք են տանում մի քանի համաշինական մոնտաժային և մասնագիտացված վարչություններ: Առաջադրանքների հստակ կատարման ապահովումը, շինարարությունը ժամանակին ավարտելու շահերը պահանջում են կոորդինացնել բոլոր ստորաբաժանումների գործունեությունը: Դա, անշուշտ, կոչված են անելու կառույցների, դրանց տեղամասերի ղեկավարները: Բայց շատ բանով նրանց պետք է օգնեն նաև տվյալ ստորաբաժանման կոմունիստները: Անմիջականորեն կառույցներում իրենց լավ կդրսևորեն նաև ժամանակավոր կուսխմբերը: Կարծում եմ, որ մենք դեռևս բավարար վճռականություն չենք դրսևորում խոշոր արդյունաբերական օբյեկտների կառուցմամբ զբաղված տարբեր գերատեսչությունների և կազմակերպությունների տասնյակ կոլեկտիվների կուսակցական ուժերի միավորման գործում: Անկախ գերատեսչական պատկանելիությունից՝ կարևոր օբյեկտների կառուցման բոլոր մասնակիցներին միավորող միասնական կուսկազմակերպությունների, ժամանակավոր կուսխմբերի ստեղծումը կնպաստեր ծագած հարցերի առավել օպերատիվ լուծմանը, նոր կարողությունների գործարկման ժամկետների կրճատմանը:

Արդի պայմաններում կուսկազմակերպություններին ավելի ու ավելի հաճախ է հարկ լինում լուծել խոշոր պրոբլեմներ, խորությամբ թափանցել էկոնոմիկայի և կառավարման մեխանիզմի մեջ: «Եթե ամեն մի կուսակցական կազմակերպություն,— ասաց ընկ. Լ. Ի. Բրեժնևը ՍՄԿԿ XXVI համագումարում,— իր տեղամասում օգտագործի բոլոր ռեզերվները, պատշաճ կարգուկանոն հաստատի ամեն ինչում, ապա ամբողջ երկրի գործերը նույնպես ավելի առաջ կգընան»: Այդ պահանջները լիովին վերաբերում են նաև մեզ: Շրջանի առանձին կոլեկտիվներ չեն կատարում ոչ միայն սոցիալիստական պարտավորությունները, այլև արտադրանքի իրացման և աշխատանքի արտադրողականության աճի պլանային առաջադրանքները: Մի շարք շինվարչություններ թերակատարում են կապալային աշխատանքի ծրագիրը, որի պատճառով ձախողվում է արդյունաբերական օբյեկտների, ինչպես նաև բնակելի տների և կուլտուր-կենցաղային նշանակության շենքերի գործարկումը: Ոչ ամենուրեք են հոգատարությամբ վերաբերվում սոցիալիստական սեփականությանը, որոշ տեղերում ոչ ռացիոնալ են օգտագործում նյութական ու ֆինանսական ռեսուրսները: Այդ մասին լուրջ խոսակցություն եղավ շրջանային կուսկազմակերպության XXXI կոնֆերանսում:

Արծարծված հարցերի կապակցությամբ կկամենայի առանձնացնել սկըզբունքային մեկ հարց. ինչպե՞ս են սկզբնական կուսկազմակերպությունները կիրառում ՍՄԿԿ կանոնադրության այնպիսի կարևոր պահանջ, ինչպիսին է ադմինիստրացիայի գործունեության նկատմամբ վերահսկողության իրավունքը: Այդ աշխատանքը, ինչպես հայտնի է, հիմնվում է ոչ թե տնտեսական ղեկավարների ադմինիստրատիվ-կարգադրիչ ֆունկցիաների մեջ խառնվելու վրա, այլ բոլոր օղակներում կուսակցական ազդեցության ուժեղացման, կոլեկտիվներում ստեղծագործական աշխատանքի մթնոլորտի ստեղծման, ռեզերվների օգտագործման համար մարդկանց մոբիլիզացման, գիտության ու տեխնիկայի նվաճումների և առաջավորների փորձի լայն ներդրման վրա:

Իր հիանալի ավանդույթներով ու համախմբվածությամբ հայտնի է «Նաի-

րիտ» գիտաարտադրական միավորման կուսկազմակերպությունը (կուսկոմիտեի քարտուղար՝ Բ. Գալուստյան)։ Ամենապատասխանատու պահերին, ամենաբարդ տեղամասերում որպես կազմակերպող ուժ միշտ հանդես են գալիս կոմունիստները։ Մեկտեղ միավորելով բանվորների ու վարպետների, մասնագետների ու ղեկավարների փորձը՝ նրանք ողջ կոլեկտիվի ուժերը նպատակամղում են ձեռնարկության առջև ծառացած խնդիրների լուծմանը, առաջինն են գնում այնտեղ, ուր առավել դժվար է։ Բուտադիենից քլորոպրենի ստացման նոր արտադրության յուրացման նպատակով կուսկոմիտեն այնտեղ մշտական աշխատանքի գործուղեց 35 կոմունիստների, որոնք մեծապես նպաստում են բանվոր-կիրովցիների լավագույն հատկանիշների հաստատմանը, պրոֆեսիոնալ վարպետության բարձրացմանը, կարգապահության ամրապնդմանը։ Եվ պատահական չէ, որ հենց այդ կոլեկտիվից ՀԿԿ Կենտկոմի բյուրոյի անդամ ընտրվեց կոմունիստ բանվոր Ս. Պետրոսյանը։

Նախկինում խիստ քննադատության են ենթարկվել «Պլաստիկ» արտադրամիավորման կուսկազմակերպությունն ու ղեկավարությունը՝ պետական պլանները սիստեմատիկաբար թերակատարելու, կուսակցական-պետական կարգապահության ցածր մակարդակի համար։ Ղեկավարությունը, կուսկազմակերպությունը, սակայն, կարողացան փոխել վիճակը և ձեռնարկել անհրաժեշտ միջոցներ՝ աշխատանքում տեղ գտած թերությունները վերացնելու համար։ Այստեղ արդեն կայուն կերպով կատարվում են պլանային առաջադրանքները, 1981 թ. թողարկվող արտադրանքը, 1980 թ. համեմատությամբ, կաճի 14,3 տոկոսով։

Արտադրանքի թողարկման առաջադրանքի կատարման և ասորտիմենտի ընդլայնման վիճակը կարգավորվել է նաև «Հայհախճապակի» արտադրամիավորումում։ Կուսկազմակերպության հետևողական գործունեության շնորհիվ մեծ ծավալի աշխատանքներ են կատարվել արտադրության տեխնիկական վերազինման ու պայմանների բարելավման, թողարկվող արտադրանքի նորացման և որակի բարձրացման նպատակով։ Իր հասցեին կուսշրջկոմի սուր քննադատությունից ճիշտ եզրակացություն է արել և վերակառուցել աշխատանքը նաև «Հայկենցաղքիմ» արտադրամիավորման կուսկազմակերպությունը։

Կարելի է օրինակներ նշել նաև շրջանի այլ կուսկազմակերպություններից, որոնք ադմինիստրացիայի գործունեության նկատմամբ իրենց վերահսկողության ֆունկցիայից օգտվում են ոչ թե ձևականորեն, այլ ստեղծագործաբար՝ հանուն գլխավոր խնդրի լուծման։

Դրա հետ միասին ոչ ամենուրեք են հստակորեն պատկերացնում վերահսկողության էությունը, որն առաջին հերթին նշանակում է լրիվ պատասխանատվություն կրել կոլեկտիվի գործերի վիճակի համար։ Հենց դրանով պետք է բացատրել, որ 1981 թ. առաջին կիսամյակի իրացման ու համախառն արտադրանքի պլանները չեն կատարել երկու ձեռնարկություն։ Վերցնենք, օրինակ, մահուդի ֆաբրիկան։ Ձեռնարկության վերակառուցմանն առնչվող օբյեկտիվ շատ պատճառների հետ միասին, որոնք դժվարացնում են պլանային առաջադրանքների կատարումը, կան նաև սուբյեկտիվ գործոններ, որոնք և դարձել են պլանների թերակատարման հիմնական պատճառները։ Հսկայական են սարքավորումների պարապուրդները, թույլ է աշխատանքային կարգապահությունը, անբավարար է որակյալ կադրերի պատրաստման գործը։ 1980 թ. ֆաբրիկա եկած 53 որակյալ բանվորներից ներկայումս շարունակում են աշխատել միայն 31-ը։ Նման թերությունների համար կուսշրջկոմի բյուրոն վերջերս ստիպված էր կուսակցական խիստ պատժի ենթարկել ֆաբրիկայի դիրեկտոր Ժ. Ղազարյանին։

Շրջանի մի շարք ձեռնարկություններում շարունակում է ցածր մակարդակի վրա գտնվել կուսակցական ու պետական կարգապահությունը, չի ապահովվում հաշվետու տվյալների հավաստիությունը, տեղիք են տրվում հավելագրումների։ Այդպիսի թերությունների համար կուսակցական խիստ տույժով աշխատանքից հեռացվել է մետաղյա կառուցվածքների գործարանի դիրեկտորը։ Նոր ղեկավարությունը (դիրեկտոր՝ Հ. Համբարձումյան) անցած տարի նորից կեղծել է աշ-

խատանքի արտադրողականության, նոմենկլատուրայի, ինքնարժեքի հաշվետու տվյալները։ Ժողովրդական վերահսկողության շրջանային կոմիտեն խիստ պատժեց գործարանի ղեկավարին, սակայն սկզբնական կուսկազմակերպությունը մինչև օրս փաստերին կուսակցական գնահատական չի տվել։ Այդպիսի երևույթներ են եղել նաև Երևանի քաղսովետի շինարարական իրերի գործարանում։ Կուսշրջկոմն անդրադարձավ այդ հարցերին և միջոցներ ձեռնարկեց բացահայտված թերությունները վերացնելու, այդ ձեռնարկությունների ղեկավարության պատասխանատվությունը բարձրացնելու համար։

Սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման գործում նկատելի դեր են խաղում փոքրաթիվ կուսկազմակերպությունները, դրանք գործում են ոչ մեծ կոլեկտիվներում, բայց նրանց ակտիվ գործունեությամբ է պայմանավորված բնակչության կուլտուրական, կենցաղային, առևտրի և բժշկական սպասարկման հետագա բարելավումը, քաղաքի բնակիչների տրամադրությունը, նրանց պահանջմունքների բավարարումը։ Շրջկոմի բյուրոյում բազմիցս քննարկել ենք շրջանի փոքրաթիվ կազմակերպությունների գործունեության տարբեր կողմերին վերաբերող հարցեր և նրանց շարքերի աճի համար ստեղծել բոլոր պայմանները։

Սակայն կուսշրջկոմը ևս լիովին չի օգտագործում ներկուսակցական կյանքի աշխուժացման հնարավորությունները այդպիսի յուրաքանչյուր կազմակերպությունում։ Մի շարք կազմակերպություններում պարբերաբար չեն հրավիրվում կուսակցական ժողովներ, երբեմն դրանք նախապատրաստվում են հապճեպ, ընդունված որոշումները ոչ միշտ են ամրապնդվում կազմակերպչական աշխատանքով և գործնական վերահսկողությամբ։ Կուսկազմակերպությունները անբավարար են օգտվում ադմինիստրացիայի գործունեության նկատմամբ վերահսկողության իրենց իրավունքից։

Կուսկազմակերպությունների աշխատանքի մակարդակի բարձրացումն անխզելիորեն կապված է կուսկոմիտեների գործունեության հետ։ ՍՄԿԿ կանոնադրությանը համապատասխան՝ այդպիսիք ստեղծվել են շրջանի 12 խոշոր միավորումներում և ձեռնարկություններում։ Կուսկոմիտեները կոչված են իրականացնելու կուսակցական ստորին օղակների անմիջական ղեկավարությունը։ Իսկ դա նշանակում է՝ առաջին հերթին առանձնացնել գլխավոր, հանգուցային պրոբլեմները, սկզբնական կուսկազմակերպության ողջ ջանքերը կենտրոնացնել դրանց լուծման վրա։ Դա միաժամանակ ենթադրում է խոր գիտելիքներ, գործնական և քաղաքական հատկանիշներ ունեցող կադրերի առկայություն։

Շրջանի կուսկոմիտեների համար բնութագրական է դարձել աշխատանքի ոճի կատարելագործման, առավել արդյունավետ ձևերի ու մեթոդների որոնման ձգտումը։ Դրանց մեծ մասի պրակտիկայում հաստատուն տեղ են գրավել ստորին օղակների դրական փորձի ուսումնասիրումը, ընդհանրացումը և տարածումը։

Կոշիկի «Մասիս» արտադրամիավորման կուսկոմիտեն խելամիտ ու արդյունավետ աշխատանք է տանում սկզբնական կազմակերպությունների հետ, հոգում նրանց հեղինակության բարձրացման մասին։ Ժողովներում և բյուրոների նիստերում, սեմինարներում ու խորհրդակցություններում քննարկվում են այնպիսի հարցեր, որոնք ուղղակի ազդեցություն են գործում կուսկազմակերպությունների գործունեության բարելավման վրա։ Շատ բան է արվել կուսխմբերի մարտունակության բարձրացման նպատակով։ Որոշումների կոնկրետությունը, վերահսկողության հստակությունը նպաստել են կոմունիստների ավանգարդային դերի բարձրացմանը։ Միավորման կուսանդամների գրեթե 90 տոկոսը մասնակցում է կոմունիստական աշխատանքի շարժմանը, նրանցից շատերն ունեն անհատական ստեղծագործական պլաններ, խնայողության անձնական հաշիվներ, որակի անձնական դրոշմ, կոմունիստների 85 տոկոսին տրված է մշտական կուսակցական հանձնարարություն։ Կուսկոմիտեն սիստեմատիկաբար վերլուծում է կուսժողովների օրակարգի հրատապությունը։ Դա հնարավորություն է ընձեռում օպերատիվ կերպով շտկումներ մտցնել հեռանկարային պլաններում, բացառել աշխատանքի միայն մի կողմով հրապուրվելը։ Այդ ամենը անմիջականորեն ազդում է արտադրական կոլեկտիվների բարոյահոգեբանական մթնոլորտի լավացման, նրանց տնտեսական գործունեության վրա։

Շրջկոմի պլենումներում երկու անգամ քննարկել ենք հիմնական արտադրական ֆոնդերի օգտագործման արդյունավետության բարձրացման ասպարեզում կուսկազմակերպությունների խնդիրները։ Հարցը սկզբունքորեն նոր չէ։ Բայց եթե տասներորդ հնգամյակի սկզբներին շեշտը դրվում էր հիմնականում հերթափոխայնության գործակցի բարձրացման վրա, որն այսօր էլ կարևոր է, ապա այժմ ավելի լայն մոտեցում է ցուցաբերվում պրոբլեմին։ Դա պայմանավորված է նրանով, որ շրջանում մեծ աշխատանք է կատարվում արդյունաբերության կոմպլեքսային վերակառուցման և տեխնիկական վերազինման ասպարեզում։ Ժամանակակից սարքավորումներով և առաջավոր տեխնոլոգիայով ձեռնարկությունների հագեցումը նորովի է դնում ներդրած միջոցների փոխհատուցման հարցը։

Նոր կարողությունների յուրացման ու գործարկման, արտադրական տարածությունների, սարքավորումների ու մեխանիզմների ռացիոնալ օգտագործման նկատմամբ ուշադրության և կուսակցական վերահսկողության ուժեղացումը, կադրերի շերտավորված ուսուցումը հնարավորություն են ընձեռել բանվորներին, ինժեներներին, տնտեսական ղեկավարներին համակել այդ խոշոր պետական հարցի հրատապության գիտակցությամբ։ Նման նպատակասլաց աշխատանքը տալիս է իրական պտուղներ։ Բարձրացել է հիմնական ֆոնդերի ակտիվ մասի օգտագործման արդյունավետությունը, արդյունաբերության հերթափոխայնության գործակիցը հասել է 1,32-ի, այդ թվում հիմնական արտադրության մեջ՝ մինչև 1,4-ի, իսկ մի շարք ձեռնարկություններում արդյունքներն ավելի մեծ են։

Շրջանային կուսկազմակերպության գործունեության տարբեր բնագավառներից վերցրած օրինակները ցույց են տալիս, որ սկզբնական կազմակերպությունների գործողությունների և ջանքերի ճիշտ կոորդինացման դեպքում կարելի է լուծել և լուծվում են կարևոր պրոբլեմներ։ Այդպիսի պրոբլեմներն անչափ շատ են։ Շրջանի մի շարք ձեռնարկություններում և կազմակերպություններում դեռևս անհրաժեշտ ուշադրություն չեն նվիրում վառելիքաէներգետիկ ռեսուրսների, հումքի և նյութերի, արտադրական կարողությունների խնայողաբար և հաշվարկված օգտագործման, սոցիալիստական սեփականության պահպանության հարցերին։ Տասնմեկերորդ հնգամյակի սկզբներին շրջանում չտեղակայված սարքավորումների արժեքն անցնում էր 100 միլիոն ռուբլուց, որից արտասահմանյանը՝ ավելի քան 95 մլն ռուբլի։ Կուսշրջկոմը, իհարկե, չէր կարող անտարբեր անցնել այդ փաստի կողքով։ Մենք կուսակցական գնահատական տվեցինք ձեռնարկությունների ղեկավարների և կուսկազմակերպությունների վերաբերմունքին և միջոցառումներ մշակեցինք այդ թերացումը շտկելու համար։ Շատ սարքավորումներ տեղակայվեցին, և այդ թվերը նվազեցին ավելի քան 50 տոկոսով։ Տասներորդ հնգամյակի տարիներին բանվորական ժամանակի կորուստները շրջանում ամբողջությամբ վերցրած կազմել են ավելի քան 640 հազար մարդ-օր։ Դա փաստորեն աշխատած ժամանակի մեկ տոկոսն է, որը, սակայն, նշանակում է՝ չի արտադրվել ավելի քան 58 միլիոն ռուբլու արտադրանք։ Բանվորական ժամանակի կորստի պատճառով 1980 թ. հրուշակեղենի-մակարոնի կոմբինատում, «Անդրկաբել» և «Հայծխախոտարդ» արտադրամիավորումներում պակաս է թողարկվել 1,6—1,8 մլն ռուբլու արտադրանք։

Նյութական և աշխատանքային ռեսուրսների ոչ ռացիոնալ օգտագործման, պետական ունեցվածքի նկատմամբ անտնտեսվար վերաբերմունքի, ոչ արտադրողական ծախքերի ավելացման պատճառով կերամիկական իրերի կոմբինատը, մահուդի ֆաբրիկան, ավտոտրանսպորտի մինիստրության նորոգման-շինարարական վարչությունը, հանրապետության գլխմատի ավտոտրանսպորտային հավաքակայանը և այլ ձեռնարկություններ չեն կատարում օգուտների պլանները։ Այս ամենը վկայում է, որ կուսկազմակերպությունները դեռևս խորամուխ չեն լինում տնտեսական գործունեության մեջ, պարբերաբար չեն վերլուծում ստեղծված իրավիճակը, թուլացրել են վերահսկողությունը ադմինիստրացիայի գործունեության, էկոնոմիկայի կուսակցական ղեկավարման այնքա՜ն կարևոր տեղամասի նկատմամբ։ Մինչդեռ, ինչպես նշվեց ՍՄԿԿ XXVI համագումարում, ժողովրդական տնտեսության ղեկավարումը կուսակցության և

պետության ամբողջ գործունեության առանցքն է։ Այս դրույթով պետք է առաջնորդվեն նաև կուսակցության ստորին օղակները, մասնավորապես սկզբնական կուսկազմակերպությունները, նրանց կոմիտեներն ու բյուրոները։

Էկոնոմիկան պետք է լինի խնայողական։ Մենք ձգտում ենք տասնմեկերորդ հնգամյակում իրականացնել համագումարյան այդ պահանջը։ Երբեմն, սակայն, ականատես ենք լինում այնպիսի իրողության, երբ առանձին կուսկոմիտեներ չեն կարողանում իրենց աշխատանքում հաշվի առնել հեռանկարը, ցանկացած խնդրի լուծմանը մոտենալ վերջնական արդյունքների տեսանկյունից։ Նման կազմակերպություններում նկատվում է որոշակի խզում առաջադրված խնդիրների և դրանց լուծման կազմակերպման միջև։ Այսպես, կուսակցական ղեկավարման թուլացման, կարևոր խնդիրների լուծման համար աշխատանքային կոլեկտիվի ուժերի մոբիլիզացման ասպարեզում կազմակերպչական անբավարար աշխատանքի հետևանքով նուրբ բրդյա գործվածքների կոմբինատը չկատարեց 1980 թ. արտադրական առաջադրանքները։ Պետական, արտադրական և աշխատանքային կարգապահությունը խախտողների նկատմամբ կոմբինատի կուսկազմակերպությունում լիբերալ վերաբերմունքի իրադրություն է ստեղծվել։ Խախտողների հարցը չի դարձել քննարկման առարկա ինչպես կոմիտեի նիստերում, այնպես էլ կուսակցական ժողովներում։ Կոմիտեն անբավարար է զբաղվում ստորաբաժանումների ու ծառայությունների ղեկավարների պատասխանատվության բարձրացմամբ, սկզբունքային գնահատական չի տալիս նրանց գործունեությանը։ Նա անհրաժեշտ օգնություն ու ղեկավարություն ցույց չի տալիս արտադրամասային կուսկազմակերպություններին, հոգատարություն չի ցուցաբերում արտադրության ետ մնացող ճյուղերում կուսակցական միջուկի ամրապնդման նկատմամբ։ Արտադրամասային կուսկազմակերպությունների ժողովների, կուսկոմիտեի նիստերի օրակարգում հաճախ են քննարկվում արտադրությանն առնչվող հարցեր, սակայն դա չի նպաստում պլանային առաջադրանքների կատարմանը։ Այսպես, 1980 թ. մանածագործական արտադրության կուսկազմակերպության 11 ժողովներում տասն անգամ անդրադարձել են արտադրատնտեսական հարցերի, այդ թվում երեք անգամ քննարկվել են արտադրամասերում սարքավորումների և թողարկվող արտադրանքի վիճակի հարցերը, երեք ժողովներում ամփոփվել են սոցմրցության արդյունքները։ Բայց ահա կազմակերպական-կուսակցական աշխատանքի, յուրաքանչյուր կոմունիստի պատասխանատվության բարձրացման հարցերը դուրս են մնացել կուսկազմակերպության տեսադաշտից։ Այդ պատճառով ընդունված որոշումները, որոնք չեն ամրապնդվել հետագա կազմակերպչական աշխատանքով, չեն իրականացվել։

Կուսշրջկոմի բյուրոն քննարկեց կոմբինատի կուսկոմիտեի հաշվետվությունը և նշեց նրա աշխատանքում տեղ գտած թերությունները։ Այս տարի արդեն նուրբ բրդյա գործվածքների կոմբինատը կայուն կերպով կատարում է պլանները։ Ցավոք, այդ թերությունը՝ խզումը առաջադրված խնդիրների և դրանց պրակտիկ լուծման միջև, չի հաղթահարված։ Հաճախ ընդունված որոշումները չեն հասցվում կատարողներին կամ հասցվում են ձևականորեն՝ այս կամ այն հարցի սրությունը կորցրած։

Սկզբնական կուսկազմակերպությունների գործունեության մակարդակի բարձրացման վրա ամենաանմիջական ազդեցությունն է գործում շրջկոմի ապարատը։ Նրա բաժիններն իրենց գործունեության ընթացքում ավելի ու ավելի են կարևորում կուսակցական աշխատանքի այնպիսի բաղադրատարրերի դերը, ինչպիսիք են պլանայնությունը, սիստեմայնությունը, հարցերի լուծման օպերատիվությունը։ Սակայն ինքնաքննադատաբար պետք է ասել, որ մեր առանձին ընկերներ, լինելով ձեռնարկություններում, ոչ միշտ են արդյունավետ օգնություն ցույց տալիս կուսակցական-կազմակերպչական աշխատանքի բարելավմանը... Շրջկոմի աշխատողները անցյալ տարի շատ անգամ են եղել «Հայծխախոտարդ» արտադրամիավորումում, բայց այստեղ կուսժողովներն առաջվա պես անցնում են ցածր մակարդակով, թույլ է կարգապահությունը, չեն լուծվում սոցիալիստական սեփականության պահպանության հարցերը։

Շրջկոմի աշխատողները, կուսկոմիտեների մի շարք քարտուղարներ հաճախ են մասնակցում սկզբնական կազմակերպությունների ժողովներին, բյու-

րոների նիստերին, մինչդեռ արտադրամասերում, տեղամասերում, բրիգադներում և կուսխմբերում շատ ավելի հազվադեպ են լինում։ Բայց չէ՛ որ հենց մարդկանց հետ հաղորդակցվելու միջոցով է հնարավոր իմանալ նրանց տրամադրությունը, հոգսերը, դժվարությունները։ Հարկավոր է մշտապես հիշել, որ յուրաքանչյուր զրույց, հուզող հարցի յուրաքանչյուր բանիմաց պատասխան ունեն դաստիարակչական նշանակություն։

Կուսկազմակերպություններում իսկական ստեղծագործական իրադրության հաստատման գործում վճռական տեղ է պատկանում ընտրովի կուսակցական ակտիվին։ Նրա անմիջական մասնակցությամբ սկզբնական կուսկազմակերպությունները գտնում են տնտեսական և կուլտուրական շինարարության արմատական խնդիրների լուծման առավել արդյունավետ ուղիներ։ Կուսշրջկոմը ամենօրյա գործունեության ընթացքում, հենվելով իր ընտրովի ակտիվի վրա, լայնորեն կիրառում է կոլեկտիվի ղեկավարման լենինյան սկզբունքները, բարձրացնում սկզբնական կուսկազմակերպությունների բոլոր օղակների մարտունակությունը։

Շրջանի կուսակցական ընտրովի ակտիվը դա ավելի քան չորս հազար կոմունիստներն են՝ կուսկազմակերպության գրեթե մեկ երրորդը։ Ներկայումս բոլոր ազատված քարտուղարները և նրանց տեղակալներն ունեն բարձրագույն կրթություն, տվյալ ճյուղի մասնագետներ են, կուսակցական աշխատանքում առաջադրվել են արտադրությունից։ Բարձրագույն կրթություն ունի նաև շրջանի սկզբնական կուսկազմակերպությունների քարտուղարների 70 տոկոսը, դրանց կեսից ավելին ավարտել է տեխնիկական ուսումնական հաստատությունները։ Կուսակցական ղեկավար մարմիններում ընտրված կոմունիստները ճնշող մեծամասնությամբ իրենց նկատմամբ եղած վստահությունն արդարացնում են հասարակական և արտադրական լավագույն գործերով։

Կուսշրջկոմը, սկզբնական կազմակերպությունները, նրանց կոմիտեներն ու բյուրոները ամեն կերպ ջանում են բարելավել կուսակցական-կազմակերպական աշխատանքը, խորացնել դրա բովանդակությունը, այն լիովին ի սպաս դնել շրջանի աշխատանքային կոլեկտիվների առջև ծառացած խնդիրների լուծմանը։ Կոմունիստները, աշխատավորները լի են վճռականությամբ՝ պատվով կատարելու տասնմեկերորդ հնգամյակի պետական պլաններն ու սոցիալիստական պարտավորությունները։

ՊՐՈՊԱԳԱՆԴԻՍՏԸ

ԻՆՉ ՀԱՄԱՐ ԴԺՎԱՐ ՉԷ մտաբերել այն
հարցերը, որ տվել եմ Բաղդասար Այվազյա-
նին՝ օգտվելով նրա սիրալիրությունից, պատ-
րաստակամությունից։ Ծոցատետրս, որ կբա-
վականացներ երեք-չորս ակնարկի համար (ես
նկատի ունեմ նշումների առատությունը),
պարզապես շնչում է Այվազյանով. և՛ միա-
միտ-ուրախ մանկությունը, որ անցկացրել է
Դոնի տափաստաններում, և՛ պատկառելի
պապը, որի առջև մարդիկ գլխարկ էին հա-
նում, և՛ մայրը, որ մանչուկին միայն սիրել գի-
տեր, և՛ հայրը, որ ամենօրյա հոգս ու գործի
մեջ էլ միշտ կայտառ էր մնում, և՛ դպրոցական
բազմաթիվ չարաճճիությունները, և՛ մեծ Հայ-
րենականի հոգեցունց տագնապներ, և՛ ուրա-
խություններ խաղաղ օրերի, և՛ էլի դեպքեր,
փաստեր, իրադարձություններ՝ հավասարապես
գրավիչ ու հետաքրքրական...

— Մարդուն հացի պես, օդի պես, ջրի պես
անհրաժեշտ է նաև ճշմարիտ խոսքը,— ասում է
պրոպագանդիստ Բ. Այվազյանը, ապա շարու-
նակում,— եթե մենք ուզում ենք, որ մարդիկ
մեզ լսեն, օգտակար ու անհրաժեշտ մտորում-
ներ ունենան, նախ և առաջ պարտավոր ենք
մեր խոսքը, բառի բուն իմաստով, շաղախել
բարությամբ։ Ունկնդիրը պետք է զգա, որ իրեն
ուղղված ամեն մի խոսք, բառ, արտահայտու-
թյուն բխում է սրտից։ Մենք ունկնդրին մեր
խատությամբ լավագույնս միայն կարող ենք
պարտադրել, որ նա լռի, իսկ պարտադրել, որ
նա լսի, դա արդեն ուժից վեր է։ Կերպավորել
արդի մարդու աշխարհայացքը, օգնել նրան,
որ ճիշտ կողմնորոշվի գաղափարախոսական
պայքարում, ըմբռնի իր տեղն ու դերը հասա-
րակական կյանքում, դառնա հասարակական
առաջընթացի կրողն ու արտահայտիչը և կա-
րողանա նպաստել նույն այդ հասարակական
կյանքի բարգավաճմանն ու զարգացմանը, չի
նշանակում միայն մարդկանց զինել ճիտ գա-
ղափարախոսությամբ։ Նույնքան կարևոր է և
նույն այդ մարդու արժանապատվությունը։

Հետզհետե մեր զրույցն ավելի գործնական
բնույթ է ստանում։ Ես հաճությամբ եմ ունկն-
դրում պրոպագանդիստին։

— Նույն լսարանում, նույն հարկի տակ հա-
վաքվում են տարբեր ընդունակության տեր
մարդիկ։ Նրանք ցանկանում են հարստացնել
իրենց քաղաքական գիտելիքները, բայց բո-
լորը չէ, որ կարող են իրենց նպատակին հաս-
նել,— նկատում է Այվազյանը։— Այստեղ ա-
վելորդ ու անթույլատրելի են հանդիմանանքը,
սուր խոսքը, բացահայտ դժգոհությունն այն
ձևով, ինչպես դա կարելի է դպրոցներում, ին-
ստիտուտներում, զանազան դասընթացներում։

Պրոպագանդիստական աշխատանքի վերա-
բերյալ մենք քննարկեցինք բազմաթիվ հար-
ցեր։ Այսպես, օրինակ, ի՞նչ է նշանակում
մարքսիզմ-լենինիզմի գաղափարախոսությունը
արդյունավետ պրոպագանդել, ինչպե՞ս մարդ-
կանց շրջանում կենդանի հետաքրքրասիրու-
թյուն հարուցել այդ գաղափարախոսության
նկատմամբ։ Լենինի խոսքերով ասած, ինչպե՞ս
առավելապես ներազդել տվյալ լսարանի վրա,
նրա համար հայտնի ճշմարտությունը դարձնե-
լով առավել համոզիչ։ Ի՞նչ ձևով հասնել կու-
սակցական ուսուցման արդյունավետության,
որն այնքան կարևորվեց ՍՄԿԿ XXVI համա-
գումարում, այդպիսի արդյունավետության ի՞նչ
չափանիշներ կան։

Տարբեր են գնահատվում այն մարդիկ, ով-
քեր սեմինարներում հանդես են գալիս դա-
սախոսությամբ, զեկուցումով կամ անցկացնում
են զրույցներ։ Այստեղ, անկեղծ ասած, զար-
մանալի ոչինչ չկա, չէ՛ որ խոսքը տարբեր
մարդկանց մասին է։ Մեկը, ինչպես ասում են,
կարող է հիացնել ունկնդրին, նվաճել մտքի
խորությամբ, ուշադրությունը բևեռել հատկա-
պես այնպիսի հարցերի վրա, որոնք անհան-
գըստացնում են շատերին, կարող է վկայակո-
չել հետաքրքրական փաստեր և խոսել տպա-
վորիչ, պատկերավոր լեզվով։ Ուրիշները հան-
դես են գալիս պակաս հաջողությամբ, նրանց
բերած փաստարկները, օրինակները տպավո-
րիչ չեն, չեն հիշվում կամ հիշվում են ոչ եր-
կար։ Դա լինում է այն ժամանակ, երբ պրո-
պագանդիստի խոսքը, թեկուզ և հագեցած ան-
հրաժեշտ փաստերով ու տվյալներով, չի հա-
րուցում նոր մտքեր, չի հրահրում դրական
հույզեր, ամեն ինչ ասվում է խառնաշփոթ և
անկապ ձևով, անկենդան լեզվով։

«Խոսվեց շատ, բայց ոչինչ չասվեց»— ահա
թե սովորաբար ինչպես են գնահատվում նման
ելույթները։

Անկասկած, աստեղ իր վճռորոշ դերն ունեն
պրոպագանդիստի զարգացածության աստի-
ճանը, ինչպես նաև զինվածությունը այն բո-
լորի իմացությամբ, որ կոչվում է ճարտասա-
նական խոսք։

— Շատ կարևոր է փաստերի ընդհանրացումը: Բանը միայն քանակը չէ և ոչ էլ ինֆորմացիայի առատությունը: Կարևորը հետևություններն են:

Եվ որպես հաստատումն այս ամենի, Այվազյանը փոքր գրապահարանից հանեց Կուսակցական ուսուցման մեթոդիկա ձեռնարկը և ցույց տվեց ռուս մեծ գրող, հրապարակախոս Բելինսկու՝ խնամքով ընդգծված խոսքերը. «Փաստերի իմացությունը միայն նրա համար է թանկ, որ փաստերում թաքնված են գաղափարներ, փաստերն առանց գաղափարի— աղբ են՝ գլխի և հիշողության համար»:

Հիմա, երբ թերթում եմ ծոցատետրս, փորձում ավելի ամբողջական տեսքով հիշել մեր զրույցները, չեմ կարող անտեսել մի քանի գրառումներ. «Եթե ունկնդիրները գովաբանում են ելույթդ, հիացական խոսքեր ասում, ուրեմն, բարեկամս, նպատակիդ չես հասել, չես արել այն, ինչի համար կոչված ես: Իսկ եթե գովասանքի փոխարեն տրամադրված են քո շոշափած հարցերի շուրջ շարունակել խոսակցությունը, սեփական մտորումների ճանապարհով ևս հանգել ճշմարտությանը, մտաբերել նոր փաստեր ու օրինակներ, կարող ես միանգամայն չկասկածել, որ քեզ վստահված գործը դու կատարել ես պատվով»:

Ի՞նչ է նշանակում խոսել պատրաստի արտահայտություններով: Դա նշանակում է, որ ձեր միտքը չի գործում, այլ լեզուն,— մի առիթով ասել է Մ. Ի. Կալինինը, և այդ խոսքը պրոպագանդիստը հիշել է գիտակցական ողջ կյանքի ընթացքում:

...Միջնակարգ դպրոցն ավարտեց գերազանց գնահատականներով: Բոլոր տասնյոթ շրջանավարտներն էլ ցանկություն են հայտնում սովորել օդաչուական ուսումնարանում: Ընդունող հանձնաժողովը, նկատի ունենալով առողջական վիճակները, երկուսին մերժեց, որոնցից մեկը Բաղդասար Այվազյանն էր: Տեղափոխվեց Երևան: Ընդունվեց պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետ: Ի՜նչ հափշտակվածությամբ էր լսում սիրելի դասախոսներին: Սակայն սովետական ժողովրդի Հայրենական մեծ պատերազմը պատանի Բաղդասարին ևս առավ իր հորձանուտը:

— Այդ օրերից էլ դարձա պրոպագանդիստ, որքա՜ն էլ հոգնած լինեի զինվորը, մեկ խոսքից ուժ էր առնում: Զինվորի հավատը միշտ պետք է անսասան մնա: Ո՞վ է ինքը, ինչի՞ համար է կռվում: Տանը մարտերից հետո,— հիշում է Այվազյանը,— երբ թվում էր, թե վերջացել է ամեն մի հնարավորություն, և ուր որ է՝ վրա կհասնի հուսահատությունը, մարտիկները, ասես, վերածնվում էին: Ո՛չ ելույթ, ո՛չ ճառ, նրանց պարզապես զրուցակից էր պետք:

Զրուցակի՛ց... Խոսքը, իհարկե, չի վերաբերում առօրյա երկար-բարակ խոսակցություններին, երբ մարդիկ, ինչպես ասում են, զրույցով ընկած՝ ճանապարհ կամ ժամանակ են ուզում մաշել: Պրոպագանդիստը նաև դժվար պահի ընկեր է, ուրախությունների մասնակիցը, մտորումների թարգմանը...

Ահա թե ինչու շատ տարիներ հետո, երբ Բաղդասար Այվազյանը, ավարտելով Մոսկվայի արտոնագրային կենտրոնական ինստիտուտը, աշխատանքի անցավ Երևանի «Ալմաստ» գործարանում, նրան նորից սպասում էր պրոպագանդիստի աշխատանքը:

Հիմա ոչ ոք չի հիշում առաջին հանդիպումը ունկնդիրների հետ: Ոչ ոք չգիտե, թե ինչ ծանր օր էր Այվազյանի համար: Կկարողանա՞ վերլուծական-դատողական բարդ մտքերն արտահայտել հայերեն: Մի ամբողջ շաբաթ չէր հեռանում գրասեղանից. աշակերտի պես սերտում էր հայերեն զանազան արտահայտություններ, բառակապակցություններ, առանձին մտքեր: «Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխությունը» թեման առաջին անգամ չէ, որ լուսաբանելու էր ունկնդիրներին: Բայց հարկ եղավ նորից գրասեղանի առջև նստել: Գիտեր, որ ունկնդիրներին առանձնապես շատ են հետաքրքրում հասարակական-պատմական այդ մեծ շարժման մանրամասներ, հետաքրքրական դեպքեր հեղափոխության առաջնորդների անձնական կյանքից: Գրասեղանին հայտնվեցին հիշողություններ, նամակներ, փաստագրություններ: Ամեն անգամ լսարան մտնելիս թվացել է, թե անծանոթ ուժեր են շուրջկալում իրեն: Երբեք չի երկյուղել, որ ունկընդիրներից մեկն ու մեկը կարող է գիտելիքների իմացությամբ ստվերել իրեն: Վստահ գավոր են բոլորովին անտեղյակները, որոնք անտարբեր են, չեն ուզում նոր բան իմանալ: Եվ հետո, հայերենի վատ իմացությունը նրա մեջ խարխուլ նավակով ծով մտնող նավաստու տրամադրություն էր առաջացնում:

...Վերջապես: Ահա հավաքվել են ունկնդիրները, և ինքը պարտավոր է սկսել:

Այվազյանն արդեն գիտեր, թե ինչ է ինքն ասելու և ինչ՝ ունկնդիրները: Տեսական պատրաստականությունը, մաթեմատիկայի լեզվով ասած, անհրաժեշտ է, բայց՝ ոչ բավարար: Կարողացե՞լ ես ուսումնասիրվող թեման մատուցել հետաքրքրական փաստերով, մեկնաբանել, ընդհանրացնել փաստերը, ունկնդիրներից «կորզել» նոր փաստեր, հարուցել նրանց հետաքրքրասիրությունը, դրդել, որ նրանք, ասես, մոռանալով պրոպագանդիստին, համակվեն փաստերի գաղափարով, հանդես բերեն նորանոր փաստեր իմանալու և սեփական իմացությունը խորացնելու ինքնաբուխ ձգտում:

Եվ, ահա, հուզմունքով սպասում է հաջորդ

պարապմունքին: Հենց հաջորդ օրն ունկնդիրներից մեկը խնդրեց օգնել իրեն՝ ելույթ ունենալու այն հայ հեղափոխականների մասին, ովքեր ականատեսն ու մասնակիցն են եղել Հոկտեմբերյան մեծ հեղափոխության:

— Նրանք շատ են. ես կցանկանայի, որ դուք հանդես գայիք Միքայել Տեր-Հարությունյանցին նվիրված ելույթով. նա անձամբ գնդակահարել է Կրոնշտադտի պարետին, իր ձեռքը վերցրել ամրոցի ղեկավարությունը և ապստամբության օրը հարյուր հազար հրացան բաժանել Պետրոգրադի բանվորներին...

Նույն երեկոյան, երբ օրվա թերթերն էր աչքի անցկացնում, հնչեց հեռախոսի զանգը.

— Ընկեր Այվազյան, ձեր ունկնդիրներից եմ. չե՞ք ասի՝ հարմա՞ր է, որ ես հաջորդ պարապմունքին պատմեմ Լենինի և Շահումյանի նամակագրության մասին:

— Իհարկե՛, իհարկե՛... Վատ չէր լինի, եթե ծանոթանայիք նաև Շահումյանի վերաբերյալ գրականությանը... Ես կարող եմ տրամադրել:

Որքան էլ պարզ ու պատկերավոր լինի պրոպագանդիստի խոսքը, դժվար թե ունկնդիրները յուրացնեն ուսուցվող նյութը, եթե նրանք միայն լսողի դերում են: Չունենալով սովորելու անհրաժեշտ կարողություններ՝ ունկնդիրներից շատերը դեռ երկար ժամանակ ուշադրությամբ չեն հետևում պրոպագանդիստի մեկնաբանություններին: Դրա համար հնարավորության սահմաններում անհրաժեշտ է, որ նրանք անմիջապես հանդես գան հարցերով, ռեպլիկաներով, ստեղծվի զրույցի անկաշկանդ մթնոլորտ: Առանձին փաստերի, դեպքերի մասին պետք չէ, որ խոսի պրոպագանդիստը: Դա կանեն ունկնդիրները, չէ՛ որ նրանք հասուն մարդիկ են՝ մեծ կենսափորձով, կարդում են թերթեր, ամսագրեր, ծանոթ են երկրի ներքին ու արտաքին կյանքում տեղի ունեցող իրադարձություններին և շատ հարցերում ունեն իրենց սեփական կարծիքը:

Թերթում եմ Բաղդասար Այվազյանի «անձնական գործը». «Ազգային հարաբերությունները զարգացած սոցիալիզմի պայմաններում»: Առանձին պարապմունք է նվիրել «Ազգային արժանապատվությունն ու ազգային սնապարծությունը» թեմայի ուսումնասիրությանը:

— Այդ օրը ես քիչ անելիք ունեի: Բոլորը խոսել էին ուզում,— հիշում է Այվազյանը:— Ինձ միայն հաջողվել էր ստեղծել մտքերի փոխանակման անկեղծ մթնոլորտ: Անհրաժեշտ եղավ մեկ քայլ ևս կատարել. ազգային արժանապատվությունն ու ազգային սնապարծությունը կարելի՞ է պատկերացնել առանց անձնական արժանապատվության:

Ամեն ինչ հանուն մարդու... Այս արտահայտությունը միշտ չէ, որ հասկացվում է իր ողջ էությամբ:

Ունկնդիրներից մեկը այս ու այնտեղ հայտարարում էր, որ որոշել է թողնել հայրենի քաղաքը և նորից գնալ Արևմուտք, բնակություն հաստատել օվկիանոսից այն կողմ: Գիտակ մասնագետ է, ամսական աշխատավարձը՝ 250—300 ռուբլի: Ապահովված է բնակարանով, ունի անձնական օգտագործման ավտոմեքենա: Պարապմունքի էր գալիս սուր հարցեր տալու, շիկացած մթնոլորտ ստեղծելու համար:

Մենք միշտ պատրաստ ենք բաժանվել նրանցից, ում համար խորթ են մեր ապրելակերպը, մեր համակեցության կանոնները, մեր կենցաղավարությունը, բայց միաժամանակ չենք կարող անտարբեր մնալ մոլորյալների նկատմամբ, նրանց, ովքեր օգնության, աջակցության կարիք ունեն: Եվ պրոպագանդիստ Բաղդասար Այվազյանն անցավ զուտ գործնական քայլերի: Նա գիտեր, որ այդ ունկնդիրը ոչ մի գիրք ձեռքից բաց չի թողնում: Նրա անձնական գրադարանին շատերը կարող են նախանձել: Այվազյանը սիրում է ժամանակ առ ժամանակ շրջել արտադրամասերում, զրուցել մարդկանց հետ, շոշափել նրանց տրամադրությունը: Բայց այդ օրը նա արտադրամաս գնաց հատուկ նպատակով՝ մոտեցավ «ունկնդրին», հարցրեց.

— Գրքեր ուզո՞ւմ ես:

— Գրքե՞ր... Որտեղի՞ց,— ճառագեցին նրա աչքերը...

— Գրքասերների ընկերությունից... Ես գործարանի գրքասերների ընկերության նախագահն եմ:

— Ե՞րբ գամ...

— Երբ որ կամենաս...

Շուտով «ունկնդրի» անձնական գրադարանում հայտնվեցին նոր գրքեր՝ «Սովետական Հայաստանի քաղաքները», «Ռուս—հայերեն բառարան», «Էրեբունի» պատկերազարդ ժողովածուն, «Յոթ գարունների երկիրը»... Ունկընդիրն սկսեց Այվազյանից չհեռանալ.

— Արտասահմանում բարեկամներ ունեմ,— շնչաց,— ձեռքս չի գնում...

— Մի-մի օրինակ էլ բարեկամներիդ... Ընտրիր... Ինքս էլ սիրով կուղարկեի...

Օրեր անց, երբ երկուսով էլ արդեն զգացել էին, որ բարեկամներ են, Այվազյանը նորից գնաց արտադրամաս: Ունկնդիրն արդեն գիտեր, որ Այվազյանի հերթական այցն ուրիշ բան չի, քան նոր հաճելի անակնկալ, և ժպիտը դեմքին ընդառաջ գնաց:

— Գրքասերների ընկերությունից հրավիրատոմսեր ունեմ, գրողների միության տան դահլիճում նշվելու է Ակսել Բակունցի ծննդյան 90-ամյակը:

— Ակսել Բակունցի՞,— ու նորից աչքերը ճառագեցին:

— Կարող ես կնոջդ հետ գալ... Սեքնաս սարքի՞ն է. երեկոյան էլ ինձ տուն կտանես...

Հուշեր, հուշեր, հուշեր... Ամեն մեկն իրեն պատկերացնում էր Բակունցի կողքին, ամեն մեկն, ասես, զգում էր Բակունցի շունչը: Բակունցյան հուզաշխարհի գեղեցկությունները էին համակել բոլորին...

Ուշ երեկոյան, երբ Երևանը շողում էր պղնձագույն լույսերի մեջ, Այվազյանը, ունկնդիրն ու իր կինը տուն էին վերադառնում:

Անսովոր ծանր լռություն էր:

— Արտասահմանում Բակունցի մասին չեն պատմի,— շրջվելով ունկնդրի կողմը, շշնջաց Այվազյանը:— Հանճարներ՝ որքան ուզես, բայց նրանց մասին լսելով, չես ապրի սրբազան հուզմունք, չես լցվի դյութող թախիծով, ինչպես այսօր...

Նորից լռություն, նորից Այվազյանը.

— Հայրենիքը գունազարդ խաղալիք չէ, որ ժամանակի ընթացքում ձանձրանաս ու դեն նետես...

— Ես էլ եմ ասում, տղայություն է անում,— փղձկաց կինը:

Ամբողջ գիշեր չքնեց: Հավանաբար չէր քնել և ունկնդիրը...

Առավոտյան, արտադրամաս մտնելուց առաջ, ունկնդիրը քայլերն ուղղեց կուսկոմիտե. մեկընդմիշտ հրաժարվել էր Արևմուտք գնալու մտքից...

...Ալբերտ Սահակյանը զոդող բանվոր է գործիքային արտադրամասում: Երևան է եկել Էստոնիայից: Չգիտեր հայերեն խոսել:

— Մինչև ե՞րբ,— հարցնում է Այվազյանը:

— Ուշ է... Այս տարիքում...

— Ես էլ հայերեն չէի խոսում, բայց ինձ նույնիսկ պրոպագանդիստ հաստատեցին: Հիմա ինչպե՞ս է, կհավատա՞ս, որ... «դրսից եմ»:

— Հորեղբայրս էլ նույնն է ասում:

— Դե՛, ուրեմն... Սպասում եմ... Ես արդեն գրքեր եմ առանձնացրել:

Երբ բաժանվում էին, Ալբերտը շշնջաց...

— До свидания...

— Ցտեսություն,— ուղղեց Այվազյանը:

— Ցտեսություն:

Հիմա Ալբերտ Սահակյանը վարժ խոսում է հայերեն: Նրա ելույթները նաև գեղեցիկ հայերենի նմուշներ են:

Արդեն երեկո էր:

Երբ հրաժեշտ տվեցի, նա բարեկամաբար սեղմեց ձեռքս և, ասես, իմ համաձայնությունը հարցնելով, առաջարկեց հաջորդ անգամ հանդիպել պարապմունքի օրը:

Որքան ես հասկացա, Այվազյանն իր ամբողջ կյանքում կարևորել է բարեխղճությունը: Սեփական արարքների ու գործողությունների, սեփական վարքագծի նկատմամբ պատասխանատվությունը նրա կյանքի գլխավոր իմաստն է: Այդ կյանքը չի բնորոշվում [illegible]-կան իրադարձություններով, չկան զարմանահրաշ դեպքեր, պատմություններ: Այդ կյանքը, սակայն, լեցուն է բարությամբ, նվիրումով, հարգանքով: Ճանապարհին հանդիպած քարը նա սիրով գլորել է մի կողմ, որ երեխաները ազատ վազվզեն, նա միշտ իր ունկնդիրների առջև կանգնել է մաքուր խղճով: Այվազյանը կուսակցության անդամ է, կոմունիստ և լավ է հասկանում, որ կուսակցությունը ուժեղ է յուրաքանչյուր կոմունիստով, և յուրաքանչյուր կոմունիստ նախ և առաջ ուժեղ է իր կուսակցությամբ: Եվ նրա պրոպագանդիստական աշխատանքը գնահատվել է Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի պատվոգրով:

Վերջին անգամ թերթում եմ ծոցատետրս. «Ամեն մի կոմունիստ պետք է իր ձայնն ունենա, իսկ համագումարը բոլոր կոմունիստների ձայնն է»: Կուսակցության հերթական XXVI համագումարը սովետական ժողովրդի առջև բացեց աննախընթաց զարգացման նոր հորիզոններ: Սովետական ամեն մի քաղաքացի՝ տիեզերագնաց թե շինարար, դիվանագետ թե գյուղատնտես, մանկավարժ թե պրոպագանդիստ, բանվոր թե կոլտնտեսական, պետք է փայլի այդ գաղափարների լույսով...

Եվ ահա մեր զրույցից անցել է երկու շաբաթ, հերթական պարապմունքի օրն է:

...Աշխատասենյակում երկուսով ենք: Զրուցելով Այվազյանի հետ՝ ինձ անհասկանալի մի տագնապով թաքուն նայում եմ ժամացույցին: Սպասման վերջին րոպեներն են: Հայացքս սահում է գրասեղանի կենտրոնում դրված նըշումների տետրին, առանձին թղթերի վրա արված խոշորատառ գրառումներին: Առանձին բառեր, նախադասություններ կարմիր մատիտով ընդգծված են: «Կուսակցության դերի աճը զարգացած սոցիալիզմի ժամանակաշրջանում»: Թեման հեշտ չէ, մտածում եմ, իսկ ավելի անկեղծ, նույնիսկ բարդ:

Այվազյանը հանգիստ է, դուռը բացվելիս անակնկալի չեկավ, ինչպես դա պատահեց ինձ հետ:

— Բարև ձեզ...

Ես դեռ չէի հասցրել մեկ-երկու խոսք փոխանակել, աշխատասենյակը լցվեց մարդկանց ուրախ աղմուկով: Ես ակամա շրջվեցի Այվազյանի կողմը:

Մի պահ լարելով ուշադրությունը՝ աշտապ բարձրացավ տեղից ու մտերմիկ նայեց ունկընդիրներին.

— Կարծում եմ՝ պետք է սկսել:

Առաջին անգամ չէ, որ մասնակցել եմ կուսակցության մասին զրույցներին: Ինձ միշտ թվացել է, թե կան մտքեր (հատկապես երբ խոսքը վերաբերում է կուսակցությանը), որոնք

նով:

— «Կուսակցության դերի աճը զարգացած սոցիալիզմի ժամանակաշրջանում» թեման ուսումնասիրելու համար նախ պետք է կարդալ կուսակցության մասին լենինյան գրականությունը: Լենինը բազմիցս նշել է, որ կուսակցությունն ուժեղ է կոմունիստներով, յուրաքանչյուր կոմունիստ ուժեղ է կուսակցությամբ:— Հիշեցնեմ նաև, որ կուսակցության մասին լենինյան շատ ասույթներ թևավոր խոսքի արժույթ ունեն:

Ունկնդիր Կազբեկ Մեսրոպյանը ցանկաց խոսել: Այդ երևում էր աչքերից, խոսել ցանկանալու անհանգստությունից:

— Երբ պատրաստվում էինք Հոկտեմբերյան մեծ հեղափոխության տոնակատարությանը, պաստառներից մեկի վրա գրեցինք. «Կուսակցությունը մեր դարաշրջանի խիղճն է, պատիվն ու միտքը»:

Գրավել լսարանի ուշադրությունը հեշտ գործ չէ: Պրոպագանդիստի առաջին իսկ խոսքերը պետք է լինեն հասարակ, ընկալելի, հասկանալի, և որ առավել կարևոր է, հետաքրքրական:

Եթե ունկնդիրները ոչ միայն լսում են, այլև գրի առնում կարևոր մտքերը, կնշանակի պրոպագանդիստը հասել է իր նպատակին: Ցավոք, կուսակցական ուսուցման ժամանակ միշտ չէ, որ ունկնդիրները գրիչ են վերցնում: Չէ՛ որ նրանք երբեմն ուղղակի գալիս են արտադրամասից: Այվազանը պատրաստ է ճիշտ գնահատել իրավիճակը: Խելացի հարցերը, որոնք նախ և առաջ ենթադրում են սրտաբաց զրույց, մարդկանց ստիպում-հարկադրում են մտածել, ընկնել մտորումների գիրկը, դատողություններ անել: Շատ օգտակար են փոքրիկ բանավեճերը... Կուսակցության դերի աճի խնդիրը խորությամբ պարզաբանված է կուսակցական գրականության մեջ: Այվազյանը, հանգամանորեն լուսաբանելով թեման, աստիճանաբար... բախեց փոքրիկ բանավեճի դարպասները...

— Զարգացած սոցիալիզմի ժամանակաշըրջանում անհամեմատ բարդացել են հասարակական և տնտեսական հարաբերությունները: Գիտականորեն վերլուծել և գնահատել այդ հարաբերությունները, հասկանալ և բացահայտել ժողովրդական տնտեսության զարգացման հեռանկարները անհնարին է առանց կուսակցության ու կուսակցական ղեկավարության: Եկեք փոքր-ինչ հանգամանորեն քննարկենք այս հարցերը:

Պրոպագանդիստն ասես օգնություն է հայցում: Բայց, խոստովանենք, առաջարկված հարցերն այնպիսին չեն, որ հնարավոր լինի հանպատրաստից պատասխանել: Նման դեպքում անմիջապես նկատվում է ցրվածություն, ցույցին, թեև ցույց են տալիս, թե ուշադիր են, բայց իրականում ամենևին էլ այդպես չէ... «Արդյո՞ք չեն հոգնել ունկնդիրները կամ ըսպասվածից բարդ չե՞ն հարցադրումները»:

— Ես խոսե՞մ,— ասաց Հարություն Մանուկյանը,— կուսակցության ջանքերով անընդհատ կատարելագործվում է մեր հասարակարգը. վերջին տասնամյակներում մեծապես զարգացել է սոցիալիստական դեմոկրատիան, ակտիվացել է հասարակական կազմակերպությունների գործունեությունը:

— Իսկ կոնկրե՞տ:

— Կոնկրե՞տ,— ասես շփոթվեց Մանուկյանը: Բայց դա միայն առաջին հայացքից:— Կոնկրե՞տ ասեմ, այ, օրինակ, մեր գործարանում կուլտուր-կենցաղային բազմաթիվ հարցեր վստահված են արհմիութենական կազմակերպությանը: Ավելի կոնկրե՞տ, ո՞վ է բաշխում բնակարանները՝ արհմիությունը, ո՞վ է հոգում բանվոր-ծառայողների կուլտուր-կենցաղային պայմանների մասին՝ արհմիությունը. բացվեցին խանութներ, սպասարկման կետեր:

— Իսկ կուսկազմակերպությո՞ւնը:

— Կուսկազմակերպությո՞ւնը... Կուսկազմակերպությունը հետևում է, որ աշխատանքները կատարվեն ժամանակին, որակյալ...

— Լրացումնե՞ր:

— Ես,— ձայն խնդրեց ունկնդիրներից մեկը,— բազմիցս համոզվել ենք, որ սովետական պետությունն այսօր շատ ավելի հզոր է, քան, ասենք, երեք-չորս տասնամյակ առաջ: Կուսակցությունը բացատրական-դաստիարակչական մեծ աշխատանք է տանում, որ բարձրանա սովետական մարդու գիտակցականությունը, քաղաքական ակտիվությունը, հայրենասիրությունը: Ինչպե՞ս: Ասեմ, հենց թեկուզ կուսակցական-քաղաքական ուսուցման միջոցով... Մինչև ունկնդիր դառնալը, ինձ համար միևնույն էր, թե ինչպես կաշխատեմ, ինչ ցուցանիշներ կգրանցվեն իմ անվան դիմաց... Ես այժմ գիտեմ, որ մեր գործարանը վիթխարի դեր է խաղում ամբողջ երկրի ժողովրդական տնտեսության զարգացման գործում:

Խոսում էր արագ, փոքր-ինչ խառնելով բառերը: Այնուամենայնիվ, ինձ հաջողվեց մի քանի կարևոր նշումներ կատարել: Կուսակցության XXVI համագումարում ընկեր Բրեժնևը խոսել է արհեստական ալմաստների ժողովըրդատնտեսական մեծ նշանակության մասին: Իսկ համագումարի քննարկմանն են ներկայացվում միմիայն կարևորագույն հարցեր: Չէ՛, ուրեմն, ինքը մեծ գործի է կոչված, նաև ինքն է նպաստելու ձեռնարկության հաջողություններին: Արհեստական և բյուրեղային ալմաստներին սպասում են մեծ թվով արդյունաբերա-

կան ձեռնարկություններ: Դե արի ու հանգիստ մնա:

— Ինչո՞ւ հանգստանալ,— ծիծաղեց Այվազյանը,— երբ միտքը գործում է, ձեռքերը պետք է աշխատեն: Մեր կուսակցությունը ժողովրդատնտեսական բարդ հարցեր լուծելու մեծ փորձ ունի: Բարդ հարցեր լուծելու նախաձեռնին է և մեր ձեռնարկությունը, եթե չասենք, որ արդեն նվաճված է նաև... շքամուտքը: Խնդրեմ, լրացումներ...

— Ես տեխնիկական վերահսկողության բաժնի հսկիչ եմ,— նորից խոսեց Հարություն Մանուկյանը,— կուզեի խոսել արտադրության հետ առնչվող մի քանի հարցերի մասին:

Կարելի է կարծել, որ ոչինչ նոր բան չի ասվելու ունկնդիրների համար: Տիրեց լռություն: Տարիներ առաջ այստեղ արտադրվող ալմաստե սղոցները միայն վրդովմունք էինք առաջացնում: Գործարանը նոր էր, համապատասխան մասնագետներ չկային: Շուտով բանվորները ձեռք բերեցին և՛ փորձ, և՛ գործիմացություն:

— Երբ 1975 թվականին Լայպցիգից հեռագիր ստացվեց, որ մեր արտադրած հղկող գործիքները արժանացել են ոսկե մեդալի, ուրախությունից գլուխներս կորցրել էինք: Երկու խոսք էլ մեր վարպետներից Սոս Պողոսյանի մասին. արհեստական ալմաստի ստացման նոր տեխնոլոգիա առաջարկեց. շաբաթներով վեները չէին դադարում: Բայց այժմ ալմաստի ստացման նոր եղանակը, մեր գործարանից բացի, արմատավորվում է նաև Պոլտավայի և Լվովի համանման գործարաններում:

— Ամփոփենք,— նորից տեղից բարձրացավ Այվազյանը,— մեզ մնում է իմանալ, որ մեր ձեռնարկության հաջողություններում մեծ բաժին ունեն նաև եղբայրական հանրապետությունների մասնագետները: Քիչ առաջ մենք խոսում էինք կուսակցության դերի մասին: Կուսակցության ջանքերով ստեղծված է համաժողովրդական մեկ վիթխարի տնտեսություն: Մեր գործարանի հիմնադրման առաջին իսկ օրից մեզ հետ են եղել եղբայրական Ուկրաինայի գիտությունների ակադեմիայի Կիևի գերկարծր նյութերի գիտահետազոտական ինստիտուտի ճանաչված մասնագետները: Հայ և ուկրաինացի մասնագետների ջանքերով լուծվել է մի չափազանց կարևոր խնդիր: Մինչև վերջերս արհեստական բյուրեղային ալմաստների ստացման համար օգտագործվում էին բարձրարժեք մետաղներ՝ վոլֆրամի և մոլիբդենի կարծր համաձուլվածքից պատրաստված խցիկներում: Այժմ այդպիսի խցիկներ են պատրաստվում կարծր պողպատից, որն անհամեմատ էժան է: Այս խոշոր գյուտի համար մի խումբ մասնագետներ արժանացան Հայաստանի պետական մրցանակի:

Պարապմունքն ավարտվել է: Ուշ երեկո է: Կատարում էի վերջին գրառումներն ու հրաժեշտ տալիս մարքսիզմ-լենինիզմի հիմունքներն ուսումնասիրող միջին օղակի պրոպագանդիստ Բաղդասար Այվազյանին:

Հիմա գրառումներս նորից իմ առջև են, ու ես մտածում եմ, որ յուրաքանչյուր պրոպագանդիստ պարապմունքից հետո, անտարակույս, ինքն իրեն հարց է տալիս. ի՞նչ չափով են բոլոր ունկնդիրները միասին և առանձին-առանձին յուրացրել ուսուցվող նյութը, որքանո՞վ են ստացված գիտելիքներն օգտագործել իրենց ամենօրյա աշխատանքում, արդյոք իրենց գործով, կյանքով, առօրյա վարք ու բարքով և, որ ամենակարևորն է, աշխատանքային արդյունքներով տարբերվո՞ւմ, առանձնանո՞ւմ են մյուսներից, կարողանո՞ւմ են դրսևորել մեր ժամանակի մարդուն բնորոշ բարոյաքաղաքական հատկանիշներ: Արտադրության լեզվով ասած, այստեղ ևս պրոպագանդիստ Այվազյանի ցուցանիշները վատ չեն: Գործարանի ներքին կյանքը, նրա առջև ծառացած սոցիալ-տնտեսական խնդիրները պրոպագանդիստը հաջողությամբ շաղկապում է ուսուցվող նյութի հետ, գտնում ունկնդիրների ակտիվությունն ու նախաձեռնությունը խթանող հետաքրքրական հանձնարարականներ:

Եվ պատահական չէ, որ բոլոր քսանվեց ունկնդիրներն էլ մշտական գրանցում ունեն առաջավորների շարքում, իսկ նրանցից տասնութը տարիներ շարունակ սոցիալիստական մրցության հաղթողներ են: Տասներկուսն արդեն ճանաչված ռացիոնալիզատորներ են: Էդիկ Ավետիսյանը, Հրաչիկ Գյուրջինյանը, Կարլեն Գրիգորյանը, Կոլյա Կարապետյանը, Հերբերտ Հովհաննիսյանը, Կազբեկ Մեսրոպյանը, Մաղաք Սարգսյանը, Ալբերտ Սահակյանը և ուրիշներ տասներորդ հնգամյակում իրենց առաջարկությունների ներդրմամբ հարազատ ձեռնարկությանը տվել են ավելի քան մեկ միլիոն ռուբլու տնտեսական օգուտ:

Հիշում եմ. երբ հրաժեշտ տվեցի պրոպագանդիստ Բ. Այվազյանին, սիրով նայեց աչքերիս մեջ, ժպտաց, հավանաբար ցանկանալով ասել, որ մեր հանդիպումներն ինքը համարում է լավ բարեկամության սկիզբ: Դա նշանակում է, որ ինչ-որ ժամանակ նոր էջեր կավելանան իմ այս ակնարկին:

ՆՈՐԻԿ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ԲԱՐԻՔՆԵՐԻ ԱՂԲՅՈՒՐԸ

ԻՐԻԿՆԱՄՈՒՏԻ ԼՈՒՅՍԵՐԸ

ՊԱՌԱՎԱՔԱՐ. կանաչ սարերի շուրջպարի մեջ գլխատված մի ժայռ, անվան մեջ՝ ժամանակի մշուշով ծածկված լեգենդ, ստորոտում՝ Հախումի ձորում, նորօրյա պատմություն՝ ջրամբարի շինարարության եռուզեռ: Ժայռի փեշերն ի վար մինչև Հախում գետը՝ Պառավաքար գյուղը, հնամենի մի բնակավայր՝ կապույտ իրիկնամուտի մեջ հազար լամպերով աչք թարթող վարդագույն տուֆի քառակուսիներով: Գյուղի եզրից խաղողի այգիները բետոնե սպիտակ սյուների շարքերով ձգվում են մինչև տնտեսության հողային տարածքի վերջին սահմանները: Լայն բացված Հախումի ձորի երկու կողմերին պտղի այգիներն են, ավելի վեր՝ ցորենի արտերը, իսկ սարերի ուսերն ի վար խոտհարքներն են՝ ծվեն-ծվեն:

Կապուտակ առվերներն են փռվել ձորերի ու սարերի վրա, տուն են դարձել հողի մշակները, ու նրանց հետքերով սովխոզի դիրեկտոր Նորայր Միրզոյանը պտույտ է կատարում հանդերում, դիտում թարմ հերկերը: Տներում ու փողոցներում իրար ետևից վառվող լույսերն իրենց թարթումների հետ հանգույց-հանգույց հուշեր են արթնացնում: Ու հուշերը նրան տանում են ետ, երբ չկային այդ այգիները, երբ վարդաստուֆ տների փոխարեն անշուք խրճիթներ էին, որոնց հետ ինքը ժառանգություն ընդունեց մի որբ մանկություն: Դարեր շարունակ աղքատության բեռի տակ կքած գյուղը ինչպիսի՜ ճանապարհ անցավ իր աչքերի առջև՝ մի քանի տասնամյակում:

Հողը և մարդը տարեցտարի ավելի պարզ հասկացան իրար, ու հողն ավելի առատորեն բաշխեց իր բարիքները: Պառավաքարցիները շենացրին իրենց առօրյա պահանջները և կուտակված միջոցներով բուռն թափով սկսեցին գյուղի շինարարությունն ու բարեկարգումը: Քաղաքային կյանքը քայլ առ քայլ մուտք գործեց գյուղ: Այժմ փողոցները բարեկարգ են ու լուսավոր: Կառուցվել է երկհարկանի, երկու մասնաշենքից բաղկացած դպրոցը՝ քսանմեկ դասասենյակներով, լավ կահավորված կաբինետներով, արհեստանոցներով, սպորտային դահլիճով ու հրապարակներով: Գործում են 500 համարով ավտոմատ հեռախոսակայանը, 300 տեղանոց կինոդահլիճը, իսկ գյուղի կենտրոնում ամբողջանում է տուֆակերտ մշակույթի պալատը՝ 500 տեղանոց դահլիճով, ինքնագործ խմբերի տասնյակ սենյակներով:

Հիմնովին փոխվել է գյուղի բնակիչների կենցաղը: Հարյուր հիսուն ընտանիքներ ունեն սեփական ավտոմեքենաներ, մյուսները հերթագրված են, եթե մեքենա տան, այդքան էլ կարող են հենց հիմա գնել: Բնակարաններ են կառուցել երեք-չորս սենյակով, խոհանոցով, բաղնիքով, գազօջախներով՝ առայժմ հեղուկ գազով (մեկ-երկու տարի հետո գյուղ կհասնի բնականը): Առաջ ջուրը բերում էին մեկ-երկու կիլոմետրից, իսկ հիմա ջրածորակներ կան բոլոր տներում: Այստեղ կարող եք տեսնել ամենավերջին մակնիշի հեռուստացույցն ու սառնարանը, հեռախոս: Ընդարձակ միջանցք, ճաշասենյակ, ննջասենյակ, երեխաների սենյակ: Պատուհանների տակ բողբոջող խաղողը, ծաղկած դեղձենին ու խնձորենին հեռվում կանաչին տվող դաշտերն ու անտառածածկ սարերն են հիշեցնում: Գյուղը առինքնում է քեզ: Իսկ ինչ արժեն այս բոլորն այն մարդկանց համար, ովքեր դրանք ստեղծել են քրտնաջան աշխատանքով և այս սարերին ու ձորերին կապված են մանկական հուշերով:

ՎԵՐԸՆՁՅՈՒՂՎԱԾ ՏՈՀՄԱԾԱՌ

Ծամշադինի շրջանում առաջավոր տնտեսություններ շատ կան, բայց կուսակցության շրջանային կոմիտեում չտատանվեցին:

— Ընտրեցեք Պառավաքարը, գրեցեք սովխոզի կոմունիստների ու հատկապես դիրեկտոր Նորայր Միրզոյանի մասին,— խորհուրդ տվեց շրջկոմի առաջին քարտուղար Վարուժան Սաղումյանը:

Սովորաբար գրում են այն ղեկավարների մասին, որոնց վաստակն ու տարիքը թիկունքին են, և դեպի ծերություն թեքված ճանապարհը թելադրում է արդեն տվածը ամփոփելու անհրաժեշտություն: Իսկ Նորայր Միրզոյանը ընդամենը քառասուն տարեկան է և երկու տարվա դիրեկտոր:

— Այո՛, քառասուն տարեկան է, բայց քսաներեք տարվա աշխատանքային կենսագրություն ունի,— ասում է տնտեսության կուսբյուրոյի քարտուղար Խորեն Ալաբեկյանը,— դիրեկտորությունը նրա գործունեության մի փոքրիկ մասնիկն է, ամբողջականը կոմունիստ Նորայր Միրզոյանն է, հետաքրքրականը՝ նրա ապրած կյանքը:

Առանձնանալու տեղ չգտանք: Գրասենյակում, ֆերմայում, այգիներում ու դաշտերում

նրան էին դիմում հազար ու մի հարցով, և մեր զրույցը չէր ստացվում: Եվ ահա սարի փեշին ենք: Դեռ խոնավություն է բուրում թարմ հերկերից: Հեռվում բոսոր վերջալույսի մեջ շողում է Պառավաքարը: Հուշերը գնում են ետ, խառնվում տարեցների պատմածներին, և ամբողջանում է մի իրական լեգենդ: Ծեր պապի ու տատի աչքերի առջև պետք է սպառվեր իրենց տոհմը: Բոլոր երեք տղաները զոհվել են պատերազմում: Երկուսը չէին հասցրել ամուսնանալ, ավագն էլ չտեսավ որդուն: Մանկաբարձի նշտարը հետք թողեց աջ հոնքին, որը մնում է մինչև այժմ: Դժվար ծնունդ եղավ, իսկ առջևը մի դժվարին մանկություն էր: Միակ շառավիղը, միհունարը: Ո՞նց են փայփայվում միհունարները: Սակայն Նորայրը փայփայվելու համար չէր ծնվել, այլ զոհվածների ծնողներին, իր հիվանդ մորը կերակրելու և խնամելու, հին ու խարխուլ հողե տնակը շենացնելու, իր սերնդակիցների հետ տղամարդկանցից զրկված աղքատ գյուղին տեր կանգնելու համար:

Հուշերի մեջ առկայծում է այն պահը, երբ հասունության վկայականը ձեռքին եկավ տուն և ուզում էր ընկերների հետ գյուղից մեկնել՝ ուսումը շարունակելու: Ծեր պապը փակեց ճանապարհը.

— Ամեն օր պետք է աչքիս առաջ լինես:

Նստում էր դռան շեմի քարին ու, մինչև թոռը տուն չէր գալիս հանդից, թեկուզև կեսգիշեր լիներ, չէր գնում քնելու:

Հիմա էլ, երբ սովխոզի «Վիլիսը» կանգնում է դռանը, ու հինգ երեխաները դիմավորում են հորը, աստիճանների մոտ միշտ կանգնած է լինում 90-ամյա տատը: Կուրացել է, բայց գիտե, թե թոռը որտեղից պետք է մտնի տուն: Ու չեն նկատում, թե ինչպես դողդոջ ձեռքով շոշափում է թոռան բազուկը, մեջքը, քաշվում մի կողմ այնպե՛ս խաղաղված ու հանգիստ, ասես տուն դարձան զոհված երեք որդիները:

Սակայն իզուր չանցան տարիները՝ սկսած այն ժամանակից, երբ դասընկերները մեկնեցին սովորելու, իսկ իր ավարտականով հարազատները ուրախացան ու ...լռեցին: Տունը հին էր, ամեն ինչ՝ հին ու աղքատ, ծեր պապ ու տատ, վատառողջ մայր: Տասնութ տարի աշխատող ձեռք չի եղել, և ահա դասերից ազատ է տասնութամյա աշխատող ձեռքը: Որքա՜ն հոգսեր ունեն: Հույսը կապեց հողի հետ: Այսօր, երբ ձեռքին է խոշոր տնտեսության ղեկը, շրջում է մոտ հազար հեկտար դաշտերում ու այգիներում և ճանաչում է բոլոր հողակտորները, գիտե ամեն մի ծառը, խաղողի ամեն մի վազը, բոլորի հետ աշխատել է նվիրումով. առաջին տարում՝ շարքային բանվոր, երկրորդում՝ օղակավար, ապա բրիգադավար՝ տասը տարի:

Պապը մահացավ 98 տարեկանում, ու կինը՝ Զինան, առաջարկեց ուսումը շարունակել: Ինքը նույնպես մտածել էր այդ մասին: Բայց ինչպե՞ս: Կինը ստիպեց, խնդրեց.

— Ես կպահեմ տատին, մայրիկին, չորս երեխաներին, քեզ:

Ու շարքային բանվորուհին հանձն առավ այդ ծանր բեռը: Ավարտելուց հետո դարձավ գյուղատնտես, գլխավոր գյուղատնտես, ապա՝ դիրեկտոր: Ետևում են մնացել ծանր տարիները, բայց մանկությունից համառ, լարված աշխատանքի սովոր մարդը հիմա էլ ոչ մի րոպե դադար չունի: Եվ Նորայր Միրզոյանի աշխատանքի պտուղները այսօր արդեն պատկանում են ամբողջ գյուղին, նրա վերելքին ու ապագային:

ԱՌԱՋԱՎՈՐ ԲՆԱԳԾԵՐՈՒՄ

Տասնութ տարեկանից՝ ռազմաճակատի առաջապահ դիրքերում, ապա 35 տարի՝ խաղաղ աշխատանքի առաջին բնագծերում. այսպիսին է կոմունիստ Ասլան Մարդանյանի կյանքի ուղին: Կռվել է հողի համար, թշնամուց արյունով խլել ամեն մի թիզը: Ապա դարձել է տուն ու հերկել հայրենի դաշտերը, որոնք ծով հարստություն են: Մարդկանց էլ գնահատում է հողի նկատմամբ նրանց վերաբերմունքով:

— Որդու պես սիրում եմ մեր դիրեկտոր Նորայր Միրզոյանին,— ասում է Ա. Մարդանյանը,— որովհետև նա լավ գիտե հողի արժեքը, որի համար միլիոնավոր մարդկանց հետ իրենց կյանքը տվեցին հայրն ու հորեղբայրները, այն հողի, որի հետ կապելով իր վերջին հույսերը, որին նվիրելով իր բոլոր ուժերը, կարողացավ հավերժ ծխացնել պապենական հանգչող օջախը, շենացնել տուն ու տեղը, ու դեռ երիտասարդ՝ ավագներից սովորեցնել հողի լեզուն:

Ա. Մարդանյանը նոր էր վերադարձել հանրապետական կուսակցական ակտիվի ժողովից, ուր քննարկվել էին հանրապետության կոմունիստների խնդիրները՝ կապված ՍՄԿԿ XXVI համագումարի որոշումների հետ:

— Ե՞րբ ենք ունեցել մեր երկիրը կառուցելու այսպիսի հնարավորություն, տվել են հողը, տալիս են տրակտորը, կոմբայնը, պարարտանյութերը, սերմացուն, նոր սորտերի տընկիները, կառուցում են ջրամբարը, անցկացնում ոռոգման ցանցը և պահանջում են՝ մշակիր քո դաշտերը, տնկիր քո այգին, կառուցիր քո տունը, բարելավիր քո կենցաղը, քեզ համար առատ ու ապահով կյանք ստեղծիր: Երազե՞լ են այդ մասին մեր պապերը: Եվ ինչո՞ւ միայն պապերը: Այսօր մեզ հետ դեռ շարքում է հողի անխոնջ մշակ, կոմունիստ Սաթենիկ Բրուտյանը: Նա պատկերացրե՞լ է, որ ինքը՝ որպես մեկ սերնդի ներկայացուցիչ, այսքան վերափոխումների ականատեսը կլիներ:

Պատերազմի տարիներին թիկունք է պահել Սաթենիկը, պահել է հացով՝ ինքը կիսաքաղց, պահել է՝ չունեցած հույսով ուրիշներին հուսադրելով: Պատերազմից հետո Ասլանը բանվոր դարձավ Սաթենիկի օղակում: Զինվոր ժամանակ սովորել էր՝ ինչպես փրկել հողը, Սաթենիկից սովորեց՝ ինչպես խնամել փրկածը: Օղակը միշտ առաջավոր է եղել: Հետո Ասլանը դարձավ բրիգադավար, և Սաթենիկի օղակի շնորհիվ բրիգադը միշտ հաղթանակով էր դուրս գալիս մրցությունից: Ու բազմաթիվ անգամ շրջանի լավագույն օղակը ճանաչվել է Սաթենիկինը, լավագույն բրիգադը՝ Ասլանի ղեկավարածը:

Անասնապահական ֆերման դժվարին տեղամաս էր համարվում, շարունակ ետ էր մընում: Ֆերմայի վարիչ նշանակեցին Ասլան Մարդանյանին: 1974—1975-ին նրա ղեկավարությամբ հաղթահարվեցին դժվարությունները: Երկու տարում կովերի միջին կաթնատվությունն ավելացավ երկու հազար կիլոգրամով: Գործերն այստեղ կարգավորվել էին, ընկել էին հունի մեջ, իսկ նախկին բրիգադը՝ № 6-ը, գցել էր դիրքերը, անցել վերջին տեղը: 1976-ի սկզբին Ասլանին նորից նշանակեցին բրիգադավար, տասներորդ հնգամյակում բրիգադը լավագույնը համարվեց տնտեսությունում ու շրջանում:

Աշխատանքային ավանդույթներ... Երբ պատերազմ սկսվեց, երիտասարդ Սաթենիկ Բրուտյանը դաշտ գնաց կանանց հետ: Այնտեղ, հեռուներում վտանգ էր կախվել հայրենիքի վրա, իսկ այստեղ տարեցներն ու փոքրերը պետք է հաց ունենային: Չէ՞ որ հարկավոր էր օգնել նաև ռազմաճակատում մարտնչող զինվորներին: Եվ բոլորի հույսերը կապված էին հողի հետ: Սաթենիկին չսովորեցրին աշխատել դաշտում մինչև ուշ գիշեր, լուսաբացը դիմավորել բույսերի բացվող բողբոջների պես, հրճվանք ապրել հասկավորվող ցորենի հետ: Չսովորեցրին, բայց տեսավ ու իմացավ, որ կյանքը հենց դա է: Սաթենիկից էլ Ասլանն իմացավ այդ, իսկ Ասլանից այսօր իմանում է երիտասարդ կոմունիստ Պավել Ղարաբաղցյանը: Միջնակարգն ավարտելուց հետո զորակոչվեց սովետական բանակ, դարձավ մարտական ծառայության գերազանցիկ, տուն դարձավ ՍՄԿԿ անդամության թեկնածուի տոմսը գրպանում, աշխատանքի անցավ սովխոզում: Նա տեսավ, որ հայրենի դաշտերն ու ձորերը այգիներով են ծածկվում, և աշխատանքի մարդը ոչ միայն հոգում է իր նյութականը, այլև վաստակում է փառք ու պատիվ:

— Պավելը մեզ արժանի փոխարինող է: Եթե նրան վստահվի որևէ բրիգադ, ես համոզված կերաշխավորեմ նրա հաջողությունը,— ասում է Ա. Մարդանյանը:— Հանձինս Պավելի ու նրա նմանների, ես մեծ հույսեր եմ կապում մեր երիտասարդության հետ:

Անհարթ է եղել կոմունիստ, գլխավոր գյուղատնտես Հենրիկ Բոզինյանի քառորդդարյա աշխատանքային ուղին՝ 1956-ին միջնակարգն ավարտելուց հետո: Եվ դժվարությունները չեն խճճել նրա ճանապարհը, քանի որ սկիզբը խոր արմատներ ուներ հայրենի հողում: Տասներեք տարի շարքային բանվոր էր, հետո ավարտեց գյուղմեխանիզացիայի տեխնիկումը, ապա՝ գյուղատնտեսական ինստիտուտի հեռակա բաժինը, ուսմանը զուգահեռ աշխատեց որպես սովխոզի ճյուղային գյուղատնտես:

Նորայր Միրզոյանի, Ասլան Մարդանյանի, Սաթենիկ Բրուտյանի, Հենրիկ Բոզինյանի նըման «հողաբույր» կենսագրություն ունեն կոմունիստ բրիգադավարներ Սարգիս Հովհաննիսյանը, Սաշիկ Միրզոյանը, արհմիութենական կոմիտեի նախագահ Գրիգոր Դալլաքյանը, ֆերմայի վարիչ Սևան Մամեդխանյանը, կուսբյուրոյի քարտուղար Խորեն Ալաբերկյանը և սկզբնական կուսկազմակերպության գրեթե բոլոր յոթանասուներկու անդամները, որոնք թե՛ որպես մասնագետ կամ բրիգադավար, թե՛ որպես շարքային բանվոր, միշտ առաջավոր բնագծերում և ամենապատասխանատու տեղամասերում լծվել են հանրային արտադրության բարձրացմանը, հայրենի գյուղը շենացնելու շնորհակալ գործին:

ՆՈՐ ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ

Տասներորդ հնգամյակը տնտեսության զարգացման բարձրակետն է: Նախորդների համեմատությամբ այդպիսի բարձրակետեր են եղել բոլոր հնգամյակները, և յուրաքանչյուրի արդյունքը միշտ թվացել է անգերազանցելի: Նախկինում ոչ մի պառավաքարցի չէր պատկերացնի, օրինակ, իններորդ հնգամյակի արդյունքները՝ 9.360 տոննա խաղող, 2.570 տոննա հացահատիկ, 1.100 տոննա պտուղ: Բայց ահա տասներորդ հնգամյակում նոր թռիչք տեղի ունեցավ. խաղողի արտադրությունը հասավ 16.624 տոննայի, հացահատիկինը՝ 3.474, պտղինը՝ 3.290 տոննայի: Զգալիորեն աճեց նաև կաթի, մսի, բանջարեղենի և մյուս մթերքների արտադրությունը:

Կարո՞ղ են պառավաքարցիները գերազանցել այդ ցուցանիշները և իրականացնել տասնմեկերորդ հնգամյակի ծրագիրը: Այս հարցն էր քննարկվում կուսակցական այն ժողովում, որը նվիրված էր ՀԿԿ XXVII համագումարի արդյունքներին:

Կուսբյուրոյի քարտուղար Խ. Ալաբերկյանը իր զեկուցման մեջ վերլուծեց համագումարի

նյութերի հատկապես այն դրույթները, որոնք ավելի շատ են առնչվում իրենց տնտեսության խնդիրներին: Դրանք ուսումնասիրել են կոմունիստները:

— Հնգամյակի երկրորդ տարում շահագործման կհանձնվի Հախումի ջրամբարը,— ասում է կուսբյուրոյի քարտուղարը,— որը միայն մեր սովխոզում ջուր կտա 500 հեկտար հողերի: Դրանով իսկ ոռոգելի կդառնան մեր ունեցած բոլոր հազար հեկտար հողատարածությունները: Կիրականացվի մեր հողագործների շատ սերունդների երազանքը: Միայն մեր օրերում հնարավոր դարձավ ջրաշինարարությանը, ջրասակավ մեր հանրապետության հողերի յուրացմանը հատկացնել դրամական զգալի միջոցներ, հսկայական տեխնիկա, մարդկային ուժեր ու ժամանակակից գիտության նվաճումները: Այս վիթխարի հնարավորությունները մենք պետք է արդյունավետ օգտագործենք:

Կոմունիստներ, գլխավոր գյուղատնտես Հենրիկ Բոզինյանը, բրիգադավար Սաշիկ Միրզոյանը, շարքային բանվոր Լիպարիտ Ավագյանը, արհմիութենական կոմիտեի նախագահ Գրիգոր Դալլաքյանը, տնտեսագետ Սարգիս Միրզոյանը իրենց ելույթներում նշեցին ՀԿԿ XXVII համագումարում առաջ քաշված այն հարցերը, որոնք բառացիորեն պետք է իրագործվեն իրենց սովխոզում: Այսպես, ջրատընտեսական օբյեկտների պլանավորման, նախագծման և կառուցման գործում եղած լուրջ վրիպումների ու սխալների հետևանքով արդեն կառուցված ջրամբարներին ենթակա հողերի գյուղատնտեսական յուրացումը իրականացվում է մեծ հապաղումով: Այս պրոբլեմին,— ասաց Հ. Բոզինյանը,— մենք կբախվենք առաջիկայում, և սա լուրջ նախազգուշացում է, որ պատրաստ լինենք ընդունելու Հախումի ջրամբարի ջուրը:

Ջրամբարը ոռոգելի կդարձնի հացահատիկի, բազմամյա խոտաբույսերի դաշտերը, նոր տընկվելիք 23 հեկտար խաղողի, 150 հեկտար պըտղատու այգիները: Ինչպիսի՞ նախապատրաստական աշխատանքներ են տարվում այդ տարածություններում: Իսկ ինչպե՞ս է օգտագործվում ջուրը ներկայումս ոռոգվող 500 հեկտար հողերում, ի՞նչ վիճակում են ոռոգման համակարգերն ու ներտնտեսային ցանցերը, ի՞նչ է արվում ձնահալոցքներից, գարնան հեղեղներից մեծ դժվարությամբ կուտակվող ջուրը խընայողաբար օգտագործելու համար, հարցեր, որոնք սրությամբ շեշտվեցին Հայաստանի կոմկուսի վերջին համագումարում: Ելույթ ունեցողները մի շարք լուրջ թերություններ նշեցին այդ բնագավառում: Հատկապես կոմունիստ բրիգադավարները, որոնք տարիներ շարունակ առատ բերք են ստանում և լավագույնն են ճանաչվել շրջանում, իրենց հաշվումներով ցույց տվեցին, որ այդ պահանջները ճշգրիտ կիրառելու դեպքում ավելի բարձր արդյունքների կարող են հասնել: Նրանք առաջ քաշեցին նաև այգիների նոսրության վերացման ու սորտերի բարելավման անհրաժեշտությունը:

Քննարկումն անցավ գործարար մթնոլորտում, իսկ ժողովից հետո բոլորի տրամադրությունը լավ էր: Նրանք արդեն մտովի տեսնում էին տնտեսության դաշտերն ու այգիները հնգամյակի ավարտական տարում: Ընդհանուր արդյունքը կլինի այսպիսին. 1980 թվականի 774-ի փոխարեն 1985 թվականին կարտադրվի մոտ 4.000 տոննա պտուղ, իսկ խաղողի արտադրությունը կգերազանցի այդ ցուցանիշը: Բացի այդ, բարձր բերք կստանան հացահատիկի և ցանովի խոտաբույսերի այն ժամանակ արդեն ոռոգելի դարձած դաշտերից, իսկ կերի առատության շնորհիվ հնարավորություն կըստեղծվի անասնապահությունը փոխադրել մըսուրային պահվածքի:

Ժողովը խթան հանդիսացավ նաև նոր ուղիների ու ռեզերվների որոնման ճանապարհին: Ինչպե՞ս ապահովել բոլոր տեղամասերի համաչափ աշխատանքը: Կուսբյուրոյի այդ հարցին նվիրված նիստում քննարկվում էր № 4 բրիգադի բրիգադավար Սարգիս Հովհաննիսյանի զեկուցումը: Ինչո՞ւ: Չէ՞ որ նրա բրիգադը բոլոր ցուցանիշներով կատարել ու գերակատարել է հնգամյա պլանը, այդ թվում խաղողի արտադրությանը՝ 107 տոկոսով: Պատճառն այն է, որ դա ութ բրիգադների մեջ ամենացածր արդյունքն է: Ինչո՞ւ Ալան Մարդանյանի բրիգադում այդ ցուցանիշը 125 տոկոս է: Համանման պայմաններում ինչպե՞ս առաջացավ այդքան մեծ տարբերությունը: Պարզվեց, որ № 4-ում այգիները նոսր են, չեն կատարվել անդալիսներ, համեմատաբար ցածր է աշխատանքի որակը, թույլ է կարգապահությունը: Բրիգադին կցվեց բյուրոյի անդամ, գլխավոր գյուղատնտես Հ. Բոզինյանը:

Մարտի վերջին նույն ձևով քննարկվեց № 7 բրիգադի բրիգադավար Սաշիկ Միրզոյանի զեկուցումը, որը հնգամյակի արդյունքներով գրավել էր նախավերջին տեղը:

Կուսակցական ժողովում սոցիալիստական մրցության կազմակերպման հարցի քննարկման ժամանակ կարևոր առաջարկություններ արեց արհմիութենական կոմիտեի նախագահ, կոմունիստ Գրիգոր Դալլաքյանը: Անասնապահության բնագավառում մրցության արդյունքներն ամփոփվում են յուրաքանչյուր ամիս, հաղթողներին շնորհվում են հուշադրոշներ և երեք կարգի դրամական մրցանակներ, և արդյունքը գոհացուցիչ է: Իսկ ինչպե՞ս է դա արվում մյուս ճյուղերում:

— Այգեգործության ու դաշտավարության բնագավառներում մրցության արդյունքներն ամփոփում են տարին մեկ անգամ՝ բերքահավաքից հետո,— ասաց Գ. Դալլաքյանը,— դա, իհարկե, ճիշտ է արտացոլում գործերի վիճակը՝ հեկտարները հայտնի են, բերքը՝ հավաքված ու կշռված. խնդրեմ, հաղթողները թող վայելեն իրենց աշխատանքի պտուղները: Բայց դա գործին համարյա չի օգնում:

Ժողովը, քննարկելով Գ. Դալլաքյանի առաջարկը, որոշեց դաշտավարության բնագավառում մրցության արդյունքներն ամփոփել այգիների ու դաշտերի յուրաքանչյուր սեզոնային աշխատանքից հետո: Այս դեպքում, հաղթողն ու ետ մնացողը որոշվելուց բացի, կբացահայտվեն թերությունները, խոտան աշխատանքը, և սխալի ժամանակին ուղղումը կնպաստի բարձր բերքի ապահովմանը:

ԳՅՈՒՂԻ ՀՈԳՍԵՐԸ

Գյուղը չորս հարյուր ընտանիք ունի, բայց քաղաքներում ավելի շատ պառավաքարցիներ կան, քան Պառավաքարում: Տները նոր են՝ փռված ընդարձակ տարածության վրա: Նրանք, ովքեր պետք է լրացնեին այդ նոսրությունը, ստեղծեին կանոնավոր շարքերով մարդաշատ փողոցներ, տարիներ առաջ մեկնել են գյուղից: Եվ այժմ էլ, թեև լուծվել ու լուծվում են այդ հարցերը, սովորույթի ուժով արտահոսքը շարունակվում է: Մարդիկ մտահոգված են. ինչպե՞ս անել, որ սկսվի ետադարձ պրոցեսը, որ չդատարկվեն պապենական օջախները: Չէ՞ որ վերացել են արտահոսքի պատճառները, և ստեղծվել են քաղաքային կենցաղին ու կուլտուրային գրեթե լրիվ համապատասխան պայմաններ, գումարած դրան առողջարար օդը, գեղեցիկ, անտառապատ բնությունը, բարձր բերքատու հողերը, տնտեսապես ամուր սովխոզը և ավելի խոստումնալից հեռանկարները:

— Դպրոցի շրջանավարտների միայն քսան տոկոսն է մնում գյուղում,— ասում է դպրոցի դիրեկտոր Մուշեղ Ղարաբաղցյանը:— 1940—41 ուստարում գյուղի դպրոցն ուներ ութ անշուք դասասենյակ, պակասը լրացվում էր մասնավոր տներում վարձված սենյակներով, և այդ պայմաններում կար 500 աշակերտ: Այժմ երկհարկանի բոլոր հարմարություններ ունեցող դպրոցում կա 387 աշակերտ: Պատճառը համարում եմ աշխատատեղի պակասությունը: Ես ունեմ երկհարկանի տուն՝ վեց սենյակից, բայց երկու տղաներս Երևանում վարձով են ապրում: Փոքր տղաս այս տարի կավարտի պոլիտեխնիկական ինստիտուտը: Իմ ցանկությունն է, որ գոնե այդ մեկը գա, տեր կանգնի իմ տունուտեղին, բայց որտե՞ղ աշխատի: Ահա թե ինչու գտնում եմ, որ արտահոսքի պատճառը միայն սովորույթի ուժը չէ:

Տարիներ առաջ Այգեպարի գինու գործարանի արտադրամաս կառուցվեց Պառավաքարում, որը շատ օգտակար եղավ:

— Նախ, զգալի քանակությամբ մարդիկ տեղավորվեցին աշխատանքի,— ասում է արտադրամասի վարիչ Աշոտ Մելիքյանը,— ապա շրջապատի գյուղերն ազատվեցին հումք տեղափոխելու ավելորդ հոգսից: Միայն Պառավաքարի սովխոզը 1980 թվականին 4.000 տոննա խաղող է հանձնել արտադրամասին:

— Խաղողը տեղափոխելուց ազատվեցինք,— լրացնում է սովխոզի դիրեկտոր Ն. Միրզոյանը,— բայց ի՞նչ անենք միրգն ու պտուղը: ՀԿԿ XXVII համագումարում ընկ. Կ. Ս. Դեմիրճյանը կարևոր խնդիր համարեց պայքարը գյուղատնտեսական արտադրանքի բարձր որակի համար, բերքի կորուստների դեմ, փոխադրման և պահպանման ժամանակ մթերքների փչացման դեմ: Սա վերաբերում է նաև մեր տնտեսությանը: Հախումի ջրամբարի գործարկումից հետո մենք տարեկան կարտադրենք 3.500—4.000 տոննա պտուղ: Մի՞թե այդքանը հնարավոր կլինի տեղափոխել, բայց չէ՞ որ ընկնում է նաև որակը: Խիստ հասունացել է տեղում պտղի վերամշակման արտադրամասի կառուցման հարցը: Իսկ եթե բացվի նաև որևէ ձեռնարկության մասնաճյուղ, ապա մասամբ կլուծվի մեր կադրերը տեղում պահելու հարցը:

Երիտասարդության արտահոսքի շուրջ զրույցը շարունակեցինք ֆերմաներում, դաշտերում, սովխոզի գրասենյակում, տներում: Պարզվեց, որ կան նաև այլ պատճառներ: Դրանցից մեկը բնակարանի հարցն է: Տնտեսությունը լավ վճարում է իր անդամներին: Շարքային բանվորը ամիսը ստանում է 100—150 ռուբլի, տարեվերջին դրան գումարվում է ևս 1000—1500 ռուբլի, զգալի եկամուտներ են ստացվում նաև տնամերձ հողամասից, բայց ահա սովխոզը հարյուրավոր բանվորների կարիք ունի, իսկ երիտասարդությունը գնում բանվորություն է անում այլ վայրերում: Կամ տեղացի բարձրագույն կրթությամբ մասնագետները ցրված են հանրապետությունով մեկ, մինչդեռ սովխոզի ութ բրիգադավարներից ոչ մեկը չունի գյուղատնտեսական մասնագիտական կրթություն:

Գյուղի հոգսերը շատ են, որոնց լուծմանն են ուղղված կուսակցության ու կառավարության վերջին տարիներին ընդունված շատ որոշումներ: Եվ պառավաքարցիները, ղեկավարվելով այդ որոշումներով, քայլ առ քայլ լուծում են առաջացած խնդիրները, ապավինելով արդեն ամրապնդված տնտեսությանը, իրենց աշխատասիրությանը և ամենից շատ՝ հայրենի հողին, որն իրենց բոլոր բարիքների անսպառ աղբյուրն է:

ՄԱՎՐ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ՕՋԱԽԻ ՊԱՀԱՊԱՆԸ

ԱՀԱ ԹԵ ԻՆՉ ԱՌԻԹՈՎ առաջին անգամ եղա Նոյեմբերյանում: Տասը տարի առաջ էր: Հանրապետական լրագիրը նամակ ստացավ, որտեղ հեղինակը՝ մանկավարժական ինստիտուտի շրջանավարտ, դժգոհում էր շրջապատից, որն այնքան էլ հարմար չէր ստեղծագործական աշխատանքի համար: Այս խուլ վայրում տեղ չկա անհատականությունը դրսևորելու. ինչ-որ չի հաջողվել. կթոշնի ծաղիկ հասակում,— հետևում է նամակից: Իբր չենք գնահատում մարդկանց, չենք դողում նրանց վրա... և շարունակում էր նույն ոգով:

Վախվորած անձնավորությանը ես արդեն Նոյեմբերյանում չգտա. այդ ընթացքում նա փախել էր գյուղական դպրոցից և, կարծեմ, տեղավորվել քաղաքի դպրոցներից մեկում: Մի խոսքով, դժվար թե մեր հանդիպումը կարողանար խանգարել նրան: Որևէ բանով չհափշտակվող մարդը նույնն է թե անթև թռչունը, ո՛չ գյուղում կարող է թռչել, ո՛չ քաղաքում,— ասաց ինձ տարեց ուսուցիչը:

Նրանից էլ առաջին անգամ լսեցի Կողբ գյուղի կուլտուրայի տան դիրեկտոր Սուրեն Աբովյանի մասին: Առաջարկեց ծանոթանալ բոլորանվեր իր գործին սիրահարված մարդու հետ: Սակայն հանդիպումը չկայացավ. Աբովյանը տեղում չէր: Հետագայում ուրիշներից ևս լսեցի նրա մասին: Ոմանք խոսում էին հիացած, ուրիշները թե՝ տարօրինակ մարդ է, բայց հետաքրքրական գործով է զբաղված: Եվ ահա կրկին, լինելով Նոյեմբերյանում, առաջին հերթին մեկնեցի Կողբ:

Սովորական գյուղ է. դպրոց, հիվանդանոց, ամենաերևացող տեղում, ինչպես ընդունված է, կուլտուրայի տունն է: Ճիշտ է, գյուղն ունի և իր տեխնիկական ուսումնարանը: Բայց և Կողբը ոչնչով չի տարբերվում մեծ ու փոքր այլ գյուղերից, ամեն ինչ այնպես է, ինչպես ամենուր: Բայց Ս. Աբովյանն ապացուցում է, որ «հենց այնպես» գյուղ չի լինում, ուրիշ բան է, որ մարդիկ են անհետաքրքիր: Խոսիր այդպիսիների հետ, կթվեն, թե քանի տուն կա, քանի մարդ է բնակվում դրանցում, կասեն, որ գյուղն ունի նոր դպրոց, իսկ անասնապահական կոմպլեքսը դեռևս կառուցվում է, դրանում, ի դեպ, ինքդ էլ դյուրավ կհամոզվես: Կողբում ևս ձեզ կպատմեն այդ ամենի մասին, բայց ավելի հետաքրքրական ձևով, գործիմացությամբ և այնպիսի հեռահայացությամբ, որ անպայման կուզենաս ամեն ինչ իմանալ անցյալի մասին: Այդ ժամանակ, ահա, հյուրին կտանեն կուլտուրայի տուն, ուր ամենալավ սենյակներից մեկը հատկացված է գյուղի պատմության թանգարանին:

Այն հիմնել է Սուրեն Աբովյանը: Բնականաբար սկսել է արմատներից՝ պատմությունից: Շաբաթներով պրպտել է գրադարաններում, սերտ կապեր հաստատել գիտական ինստիտուտների հետ, դարձել հնագույն ձեռագրերի աշխարհահռչակ գրապահոցի՝ Մատենադարանի, հաճախակի այցելուն: Հաջողությունը մեկեն չեղավ, և այն թանկ էր դրանով իսկ: Թերթելով հնագույն պատմիչ Մովսես Խորենացու մեծածավալ գիրքը՝ նա գտավ այն, ինչ որոնում էր:

Գիտնականի վկայությամբ, Կողբը կառուցվել է 1600 տարի սրանից առաջ: Առևտրական կենտրոն է եղել, հռչակված իր արծաթագործ ու պղնձագործ վարպետներով, այդ են հաստատել և հետագա պեղումները: Այնտեղ զբաղվել են անասնապահությամբ, առատ բերք ստացել դաշտերից, ծաղկել է այգեգործությունը, շենացել գյուղը:

— Համաձայնեցեք, հատուկ իմաստ կա այն բանում, երբ մարդը գիտե, որ ինքը շարունակում է դարեր առաջ սկսված գործը,— նկատում է Սուրենը,— անհարմար է դրանից հետո մի կերպ, հենց այնպես աշխատել, չէ որ...

Կուլտուրայի տան դիրեկտորի՝ անցյալն ու ներկան կամրջելու այս կիրքը հաճախ եմ նկատել: Այստեղից և այն զգացումը, թե թանգարանի ցուցանմուշներն ասես մշտապես գործում են, մասնակցում այսօրվա արարումին: Պատմելով անցյալի մասին՝ դրանք միտում են այսօրվան, ցույց տալով, թե ինչ է եղել երեկ, հիշեցնում՝ որքա՜ն դժվար է եղել հասնել այսօրվան:

Թանգարանը զերծ է այս տիպի որոշ հաստատություններին հատուկ ակադեմիզմից: Ամեն ինչ այստեղ հրապուրիչ է, ոչ ստանդարտ: Այդպես, տասնվեց ընդհանուր տետրում Սուրեն Աբովյանի շարադրածն է՝ Կողբի պատմությունը՝ IV դարից մինչև մեր օրերը, գրված է կենդանի, հյութեղ լեզվով, այն լեզվով, որով խոսում են գյուղացիները: Կարդալով այս արտասովոր տարեգիրքը՝ կժպտաս տեղին ասված սրամիտ խոսքի, շռայլորեն առատ կատակաբանությունների, զվարճաբանությունների համար: Դպրոցականները այդ տետրակները դրել են ստվարաթղթե կազմերի մեջ, քուղով կապել, համարակալել էջերը:

Ուրիշ ինչո՞վ է հպարտանում Կողբը: 1921 թվականին այստեղ, առաջինը Սովետական

Հայաստանում, բացվեց գյուղական հիվանդանոցը և, կրկին առաջինը՝ կուլտուր-գյուղատնտեսական արտելը:

Վերջինը, թերևս, թվա, թե պատահաբար է հայտնաբերվել: Ջուր չի ասված՝ ով փնտրում է, նա գտնում է: Հինգ տարի առաջ, շենքի վերանորոգման ժամանակ, շինարարները պատաշարի մեջ գտան մի շիշ, իսկ շշի մեջ կիսաքայքայված թուղթ՝ 66 ստորագրություններով: Տակը՝ ամսաթիվը— 1921 թվականի հոկտեմբերի 17: Ս. Աբովյանը շշից հանելով և մեծ դժվարությամբ վերականգնելով այդ փաստաթուղթը, ուշադրություն դարձրեց ցուցակի առաջին ազգանվան վրա— Նիկոլայ Զաղինյան: Ինչո՞ւ առաջինը նա է: Ի՞նչ բան կարող է լինել,— կարող էր ասել մեկ ուրիշը,— գտել եք հետաքրքրական մի շիշ, հանձնեք թանգարանին և վերջ... Իսկ նա նստեց արխիվում, եղավ Մոսկվայում, Լենինգրադում, Բաքվում, Թբիլիսիում, Երևանում և գտավ այդ «ինչու»-ի պատասխանը:

Զաղինյան ազգանունը ցուցակում առաջինն է, որովհետև, ինչպես պարզվեց, նա է արտելի հիմնադիրը: Ս. Աբովյանը շարունակեց որոնումները: Մեկին-մեկին ժողովելով այն ամենը, ինչ վերաբերում էր նրան, վերականգնեց Զաղինյանի ամբողջական կենսագրությունը: Այժմ մեզ ճշգրիտ հայտնի է, որ նա է կառուցել Կողբի առաջին հիդրոէլեկտրակայանը, որը լույս տվեց գեղջկական խրճիթներին: Մի այլ, 250 ձիաուժանոց էլեկտրակայան կանգնեցրեց նա Ղարաքիլիսայում (այժմյան Կիրովականում): ՍՍՀՄ պետական մրցանակի դափնեկիր, պրոֆեսոր Ս. Կլորիկյանի վկայությամբ, Հայաստանում Զաղինյանն է դրել տուֆի մշակման մեքենայացման սկիզբը, իրականացրել Երևանի և Արարատի շինանյութեր արտադրող գործարանների նախագծումը, կատարել է շատ այլ բարի գործեր, և դրանցից ոչինչ չի վրիպել գյուղական թանգարանի ուշադրությունից: Այստեղ կա նաև բացառիկ մի նկար՝ տեխնիկական գիտությունների դոկտոր Ն. Զաղինյանը հողագործության ժողկոմի աշխատասենյակում, աշխարհահռչակ գիտնական, բևեռախույզ, մեծ հումանիստ Ֆրիտյոֆ Նանսենի հետ:

Սուրեն Աբովյանի հայտնագործությունը մեծ հետաքրքրություն հարուցեց ո՛չ միայն Նոյեմբերյանի շրջանում, դրանով հետաքրքրվեց և հանրապետական մամուլը: Հապա ինչպե՞ս, ամեն օր հո այդպիսի հաջողություն չի լինում: Այդ հետքերով գնաց և ժուռնալիստ Լ. Գրիգորովան: Եվ ահա թե ինչ պարզեց:

1905 թ. նոյեմբերին Նիկոլայ Զաղինյանը Տոմսկի տեխնոլոգիական ինստիտուտի ուսանող էր: Երկրով մեկ մոլեգնում էին ուսանողական ցույցերը: Ցարական կառավարությունը փակում էր ֆակուլտետները, ձերբակալում ուսանողներին: Զաղինյանը մեկնեց Կովկաս: Նա պրակտիկանտ դարձավ երկաթուղագծում և կրկին նետվեց ապստամբների շարքերը: Նիկոլայ Զաղինյանին խորապես հուզում էին հայրենի երկրի հետամնացությունը, գյուղացիների կարիքներով, զրկանքներով լի կյանքը: Եվ նա ծրագրում էր սոցիալական և կուլտուրական բարեփոխումներ:

Հայաստանում սովետական իշխանության հաստատման լուրն առնելուն պես նա գնաց տուն՝ իր հայրենի Կողբը: Այդ ժամանակ էլ, ողջ կոմբջջի հետ մեկտեղ, նա կազմակերպեց, այսպես կոչված, կուլտուր-տնտեսական արտել:

— Այդ արտելի նպատակն է,— ասված է փաստաթղթում,— գիտափորձնական աշխատանքի միջոցով կազմակերպել կուլտուրական գյուղատնտեսության օրինակելի ճյուղեր՝ գյուղացիների կոլեկտիվ գործունեության և տեղական բնական պայմանների ռացիոնալ օգտագործման հիման վրա:

1928—1929 թվականներին Նիկոլայ Զաղինյանը կազմեց շինանյութերի երեք գործարանների՝ Արարատի կրաքարի թրծման, Երևանի շինարարական գիպսի, Փամբակի գրանիտահատ գործարանների նախագծերը: 1941 թվականի հոկտեմբերին նշանակվեց «Սոյուզստրոյպրոյեկտ» տրեստի Մոսկվայի բաժանմունքի դիրեկտոր, ապա կրկին գործուղվեց Երևան:

Այսպես, քայլ առ քայլ հյուսվում է Նիկոլայ Զաղինյանի՝ հետաքրքրական իրադարձություններով լի կյանքը: Նրա կամավոր կենսագիրները ջանացել են կցկտուր տեղեկություններից կազմել մարդկային կյանքի ամբողջական, վառ ժապավենը և, պետք է ասել, հասել են իրենց նպատակին: Իսկ այդ սկսվել է, չմոռանանք, շշի մեջ երկար ժամանակ պահվելուց կիսամաշ թղթի մի քանի տողերից:

Այստեղ մի փոքր ետ գնանք: Անշուշտ, Նիկոլայ Զաղինյանը, որի մասին խոսվեց, և Նիկոլայ Նասիբյանը, որի մասին կխոսվի, ապրել են սքանչելի մարդկանց վայել կյանքով: Բայց, համաձայնենք, ամեն օր և բոլոր գյուղերում չէ, որ ծնվում է այնպիսի մարդ, որի կենսագրությունը լի է լինելու հերոսագործությամբ, գործերը կրելու են անմոռաց 20-ական թվականների ռոմանտիկայի կնիքը: Նման մարդկանց մասին պատմելը, ինչ խոսք, դյուրին է, և թանգարանի ո՞ր աշխատողը կկարողանա հաղթահարել արտասովոր անձնավորության կենսագիրը դառնալու գայթակղությունը:

Շատ ավելի դժվար է գտնել արտակարգը, երբ այն կողքիդ է, լինի այն մարդ, թե հասարակության ուշադրությանն արժանի գործ: Ինչ վերաբերում է Կողբին, այստեղ կարողանում են սովորականի մեջ տեսնել արտասովորը: Ինքը՝ Ս. Աբովյանը, տալով համագյուղացիների անունները, նրանց մասին պատմում է

այնպիսի ոգևորությամբ, հիշում նրանց բնավորության ու վարքագծի այնպիսի մանրամասներ, որ նրա պատմածի հերոսի նկատմամբ լսողը համակվում է խոր հետաքրքրությամբ ու նրան մոտիկից ճանաչելու ցանկությամբ: Ասվածից ամենևին էլ չի հետևում, թե Կողբ գյուղի բոլոր բնակիչները պետք է իրենց տեղն ունենան թանգարանում: Կարևորն այստեղ այլ բան է: Թանգարանն ինքն է մարդկանց սովորեցնում ուշադրությամբ զննել մեկզմեկու, փնտրել ու գտնել մարդու մեջ բարին, արտասովորը, դրականը: Այս է, թերևս, թանգարանի՝ որպես գաղափարախոսական հաստատության հիմնական դերը՝ դաստիարակչական դերը:

Ջերմ սիրով է պատրաստվել նաև բժիշկ Նիկոլայ Նասիբյանի անկյունը: Նասիբյանի անունով էլ հենց կոչվում է Նոյեմբերյանի շրջանի կենտրոնական հիվանդանոցը: Ծնունդով նա Կողբից է, այդտեղ էլ հիմնել է երիտասարդ սովետական հանրապետության գյուղական առաջին հիվանդանոցը և ողջ կյանքում աշխատել այդտեղ: Զոհվել է՝ փրկելով մարդկային կյանքը. ցուրտ, ձյուն-ձմեռնոցով, գիշերը, նա հասել է հեռավոր գյուղը, ծանր հիվանդացել, իսկ օգնությունը հեռու էր: Հիմա Նիկոլայ Նասիբյանի որդին՝ Մարտին Նասիբյանը, հոր անունով կոչվող հիվանդանոցի գլխավոր բժիշկն է: Այս ևս անցյալի և ներկայի անքակտելի կապի մի կենդանի վկայություն է:

Կողբեցիների հայրենակիցներից են՝ Սովետական Միության հերոս, Ալեքսանդր Մատրոսովի սխրագործությունը կրկնորդած Զահան Կարախանյանը, փորձարկող մեքենավար Ա. Բարսեղյանը, ճանաչված ինժեներ-շինարար Գ. Յարալովը: Շատ են նրանք՝ համագյուղացիները, կոչումնավոր և առանց կոչման, այստեղ հիշում են բոլորին՝ և՛ մեռածներին, և՛ ողջերին:

Պատրաստվելով պատմել կուլտուրայի գյուղական օջախի և նրա անխոնջ պահապանի՝ Սուրեն Աբովյանի մասին, մտադիր էի ներկայացնել նրան իբրև ամեն ինչ իր ձեռքով կատարող, միայնակ-էնտուզիաստ: Այլ կերպ ստացվեց: Եվ լավ է, նույնիսկ շատ լավ է, որ նա շրջապատված է հարյուրավոր կամավոր օգնականներով— երիտասարդ ու տարեց, որոնք կուլտուրայի տունը համարում են իրենց սեփականը: Մարդիկ ճաշակեցին այստեղ ստեղծագործական աշխատանքի բերկրանքը: Ոչ թե սոսկ ցուցանմուշների ու փաստերի հասարակ հավաքածուներ կազմել, այլ կազմակերպել դրանց խոր ու գիտական ուսումնասիրություն: Նման շատ հաստատությունների համար սովորական զուտ գվարճանքին այստեղ փոխարինել է առավել հետաքրքրականը՝ ստեղծագործական մթնոլորտը:

Իհարկե, Կողբում կան և մշտական գործող խմբակներ, սեկցիաներ, և դրանց գործունեությունը նույնպես ստեղծագործական է, հնարամտորեն ու հետաքրքիր կազմակերպված: Այսպես, Կոմիտասին նվիրված միջոցառումը սոսկ ձայնագրությունների ունկնդրություն չէր, այլ հետաքրքրական, լավ կազմակերպված մի երեկո, որի մասնակիցները երկար կհիշեն այն: Շախմատային տուրնիրներ են նվիրվում Կողբի առաջին կարգային Կ. Զիլավյանի հիշատակին, որ, ցավոք, մահացել է ուսանողության տարիներին: Թատերական խմբակն իր կենսագրությունն սկսել է մեզ արդեն ծանոթ բժիշկ Ն. Նասիբյանին նվիրված պիեսով: Ինքը՝ Սուրեն Աբովյանն է գրել Կողբին նվիրված երգը, որը գեղարվեստական ինքնագործունեության հանրապետական մրցույթում արժանացել է առաջին մրցանակի: Այդ երգով են հաճախ սկսվում ժամանակակից երգին նվիրված երեկոները:

Սուրեն Աբովյանն ունի հետաքրքրական մի տետրակ: Այնտեղ գրառված են շրջանի և հանրապետության սահմաններից դուրս ապրող բոլոր համագյուղացիների հասցեները: Տետրակն այդ խորհուրդ ունի: Ընդարձակ է աշխարհագրությունն այդ հասցեների, որոնք մի տեսակ հենման կետեր են կուլտուրայի տան համար, իսկ հասցեատերերը՝ լիազոր ներկայացուցիչներ: Երբ հարկ է լինում, Ս. Աբովյանը համարձակ դիմում է նրանց օգնությանը և երբեք ձեռնունայն չի մնում: Մեծ հույսեր է կապում Ս. Աբովյանը, ինչպես ինքն է ասում, նրանց արտահաստիքային օգնության հետ: Այդ տետրակի մեջ մի ծրար կար, ծրարում լուսանկար՝ «Իմ թանկագին հայրենակիցներին» մակագրությամբ, և ստորագրված՝ Լև Կուլիջանով:

...Պատերազմի տարիներին հայրենիքը պաշտպանելու մեկնեցին 750 համագյուղացիներ. նրանց մեծ մասն ընկավ ռազմի դաշտերում: Կուլտուրայի տան լուսավոր նախասրահում զոհվածների 278 լուսանկարներ են և միայն երեքը՝ կարմիր եզրագծերով, առայժմ դատարկ են: Նա չի կասկածում, որ կգտնվեն այդ երեք լուսանկարները ևս:

Հեշտ բան չէ Սուրեն Աբովյանի հետ իր աշխատասենյակում զրուցելը, բայց և հաճելի է: Հարկ կլինի ընդհատել գրառումները ծոցատետրում և սպասել մինչև դիրեկտորը վերջացնի իր խոսակցությունը այցելուի հետ: Ինչևէ, այդ նույնիսկ լավ է, հնարավորություն ունես տեսնելու կուլտուրայի տան դիրեկտորին գործի մեջ: Ահա ինչու այնպես հաճելի է տեսնել, թե որքան հաճախ են մարդիկ նրա մոտ մտնում տարբեր հարցերով, խնդիրքներով, առաջարկություններով: Ներս է մտնում տեխնիկական ուսումնարանի կոմերիտական կազմակերպության քարտուղար Կարինե Աբովյանը: Երիտասարդությունը պատրաստվում է երեկույթի, և կոմերիտական ղեկավարը եկել է Ս. Աբովյանի երգարանից մի քանի նոր երգեր արտագրելու: Ֆերմա գնալիս հանդիպեց նաև կուսակցության շրջանային կոմիտեի առաջին քարտուղար Ս. Պետրոսյանը: Հետաքրքրվեց՝ ինչպես է պատրաստվում ագիտբրիգադան խոտհնձին: Նոյեմբերյանում ավանդական է դարձել օգոստոսյան շաբաթօրյակը, և Ս. Աբովյանը խնդրում է քարտուղարին՝ օգնել տրանսպորտի միջոցներով:

Կողբեցիների այս նախաձեռնության մասին կկամենայինք առանձին ասել: Տոհմական շաբաթօրյակներ նշելու գաղափարը մեզ մոտ ծագեց այն ժամանակ, երբ մեր երկիրը տոնում էր Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակը: Մեր այդ նախաձեռնությանը խթանեց Վլադիմիր Իլյիչի՝ 1920 թ. Դարավոր կացութաձևի խորտակումից դեպի նորի ստեղծումը հոդվածում արտահայտված հետևյալ միտքը. աշխատանքի նոր կարգապահության հիմնումը, մարդկանց միջև հասարակական կապերի նոր ձևերի մշակումը, մարդկանց աշխատանքի ներգրավելու նոր ձևերի ու եղանակների հիմնումը շատ տարիների ու տասնամյակների գործ է: Շատ շնորհակալ, ազնիվ աշխատանք:

Ահա ավելի քան տասը տարվա պատմություն ունեցող տոհմական շաբաթօրյակներն այս շրջանում, ըստ էության, դարձել են աշխատանքի նկատմամբ մարդկանց վերաբերմունքի նոր ձևերից մեկը: Սովորաբար ընտրվում է օգոստոս ամսվա շաբաթ օրերից մեկը: Մի քանի օր դրանից առաջ ընտանիքի գլխավորը հրավիրատոմս է ստանում մասնակցելու այդ օրվան և պաշտպանելու ընտանիքի պատիվը: Այդ ամենով զբաղվում է շաբաթօրյակի կազմկոմիտեն, որի կազմում ընդգրկված են գյուղի ամենահարգարժան մարդիկ:

Մեզ բախտ վիճակվեց ներկա լինելու նման շաբաթօրյակներից մեկին և մեծ հաճույք ստանալու աշխատանքի այդ տոնից: Վաղ առավոտից գյուղացիները հավաքվում են մեքենաների մոտ, որի կողերը պատած են կարմիր պաստառով, իսկ պաստառի վրա գրված է Մամյաններ, Ամիրյաններ, Գիշյաններ:

Շարասյունն առաջ է շարժվում և հասնում խոտհարքի տեղը. ամեն ընտանիք իր հանդամասն է ընտրում, բայց ոչ ոք իրեն թույլ չի տալիս ավելի հեշտ տեղն ընտրել: Իրենց ընտանիքի պատիվը պաշտպանելու է եկել Կողբի ողջ մեծահասակ բնակչությունը: Հիշում եմ, այդ տարի կողբեցիները առաջնությունը զիջեցին, բայց խոստացան հաջորդ տարին ռևանշ վերցնել:

Արևածագին ամփոփելով արդյունքները, նոյեմբերյանցիները հավաքվել էին տոնելու հաղթանակը: Առաջին բաժակը բարձրացրին պատերազմից տուն չդարձածներ ունեցող ընտանիքների կենացը, երկրորդը՝ անցյալ տարվա շաբաթօրյակից մինչև այս տարվա շաբաթօրյակը ծնված մանկանց կենացը: Այդպես արվում է ամեն անգամ, և ամեն անգամ Կողբի թանգարանում դրվում է նոր ցուցափեղկ, որը պատմում է տոհմական հերթական շաբաթօրյակում հաղթած ընտանիքի մասին:

Ինքը՝ Սուրեն Աբովյանը, կուլտուրայի տուն, այն ժամանակ գյուղական ակումբ, է եկել 1946 թվականին, տասնվեց տարեկան հասակում: Սկսեց որպես կինոմեխանիկ, իսկ հետո վստահեցին նրան դիրեկտորությունը, որպիսին և մնում է մինչև օրս: «Տաղտկալի չէ՞», համարձակվում եմ հարցնել: Ժպտում է: «Տխուր է, երբ անգործ ես, իսկ մենք ահա թե ինչ ուրախ գործ ենք սկսել— հավաքում ենք ծերունիների պատմածները, ասացվածքները... Ձանձրանալու ժամանակ չկա»:

Եվ արդեն հաջորդ հարցը տալու հարկ չեղավ, որը, թերևս, նաև ընթերցողի լեզվի ծայրին է: Կամենում էի հարցնել.

— Գյուղական թանգարան, անշուշտ հետաքրքրական, նույնիսկ շատ հետաքրքրական է: Բայց իրենք, գյուղացիները նոր որևէ բան ավելացրե՞լ են:

Կարևորն էլ հենց այն է, որ այստեղ ապակու տակ որևէ բան դնելն ինքնանպատակ չէ: Էականը նորի հայտնագործումն է, ստեղծագործական, նպատակամետ հետազոտական աշխատանքը: Հակառակ դեպքում թանգարանն իրոք որ կլիներ մի տուն, ուր հյուրերին բերում են ինչ-որ հետաքրքրաշարժ բան ցույց տալու:

Ամեն տարի Սուրեն Աբովյանը տարբեր տեղերից նկարում է Կողբի համայնապատկերը:

— Ի՞նչ փոփոխություններ կարող են տեղի ունենալ գյուղում մեկ տարում: Սովորական աչքի համար նույնիսկ շատ նկատելի: Իսկ սերունդների համար՝ առավելապես: Ինչպես տեսնում եք, այս արդեն անցյալի ու ապագայի կամուրջն է:

— Պատկերացրեք, որ դուք աշխատում եք մի ուրիշ գյուղում,— հրաժեշտ տալիս հարցրի ես:

— Պատկերացնենք,— ժպտաց, հասկանալով թե ինչ եմ ուզում հարցնել:

— Ձեր շրջապատում այդքան շատ հետաքրքրական բան կգտնեի՞ք:

— Իհա՛րկե: Անպայման: Անհրաժեշտ է միայն սրտով սիրել իր գործը, իսկ հետաքրքրական բան, մի՛ք կասկածի, կգտնվի...

Ս. Հ. ԲԱԲԼՈՒՄՅԱՆ

Կոմունիստական շարժման բոցաշունչ մարտիկները

ԻՆՏԵՐՆԱՑԻՈՆԱԼԻԶՄԻ ԱՆՎԵՀԵՐ ՋԱՀԱԿԻՐԸ

Կոմունիստ լինել, նշանակում է լինել նոր մարդ, ավելի լավ, ավելի անձնազոհ, եռանդուն ու համարձակ, քան այն մարդը, որպիսին ի վիճակի եղավ ստեղծելու բուրժուական բարոյականությունը։

Կլարա Ցետկին

ԵՐԵԿՈ Է։ ՑՅՈՒՐԻԽԻ ԿՈՂՄԻՑ, ջրին առաջն արած, կաթոլիկական կուսանոցի համար նվիրատվություն հավաքելով, Գերմանիայի սահմանին էր մոտենում ջահել մի կույս՝ զամբյուղը ձեռքին։ Սահմանապահներին մոտենալով, օրհնեց նրանց, համեստ, փոքրիկ ընծաներ տվեց ու շարունակեց ճանապարհը։

Կես-գիշեր էր, երբ սահմանն անցած կույսին դիմավորեցին գեղջուկի զգեստով գերմանացի երկու երիտասարդներ։ Ջրու բեռը գերմանական «Սոցիալ-դեմոկրատ» լրագրի համարներն էին, որ անլեգալ կերպով տպագրվում էին Ցյուրիխում։ Սնազգեստ կույսը «Կարմիր փոստատար» Յուլիուս Մոտելերի գործակալն էր՝ Կլարա Ցետկինը։ Այդ դեռ առաջին անգամն էր. հետագայում, տարբեր քաղաքներում կոնֆերանսի, կոնգրեսի, համագումարի գնալիս, երբ կառավարությունները հրաժարվում էին վիզա տալ, մերթ որպես դերասանուհի, մերթ որպես գուլպա գործող տատիկ, մերթ այլ կերպ ծպտված, կոնսպիրացիայի հմուտ վարպետը մեքենայով սլացել, անցել է հենց ոստիկանների քթի տակից։

Ծնվել է Կլարան 1857 թվականին, ջուլհակների ու բատրակների գյուղակում՝ Վիդերաուում, ուսուցչի ընտանիքում։ Հայրը՝ Գոտֆրիդ Էյսները առաջնորդվում էր Քրիստոսի՝ «Սիրիր մերձավորներիդ անձիդ պես» պատվիրանով։ Պաշտում էր Կլարան բարի, գյուղի ամենահաս խորհրդատու հորը, բայց հոգեպես ավելի մոտ էր մայրիկին՝ Ժորժ Սանդի վեպերով դաստիարակված ֆրանսուհի, 1849 թ. ֆրանսիական իրադարձությունների մասնակից Ժոզեֆինային՝ Ժան Դոմինիկ Վիտալիի աղջըկան, որն ուսումնասեր, ուժեղ կամքի տեր ու մարդասեր մի կին էր։ Արտակարգ աշխույժ, կենսախինդ երեխա էր Կլարան, հաստ, ոսկեգույն հյուսերով, մոխրագույն, շողարձակ աչքերով։ Երեխաները՝ Կլարան, Արթուրը և Գերտրուդը նախնական կրթությունն ստացան գյուղում, ապա, որպեսզի երեխաները շարունակեն ուսումը, ընտանիքը տեղափոխվեց Լայպցիգ։ Դժվարությամբ հաջողվեց Կլարային ընդունել տալ օրիորդաց ուսուցչական ինստիտուտ։ Կլարան հանույքով էր դասերի հաճախում, հատկապես դյութել էր նրան ինստիտուտի դիրեկտորը՝ Ավգուստա Շմիդը՝ կանանց իրավունքի պաշտպանության պայքարի անխոնջ մարտիկ, սքանչելի մանկավարժ, որ առինքնում էր շրջապատին իր խելքով, լավատեսությամբ ու հմայքով, ինքնուրույն գործելու ու խորհելու ունակությամբ։

Ամենից շատ Կլարան սիրում էր գրականությունը. այս ինստիտուտ չէր թափանցել պրուսական-գերմանական միապետության ուռահայրենասիրությունը, և ուսումնասիրում էին այստեղ նաև այլ ժողովուրդների գրականությունը, կուլտուրան։ Ռոմանտիկ խառնվածքի տեր աղջիկը շատ շուտ հրապուրվեց համաշխարհային գրականության դասականների ստեղծագործություններով։

1878 թ. աշնանը Կլարան գերազանց հանձնեց ավարտական քննությունները և ստացավ ուսուցչուհու կոչում։ Ուսուցչուհի, ապա որևէ ուսումնական հաստատության դիրեկտոր և ապահով կյանք, այսպես էին նախատեսել նրա ապագան Ժոզեֆինա և Գոտֆրիդ Էյսները։ Բայց քսանամյա աղջիկը որոշեց իր գիտելիքները ծառայեցնել՝ թեթևացնելու բանվորների ու գյուղացիների՝ երկրի իսկական տերերի, երկրի ապագան կերտողների կյանքը։

Փոքրուց նա տեսել էր գեղջուկի ծանր աշխատանքը, նրա չարքաշ վիճակը և անգութ կալվածատեր-ճորտատերերի ցոփ ու շվայտ կյանքը, զայրույթով լցվել վերջիններիս դեմ։ Շատ վաղ է նրան հուզել «Պե՞տք է որ լինեն հարուստներ ու աղքատներ» հարցը, և նա որոնել է իրեն մտահոգող այս և նման շատ այլ հարցերի պատասխանը։ Նրան հրապուրեցին սոցիալ-դեմոկրատական լրագրերը, գրականությունը... Գերմանական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության ժողով... Նա բախտ ունեցավ լսելու տաղանդավոր հռետոր Վիլհելմ Լիբկնեխտին։ Դառնալով խմբակի ակտիվ անդամներից մեկը՝ Կլարան համոզվում է, որ սոցիալ-դեմոկրատները պայքարում են կապիտալիստական կարգերը խորտակելու համար։ Կարճ ժամանակ անց նա դարձավ «Մավրերի ակումբի» (այդպես էին անվանում սոցիալ-դեմոկրատներն իրենց խմբակը Ցյուրիխում) սիրված անդամներից մեկը։ Նա գրավեց ռուս ուսանողների խմբակի ակտիվ անդամ 30-ամյա Օսիպ Ցետկինի՝ աշխատավորության ազատագրման գործին զինվորագրված ուկրաինացի երիտասարդի ուշադրությունը։ Հարազատ Ուկրաինան ջերմորեն սիրող Ցետկինը, ոստիկանության հալածանքներից ազատվելու համար, թողել էր հայրենի լայնարձակ տափաստաններն ու դաշտերը, դարձել տարագիր։ Լայպցիգի համալսարանի ուսանող և հյուսնի արհեստանոցի բանվոր էր Օսիպը, երբ ծանոթացավ Կլարայի հետ։ Մեծ եղավ նրա ազդեցությունը օրիորդ Էյսների գաղափարական հայացքների կերպավորման, նրա հասարակական-քաղաքական գործիչ դառնալու խնդրում։

Տնային ուսուցչուհի Կլարան ամեն անգամ Լայպցիգ գալով հանդիպում էր Օսիպին։ Նրանց փոխադարձ համակրանքը փոխվեց խոր սիրո։ Հեղափոխական գործունեություն, հալածանքներ, և Կլարան ստիպված էր հեռանալ Գերմանիայից։ Ընկերուհին՝ Վարվառան, հրավիրում է նրան Պետերբուրգ, իր ծնողների մոտ. Օսիպի հետ խորհրդակցելով՝ մեկնում է Պետերբուրգ. Կլարան միշտ հիշել է այդ հաճելի ժամանակը, Ռուսաստանը...

Երկու տարի անց կուսակցական շատ գործիչների հետ բանտարկվեց և Օսիպը։ Նրան արտաքսեցին Գերմանիայից։ Հրաժեշտի ժամանակ Օսիպը Կլարային խոստովանեց իր սերը։

— Որտեղ դու, այնտեղ էլ ես,— պատասխանեց Կլարան և երկու տարի անց՝ 1882 թ., մեկնեց Փարիզ։

Դժվար էր նորապսակ զույգի համար Փարիզում ապրել միայն Օսիպի կատարած թարգմանություններով. Կլարան ևս զբաղվում էր թարգմանությամբ և ուսուցչություն էր անում։ Քաղաքական համոզմունքներից հրաժարվելու գնով շնորհաշատ ջահելները կարող էին իրենց համար բարեկեցիկ կյանք ապահովել, բայց դա բացառված էր. զրկանքներով լի կյանքը նրանք ջերմացնում էին իրենց անհատնում սիրով։ Մաքսիմ և Կոնստանտին կոչեցին նրանք իրենց զավակներին և ամեն ինչ անում էին, որ նրանք մեծանան իբրև առողջ, կոփված, լավ դաստիարակված մարդիկ։

Դժվար էր հոգալ չորս հոգուց բաղկացած ընտանիքի ապրուստը, և Կլարան սկսում է լվացք անել տներում։ Ու մի օր էլ ոստիկանությունը դուրս է անում նրանց փոքրիկ բնակարանից։ Նորը գտնել շատ էր դժվար։ Պատահաբար նրանց հանդիպեց Սիբիրից Փարիզ եկած ռուս մի կին հեղափոխական և առաջարկեց նրանց իր սենյակը. ինքը գնաց ընկերների մոտ։

Կլարայի կյանքում վճռական դեր խաղաց սոցիալ-դեմոկրատների առաջնորդի՝ Ավգուստ Բեբելի Կինը և սոցիալիզմը գիրքը, և նա երազում էր ծանոթանալ հեղինակի հետ, ստանալ նրանից իրեն հուզող հարցերի պատասխանը։ Նրա մտքով իսկ չէր անցնում, որ հետագայում իրենք դառնալու են ո՛չ միայն մարտական զինակիցներ, այլև մտերիմ բարեկամներ։

— Այս գիրքը շատ ուժեղ ազդեցություն է գործել ինձ վրա,— խոստովանել է Կլարան,— այն ահեղ մի մեղադրանք է կապիտալիստական հասարակության հանդեպ և տոգորված է սոցիալիզմի ոգով. այնտեղ զգացվում է ո՛չ միայն համարձակ, քաջակորով մարդը, այլև հեղափոխական դասակարգի բարոյական ուժը, պատմության փոթորիկներում ծնվող նոր աշխարհի բարոյական ուժը։

Կլարա Ցետկինի Փարիզում գտնվելու տարիները համընկան ֆրանսիական շարժման զգալի վերելքի հետ։ Տուն էին վերադարձել ողջ մնացած կոմունարները, ստեղծվում էին բանվորական կազմակերպություններ։ Մարքսի փեսան՝ Պոլ Լաֆարգը և նրա ընկերները ձեռնարկեցին մարքսիստական կուսակցության կազմակերպումը։ Ցետկինները ակտիվ մասնակցում էին Պեր-Լաշեզի գերեզմանատանը գումարվող հավաքույթներին։

«Մեզ անչափ դուր եկավ այդ շատ սիրելի, փոքրիկ գերմանուհին»,— գրել է Լաուրա Լաֆարգը Ֆ. Էնգելսին։ Գաղափարական համախոհները դարձան մտերիմներ, միասին պրոպագանդիստական աշխատանք էին ծավալում բանվորների շրջանում, ներգրավում կանանց քաղաքական պայքարի ոլորտը։

Սովորել, ավելի խոր ըմբռնել կապիտալիստական հասարակարգի հակասությունները, այն պայքարի արդյունքները, որի նվիրյալ զինվորն էր դարձել ինքը։ Անքուն գիշերներ էր լուսացնում նա ուսումնասիրելով Մարքսի, Էնգելսի աշխատությունները։ Կլարան դառնում է մարքսիստական գաղափարների հավատարիմ նվիրակը, գաղափարներ, որոնց որդեգրվելով, նա փաստորեն հանդիսանում է համաշխարհային պատմության մեծագույն կանանցից մեկը՝ մարքսիստ մտածող և մարքսիզմը ստեղծագործաբար կիրառող։

Ֆրանսուհիների հեղափոխական պայքարն ուժգին ազդեց նրա վրա, ավելի վճռական դարձրեց նրան և մեծ դեր խաղաց կանանց՝

գերմանական և միջազգային սոցիալիստական շարժման հիմնադրի կերպավորման գործում:

— Ահա իմ ծրագիրը. ես ուզում եմ որքան հնարավոր է շատ կանանց մասնակից դարձնել մեր պայքարին,— մի օր Օսիպին ասաց Կլարան:

— Դրա համար դու պետք է լավ հռետոր լինես,— պատասխանեց Օսիպը:

Եվ Կլարան, որի համար «չեմ կարող գոյություն չուներ», որոշեց տիրապետել խոսքի զորեղ զենքին:

Ամպեր էին կուտակված Ցետկինների նյութական կարիքի մեջ գտնվող, սակայն իրենց սիրով երջանիկ ընտանիքի գլխին: Ողնուղեղի ծանր հիվանդությունը, արագընթաց թոքախտը վերջնականապես անկողնուն գամեցին Օսիպին: Ուժերի գերմարդկային լարումով Կլարան անում էր ամենաանհնարինն իսկ— ապահովում էր ընտանիքի ապրուստը, քնքշանքով խնամում ամուսնուն, վարում քաղաքական աշխատանք: Քաղաքական-հասարակական արդեն ճանաչված ակտիվ գործիչը միաժամանակ սովորական կին էր՝ իր լաց ու ծիծաղով, սեր ու թախիծով, դառնություններով ու ձախորդություններով, մայրության բերկրանքը ճաշակած, սիրասուն ամուսնու կորըստից վշտաբեկ կին. «Օսիպը չկա... ինձ թվում էր ես էլ պիտի մեռնեմ: Շարունակում էի ապրել սոսկ հանուն երեխաների, հանուն սոցիալիզմի մղվող հեղափոխական պայքարի»:

Ինչպես միշտ, այս անգամ ևս կենարար դեր խաղաց աշխատանքը: Իսկ կուսակցությունը նրա աշխատանքի կարիքը խիստ էր զգում: Եվ ուժ գտնելով իր մեջ հաղթահարելու վիշտը՝ Կլարան նետվեց քաղաքական գործունեության ասպարեզը:

Հեղափոխական բանվորական կուսակցությունները ձգտում էին միավորվել:

Փարիզում կայացող Միջազգային սոցիալիստական կոնգրեսի՝ գերմանական սոցիալդեմոկրատիայի պատվիրակներից մեկը Կլարա Ցետկինն էր:

Յոթ օր տևող կոնգրեսի վեցերորդ օրն է:

— Խոսքը տրվում է Կլարա Ցետկինին,— հայտարարեց նախագահողը:

Ամբիոնից հնչեց Կլարայի հուզիչ, համակող, հնչեղ ձայնը: Պատմության մեջ առաջին անգամ նրա շուրթերով պրոլետար կինը պահանջում էր տղամարդուն հավասար իրավունքներ կյանքում, աշխատանքում, քաղաքական պայքարում: «Սոցիալիստները պետք է իմանան, որ տնտեսության ժամանակակից զարգացման պայմաններում կանացի աշխատանքն անհրաժեշտություն է... Այնպես, ինչպես բանվորը ճնշվում է կապիտալիզմի կողմից, կինը ստրըկացված է տղամարդու կողմից և ստրուկ կմընա այնքան ժամանակ, մինչև տնտեսապես անկախ չլինի»: Էլեոնորա Մարքս-Էվելինգը Կլարա Ցետկինի ճառը թարգմանեց ֆրանսերեն և անգլերեն:

Հրաժեշտ տալով Փարիզին, որտեղ նա այնպե՜ս երջանիկ էր եղել Օսիպի հետ, որտեղ ծնվել էին նրա զավակները, նա դառնաղի լաց եղավ՝ վերջին անգամ ծաղիկներ դնելով ամուսնու շիրմին... Հայրենիքում նա վերստացավ գերմանական քաղաքացիությունը, որից նա զրկվել էր ռուսահպատակի հետ ամուսնանալով և սկսեց աշխատել առաջադեմ հրատարակչություններից մեկի՝ կազմարարների, արհմիությունում: Նա ստանձնեց կանանց «Հավասարություն» («Գլյայհայտ») լրագրի խմբագրությունը: Քսանհինգ տարի Կլարան ղեկավարեց այն և ուժից վեր աշխատանքով կարողացավ լրագիրը դարձնել հեղափոխական կանանց մարտական դպրոցը: Քսանհինգ տարի, մինչև 1917 թվականը, երբ սոցիալ-դեմոկրատիայի աջ լիդերները, անցնելով գերմանական իմպերիալիզմի ճագերը, զրկեցին կորովի կնոջը աշխատանքը լրագրում շարունակելու հնարավորությունից:

Շաբաթաթերթի միջոցով ընթերցողները ծանոթանում էին մարքսյան ուսմունքին, սովորում ըմբռնել կապիտալիստական շահագործման էությունը: Աշխատավորուհիների շահերը պաշտպանող այդ լրագիրն իր ժամանակին կանանց համար հրապարակվող գերմանական և միջազգային խոշորագույն հրատարակությունն էր, որ պայքարում էր սոցիալիստական ապագայի համար:

Մարքսյան գաղափարների հետևողական պաշտպանությամբ Կլարան գրավեց միջազգային պրոլետարիատի մեծագույն առաջնորդներից մեկի՝ Ֆրիդրիխ Էնգելսի համակրանքը: Ցյուրիխի միջազգային կոնգրեսում նրանք ծանոթացան: Էնգելսը, հիացած կոնգրեսում արտասանած նրա ճառով, հրապարակված հոդվածներով, մահվանից փոքր-ինչ առաջ, ողջունելով սոցիալիզմի անվանի մարտիկին ու իր համոզված համախոհին, գրեց. «Կեցցե՜ս, Կլա՛րա»:

Լրագրին զուգահեռ Կլարան ելույթներ էր ունենում ամենուր. նա մասնակցել է սոցիալդեմոկրատական կուսակցության բոլոր համագումարներին և ուր էլ հանդես է եկել, համակել է իր ունկնդիրներին: Իսկ նրան կրնկակոխ հետևում էին լրտեսները, ոստիկանները:

«Մի անգամ,— հիշում է Մաքսիմը,— այդ ժամանակ ես 11—12 տարեկան էի, կայարանում դիմավորեցի հերթական ուղևորությունից վերադարձող մայրիկիս, և գնացինք տուն: Մայրիկի աշխատասենյակում երկու տղամարդիկ քրքրում էին նրա գրասեղանի թղթերը: Երբ ներս մտանք, նրանք պատուհանից դուրս թռան ու անհետացան»:

Որդիների դաստիարակության, նրանց ինքնուրույն մարդ դառնալու գործում ևս նա մեծ ջանքեր էր ներդնում, հպարտանում էր իր որդիներով: Ասես իր օրինակով կամենում էր ցույց տալ, թե ինչպիսին պիտի լինի ապագա մայրը և կինը:

Իր նշանակությամբ հույժ կարևոր էր Կլարայի «Կանանց շրջանում տարվող ագիտացիայի մասին» զեկուցումը 1895 թ. հոկտեմբերին կայացած սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության համագումարում: Զեկուցում, որի դրույթները չեն հնացել, այժմեական են և մեր օրերում:

Կանանց բուրժուական շարժմանը հակադրելով կանանց պրոլետարական շարժումը՝ նա շեշտում է, որ վերջինիս նպատակն է սոցիալիստական հասարակության կառուցումը, որը և երաշխիքն է կանանց ազատագրման:

Սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության ակտիվ գործչի մտքով իսկ այդ ժամանակ չէր անցնում, որ ակտիվ գործունեության և իմաստության գագաթնակետին ինքը հասնելու է կոմունիստական կուսակցության շարքերում, որ Մարքսի, Էնգելսի աշակերտուհին դառնալու է նաև Վ. Ի. Լենինի զինակիցը:

1898 թվականի փետրվար: Բեռլինի Ֆրիդրիխսհայն շրջանի չտաքացված, ցուրտ դահլիճն էին հավաքվել բանվորուհիները Մոաբիտից, Վեդինգից... Ավելի քան մեկ տարի էր, ինչ սոցիալ-դեմոկրատիան պայքարում էր գերմանական միլիտարիզմի, սաստկացող նացիոնալիզմի դեմ: Գաղութատիրության ձգտող Գերմանիայում հազարավոր մարդիկ մտածում էին, թե Գերմանիան կոչված է լինելու աշխարհի տիրակալը: Խոշոր կապիտալիզմի կազմակերպությունը՝ շովինիստական համագերմանական միությունը, կազմակերպվում էր ...րև գերմանական ռազմածովային միություն, ...ներ իր բանակը: Այդ ամենը տագնապով էր լցնում կանանց սրտերը:

Ժողովվածները ծափահարություններով են դիմավորում ամբիոնին մոտեցող Կլարային:

«Քույրեր՝ կանայք ու մայրերս,— ասաց նա,— մենք մեր աշխատանքով վաստակում ենք մեր օրվա հացը, մեր ուսերին կրում պետական հարկերի ծանրությունը, թույլ չենք տա, որ մեզ զրկեն նաև մեր երեխաներին վերաբերող հարցերը քննարկելու իրավունքից»: Նշելով, թե որքան միջոցներ են հատկացվում ռազմական ծախսերին, Կլարան ցիտում է պետական քարտուղարի խոսքերը, թե ռազմածովային նավատորմը պետք է ոչ թե նավահանգստում կանգնելու, այլ ծովամարտերի համար: Եվ ներկայացնում է պետության ռազմական պլանների դեմ ուղղված ծրագրի նախագիծը: Իսկ «Գլյայհայտը» կոչ էր անում. «Ոչ մի պֆենինգ այդ նավատորմիղի ստեղծման համար»:

Սկսվել էր իմպերիալիզմի դարաշրջանը, սոցիալիստական հեղափոխության նախօրեն: Ո՞ւմ հետ, ո՞ւմ կողմը լինել— օրվա ամենահրատապ հարցն էր. գերմանական բանվոր դասակարգը վճռել էր— պայքար գերմանական միլիտարիզմի, սպառազինությունների մրցավազքի դեմ, նաև տնտեսական ու քաղաքական կյանքում, հանուն կրթության, կուլտուրայի բնագավառներում դեմոկրատական իրավունքների հաստատման:

Աշխարհն ականատես էր լինում անսքող մի իրադարձության: Հեղափոխական շարժման կենտրոնը, որ Փարիզյան կոմունայի պարտությունից հետո Գերմանիան էր, տեղափոխվում է Ռուսաստան: Միջազգային բանվոր դասակարգը Մարքսից ու Էնգելսից հետո ունեցավ իր երրորդ մեծ առաջնորդին՝ Վ. Ի. Լենինին, որի անվան հետ է կապված անցումը կապիտալիզմից սոցիալիզմին:

Գերմանիայի սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության մեջ տարածվում էին Էդվարդ Բեռնշտայնի ռևիզիոնիստական հայացքները: Նա ռևիզիայի էր ենթարկում մարքսիզմը, պահանջում հրաժարվել պրոլետարական հեղափոխության և պրոլետարիատի դիկտատուրայի ուսմունքից, գտնելով, որ շարժումն ամեն ինչ է, նպատակը՝ ոչինչ: Բեռնշտայնը ձգտում էր սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունը վերածել բուրժուական, ռեֆորմիստական կուսակցության:

1898 թ. Կլարա Ցետկինը պահանջում էր Շտուտգարդի կուսակցական համագումարում հակահարված տալ Բեռնշտայնի ու նրա համախոհների հայացքներին: Հատկապես նա քննադատեց Կարլ Կաուցկուն, որն առանց ծանոթագրությունների «Նոյե ցայտում» հրապարակել էր Բեռնշտայնի հոդվածը:

Պատանեկության տարիներից հեղափոխական շարժմանն էր հարել Լեհաստանի սոցիալդեմոկրատական կուսակցության հիմնադիրներից մեկը՝ Ռոզա Լյուքսեմբուրգը. Կլարայի հետ մեկտեղ նա կատաղի պայքար ծավալեց ռևիզիոնիզմի դեմ: «Լայպցիգեր ֆոլքսցայտունգում» նա հրապարակեց իր հոդվածաշարն ընդդեմ Բեռնշտայնի:

Ծանոթանալով Ռոզա Լյուքսեմբուրգի հետ՝ Կլարան բարձր գնահատեց նրա այդ հոդվածները: Ավգուստ Բեբելը, չնայած համամիտ էր նրանց հայացքներին, բայց գտնում էր, որ պետք է ժամանակ տալ Բեռնշտայնին խորհելու և հետաձգել բանավեճը ռևիզիոնիզմի շուրջ մինչև մյուս համագումարը: 1899 թ. Հաննովերի համագումարում նա ողջ ուժով հարձակվեց ռևիզիոնիզմի վրա: Դժվարին, արդարացի պայքարում Կլարան կորցրեց շատ հին ընկերների, բայց և գտավ նոր զինակիցներ, որոնցից հատկապես ջերմորեն կապվեց Կարլ Լիբկնեխտի, Ֆրանց Մերինգի, Ռոզա Լյուքսեմբուրգի

հետ. «...Իմ ողջ էությամբ, այն ամենը, ինչ ես արել եմ, իմ և Ռոզա Լյուքսեմբուրգի ընդհանուր գործն է... Նա եղել է և միշտ կմնա իմ հոգու նվիրական մասնիկը», ասել է Կլարան կոմունիստական ինտերնացիոնալի III կոնգրեսում, Ռոզայի չարանենգ սպանությունից երկու տարի անց:

Քառասունինը տարեկան էր Կլարա Ցետկինը՝ կորովի, կյանքով լի, երբ նրան սիրահարվեց, նրա ձեռքը խնդրեց նկարիչ Գեորգ Ֆրիդրիխ Ցունդելը: Թեպետ տևական չեղավ նոր ամուսնությունը, բայց այն Կլարային պարգևեց երջանիկ շատ օրեր: Այն հնարավորություն ընձեռեց նրան մոտիկից շփվելու արվեստի աշխարհին, հասկանալու արվեստի դերը մարդու կերպավորման, հոգեկան աշխարհի հարստացման գործում:

1905 թվականին «Հավասարություն» լրագրի երկու համարներում լույս տեսավ Կլարա Ցետկինի Ծայրագավառ, ապա Ուսանողը և կինը հոդվածները, ուր սերը, ամուսնությունը, մայրությունը համարելով ամեն մի կնոջ ֆիզիկական ու հոգևոր կյանքի հիմքը, այն համոզմունքն է հայտնում, որ սոցիալիստական հասարակությունը մայրությունը կգնահատի իբրև հասարակական կարևոր ֆունկցիա և կօգնի կնոջը համատեղելու մայրական պարտականությունները՝ մասնագիտությանը համապատասխան աշխատանքի հետ:

Կլարա Ցետկինը, լինելով ուսուցչուհի, ցավով էր գրում գյուղական դպրոցների ողորմելի վիճակի մասին, պահանջում ռեֆորմներ անցկացնել կրթական սիստեմում— անվճար կրթություն մանկապարտեզից մինչև բարձրագույն դպրոց: Արվեստը և պրոլետարիատը, Վ. Ի. Լենինի մասին գրած սքանչելի հուշերը Կլարային իրավամբ դարձնում են սոցիալիստական բարոյագիտության շնորհալի պրոպագանդիստներից մեկը:

1905 թվական: Ռուսաստանում, Օսիպի հայրենիքում, բռնկել է հեղափոխությունը: Ռուսաստանի սահմանակից Գերմանիայում ռազմական պատրաստություններ էին տեսնում դիմագրավելու, հեղափոխությունը տեղում խեղդելու համար: Կրակոտ ելույթներ էին ունենում Կլարա Ցետկինը, Ռոզա Լյուքսեմբուրգը, Կարլ Լիբկնեխտը:

— Մենք խղճուկ, արհամարհանքի արժանի մարդիկ կլինենք, եթե չգործադրենք բոլոր միջոցները ձախողելու համար Գերմանիայի կողմից ռուսական հեղափոխությանը հարված հասցնելու ամեն մի փորձ,— հայտարարում էինք նրանք:

Իսկ Կլարայի առողջական վիճակը ծանր էր, բնության, ամեն գեղեցկի սիրահար, ռոմանտիկ բնավորության տեր կնոջը կուրություն էր սպառնում: Կատարակտը սրվել էր: Միայն երկու տարի անց նա կարողացավ ապաքինված կրկին նետվել աշխատավորության ազատագրության համար մղվող պայքարի կուսակցական աշխատանքի ասպարեզը:

«Եթե հարձակում լինի Գերմանիայի դեմ,— հայտարարեց ռայխստագի դեպուտատ Գուստավ Նոսկեն,— սոցիալ-դեմոկրատները կըպաշտպանեն իրենց հայրենիքը»: «Գլյայհայտում» հրապարակվեց Կլարայի պատասխան հոդվածը՝ Մեր հայրենասիրությունը, ուր նա ի լուր աշխարհի հայտարարում էր՝ աշխատավոր ժողովրդի մեծագույն թշնամին սեփական երկրի շահագործող «հարազատ» դասակարգերն են, որ առանց զգվելու փող են կորզում կեղտի ու արյան ծովից:

1907 թվականին Շտուտգարդում կայացավ կանանց առաջին միջազգային կոնգրեսը: Խաղաղության համար մղվող պայքարը կոնֆերանսի էր ժողովել 15 երկրների ներկայացուցիչների: Կլարայի ջանքերով կանանց սոցիալիստական շարժումը վերածվեց միասնական կուռ շարժման, տոգորվեց խաղաղության, դեմոկրատիայի, սոցիալիզմի գաղափարներով: Այդ ամենը նրան բերեցին կանանց միջազգային սոցիալիստական շարժման խորապես հարգված առաջնորդի համբավ:

Նյուրնբերգի կուսակցական համագումարում (1908), սակայն, ուժգին հարված հասցվեց կանանց սոցիալիստական շարժմանը և նրա ղեկավարին. կուսակցության ղեկավար օրգանում ընտրվեց ոչ թե Կլարա Ցետկինը, այլ աղքատ տնայնագործ ջուլհակի աղջիկ Լուիզա Ցիցը: Չնայած իր դասակարգի հետ ունեցած սերտ կապին, վերջինս օժտված չէր հեղափոխական կրակոտ ոգով, Կլարայի նման խորագիտակ մարքսիստ չէր և հարեց ցենտրիստներին: Ցենտրիստները Լուիզա Ցիցին օգտագործեցին Կլարա Ցետկինի դեմ: Սկսվեցին դավերը, որ այնպես ծանր էին ազդում Կլարայի՝ այն մարդու վրա, որն այնքան ջանք ու կյանք էր դրել սոցիալիստական կուսակցության հիմնադրման համար:

...Երկրի վրա իջնում էին փոթորկաբեր թուխպ ամպերը: Գերմանական գեներալները պատերազմ էին տենչում: Աշխատավոր մասսաներն անհանգիստ էին, մայրերը՝ տագնապած: Չնայած առողջական ծանր վիճակին, Կլարան ակտիվ գործում էր ընդդեմ պատերազմի. ամենուրեք կազմակերպվում էին բողոքի ցույցեր:

«Գլյայհայտը» աշխատավոր զանգվածներին էր հաղորդում Ռոզա Լյուքսեմբուրգի և Կլարա Ցետկինի զայրալի խոսքը: Իենում կայացած կանանց կոնֆերանսում կրկին հնչեց մեծ հումանիստի ձայնը՝ ուղղված աշխատավոր կանանց... «Այդ դուք պետք է ստիպված լինեք զոհել ձեր որդիներին: Իսկ իմպերիալիզմը խտացնում է իր մեջ կապիտալիստական հասարակարգի ողջ չարը, նողկալին... Անհաշտ պայքար գերմանական իմպերիալիզմի դեմ՝ հանուն խաղաղության, դեմոկրատիայի...»:

Ատելությունն իմպերիալիզմի նկատմամբ և վերահաս համաշխարհային պատերազմը հաստատակամությամբ էին զինել նրան: Նա դասախոսություններ էր կարդում, դիմում էր ամբողջ աշխարհի կանանց՝ փրկելու իրենց որդիներին վերահաս սպանդից:

— Ես հարկ եմ համարում... հայտարարել, որ հանդես եմ գալիս ո՛չ միայն որպես կին և մայր, այլ ավելին, որպես սոցիալիստական կին և մայր, իսկ այդ նշանակում է՝ մարտիկ: Եթե միավորվեն աշխարհի բոլոր կանայք... Մենք՝ կանայքս ու մայրերս, վճռականորեն բողոքում ենք այդ հրեշավոր հանցագործության դեմ... Եթե մենք՝ կանայքս ու մայրերս, բարձրացնում ենք բողոքի մեր ձայնը զանգվածային սպանությունների դեմ, այդ մեր փոքրոգությունից, եսամոլությունից չէ, և ոչ էլ այն պատճառով, որ ընդունակ չենք զոհվելու հանուն վեհ նպատակների ու իդեալների: Մենք ուժեղ ենք և պատրաստ շատ ավելի մեծ զոհերի, եթե դրանք ծառայում են ազատությանը: Մենք պետք է աճեցնենք այնպիսի սերունդ, որը լինի ուժեղ ու հասուն, պատրաստ՝ գիտակցաբար ու նպատակամետորեն նվիրելու իր կյանքը ազատագրության գործին... Դրա համար էլ պրոլետարիատը պատերազմ է հայտարարում պատերազմին:

Մայրերին ու կանանց ուղղված նրա այս խոսքերն իրենց ուժը լիովին պահպանում են և այսօր, մեր այս տագնապահույզ օրերում:

Սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության ձախ թևը՝ Կարլ Լիբկնեխտի, Ռոզա Լյուքսեմբուրգի, Ֆրանց Մերինգի և Կլարա Ցետկինի ղեկավարությամբ պաշտպանում էր գերմանական բանվոր դասակարգի հեղափոխական սկզբունքներն ու ավանդույթները, մասսաների առաջ մերկացնում պատերազմի իմպերիալիստական բնույթը և պայքարի կոչում դրա դեմ:

Միջազգային հակառազմական կոնֆերանս հրավիրելու միտքը Կլարային հուշեց կին-սոցիալիստների միջազգային քարտուղարության՝ բոլշևիկների ներկայացուցիչը՝ Ինեսա Արմանդը: Բեռլինի ընկերների, ամենից առաջ Կարլ Լիբկնեխտի և Ռոզա Լյուքսեմբուրգի հետ գործի անցավ Կլարան:

Բեռնի կոնֆերանսը բացվեց 1915 թ. մարտի 26-ին. պատվիրակներ կային Գերմանիայից, Անգլիայից, Ֆրանսիայից, Իտալիայից, Լեհաստանից, Շվեյցարիայից... Բոլշևիկների պատվիրակությունը ղեկավարում էր Նադեժդա Կրուպսկայան, պատվիրակության անդամներն էին Արմանդը, Լիլինան, Ռավիչը և Ռոզմիրովիչը: Բոլորը հասկանում էին այս հանդիպման նշանակությունը: Պատմության մեջ առաջին անգամ, երբ տարբեր ժողովուրդների զինվորներն սպանում էին իրար, պատերազմող ու չեզոք երկրների կանայք հանդիպել էին՝ համատեղ քայլեր ձեռնարկելու իմպերիալիստների սանձազերծած հանցավոր պատերազմը դադարեցնելու համար:

Վ. Ի. Լենինը համակ ուշադրությամբ հետևվում էր կոնֆերանսի ընթացքին: Նա ինքն էր կազմել բոլշևիկյան պատվիրակության բանաձևի նախագիծը, որ ամենայն սրությամբ հետևողական քննադատության էր ենթարկում աջերին, սոցիալ-շովինիստներին և II ինտերնացիոնալի ցենտրիստական լիդերներին: Բանաձևի մեջ առաջարկվում էր իմպերիալիստական պատերազմը վերածել քաղաքացիականի:

Հրապարակվում է «Բեռնի թռուցիկը» կոչը, ուր ասված է. «Բանվորները ոչինչ չեն շահի այս պատերազմում, բայց կարող են կորցնել այն ամենը, ինչ սիրելի ու թանկ է իրենց համար:

Բանվորների կանա՛յք, բանվորուհինե՛ր...

Պատերազմող երկրների տղամարդիկ հարկադրված են լռել: Պատերազմը մթագնել է նրանց գիտակցությունը, կաթվածահարել կամքը, խեղել, այլասերել է նրանց էությունը:

Իսկ դուք՝ կանայքդ... ինչի՞ եք սպասում: Ինչո՞ւ ի լուր ամենքի չեք հայտարարում ձեր խաղաղասիրական կամքը, չեք բարձրացնում ձեր ձայնն ընդդեմ պատերազմի: Միայն սոցիալիզմը կարող է ապագայում խաղաղություն ապահովել մարդկանց համար:

Կորչի՛ կապիտալիզմը, որը հարուստների ու անհատների իշխանությանը զոհաբերում է միլիոնավոր մարդկային կյանքեր»:

Հուլիսին Կլարա Ցետկինը ձերբակալվեց: «Պետական դավաճանության» մեջ նրա հետ մեկտեղ մեղադրվում էին Ռոզա Լյուքսեմբուրգը, Ֆրանց Մերինգը:

Օգոստոսին Բեռլինում կայացած սոցիալիստ կանանց կոնֆերանսը պահանջեց ազատել Կլարային: Խաղաղասեր ուժերի ճնշմամբ, հիվանդության պատճառով, երկու ամիս անց Կլարան ազատվում է բանտից:

Լիբկնեխտ եղբայրների փաստաբանական գրասենյակում 1916 թվականին կազմակերպվեց «Սպարտակ» խումբը, այն իր թեզիսներում պահանջում էր հիմնել նոր ինտերնացիոնալ, որի գործունեության հիմքում պետք է լինի դասակարգային պայքարն ընդդեմ իմպերիալիզմի:

Ռուսաստանում ճառագել էր նոր կյանքի արշալույսը: Հաղթանակել էր Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխությունը: Այդ հաղթանակով խանդավառ, Ցետկինը գրել է ողջ աշխարհի պրոլետարների մեծ առաջնորդին. «...Բուռն հետաքրքրությամբ,

շունչ պահած հետևում եմ Ռուսաստանից եկող լուրերին: Այդտեղ լուծվում են մարդկության մեծ խնդիրները, արժե այդտեղ ապրել: Թող դուք՝ կոմունիստներդ, լինեք նույնքան հաղթական, որքան քաջ ու անձնազոհ եք, թող բոլոր երկրների պրոլետարները արժանի լինեն Ռուսաստանի պրոլետարներին»: Կոմունիստական ինտերնացիոնալիզմի անխոնջ մարտիկը բուռն պայքար էր ծավալել սովետական իշխանության դեմ պայքարող, ամենատարբեր հերյուրանքներով զրպարտող անկախ սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության, Կաուցկու դեմ: Վլադիմիր Իլյիչը բարձր էր գնահատում գերմանական հեղափոխականների օգնությունը Սովետական Ռուսաստանի համար ծանրագույն ժամանակներում: «Մեզ ամենից ավելի ուրախացնում է,— գրում էր նա խորապես հարգելի Կլարային,— որ դուք, ընկեր Մերինգը և Գերմանիայի սպարտակյան այլ ընկերներ գլխով ու սրտով մեզ հետ եք... Այդ վստահություն է հաղորդում մեզ, որ արևմտաեվրոպական բանվոր դասակարգի լավագույն տարրերը, չնայած բոլոր դժվարություններին, կգան մեզ օգնության»:

1918 թվականին Գերմանիայում հաղթանակած նոյեմբերյան հեղափոխությունը հարկադրում է հաշտություն կնքել ռազմաճակատներում: Գերմանական կայսրը փախչում է Հոլանդիա: Ընտրվում են բանվորական ու զինվորական սովետներ: «Ամբողջ իշխանությունը սովետներին». կոչ է արձակում «Սպարտակը»:

Քուն ու դադար չուներ Կլարան. «Շաբաթ օրը զինվորների հետ հեղափոխություն արեցի,— գրում է նա իր ամենամերձավոր ընկերուհուն՝ Ռոզային,— երկուշաբթի օրը եղա Ուլմայում՝ ռազմագերիների ճամբարում, որպեսզի այս խեղճերին որևէ բան բացատրեմ ու նրանց հանգստացնեմ... Հինգ ճառ արտասանեցի... ֆրանսիացիների, ռումինացիների, սերբերի, ռուսների, ինչպես և գերմանական պահակախմբերի առաջ: ...Նույն օրը երկու կարճառոտ ելույթ ևս ունեցա... Տուն եկա մեռելի պես հոգնած ու խռպոտած»:

1919 թ. մարտին պետք է կայանար Գերմանիայի կոմունիստական կուսակցության հիմնադիր համագումարը Բեռլինում: Եվ Կլարան, անտես առնելով բժիշկների ու մերձավորների կանխազգուշացումները, պատրաստվում էր Բեռլին մեկնելու: Գերմանիայով մեկ ծավալվում էին հեղափոխական բուռն շարժումները: Սակայն հունվարի 8-ին հակահեղափոխական գերակշիռ ուժերը հարձակվեցին Բեռլինի վրա, 6 օր անց լրիվ գրավեցին քաղաքը. մոլեգնում էր սպիտակ տեռորը, սպանվում, տանջամահ էին արվում շատ բանվորներ: Արյան մեջ խեղդվեց նորաստեղծ հանրապետությունը:

Կարլ Լիբկնեխտի և Ռոզա Լյուքսեմբուրգի անձնազոհ հերոսության շնորհիվ այդ արյունահեղ օրերին իսկ լույս էր տեսնում «Ռոտե ֆանե»: Հունվարի 15-ին հրապարակվեց Կարլ Լիբկնեխտի «Ի հեճուկս ամե՛ն ինչի» բոցավառ հոդվածը՝ ուղղված գերմանական բանվոր դասակարգին. «Այո՛, այդպես է, Բեռլինի հեղափոխական բանվորները պարտություն կրեցին: Հարյուրավոր լավագույնները նրանցից գնդակահարված են, շատ շատերը բանտերն են նետված:

Այսօրվա պարտվողները վաղը հաղթողներ կդառնան... Գերմանական բանվոր դասակարգը դեռ մինչև վերջ չի անցել իր գողգոթան...

Իսկ կապրենք մենք, թե ոչ, երբ կհաջողվի հասնել նպատակին, միևնույն է, կապրի մեր ծրագիրը: Այն կտիրի ազատագրված մարդկության աշխարհում: Ի հեճուկս ամե՛ն ինչի»:

Այս հոդվածը հրապարակվեց այն օրվա առավոտյան, երբ հակահեղափոխական զորքերի կողմից բռնվեցին ու գազանաբար սպանվեցին Կարլ Լիբկնեխտը և Ռոզա Լյուքսեմբուրգը: «Սպանված են փախուստի փորձ անելիս». գրվեց հաղորդագրությունում:

Կլարա Ցետկինը գրեց Ռոզա Լյուքսեմբուրգի քարտուղարին.

«Ռոզան արժանի է գրանիտից ավելի ամուր հուշարձանի: Ես կգործադրեմ իմ բոլոր ուժերը, որպեսզի սոցիալիստական գրականության և պրոլետարիատի պատմության մեջ բարձրացվի Ռոզային ու Կարլին արժանի հուշարձան»:

Վիշտը, ցավը ատամի տակ սեղմած, այդպես էլ վարվեց բանվորների՝ հեղափոխական մարտերում ճերմակած առաջնորդը: Ամենուր նա հանդես էր գալիս նրանց նվիրված զեկուցումներով, ելույթներով, հոդվածներով ու բրոշյուրներով:

Եվ նա կրկին լծվեց գերմանական նորաստեղծ կոմունիստական կուսակցության ամրապնդման գործին: Սկսեց լույս տեսնել կանանց «Կոմունիստին» լրագիրը, ուր պարբերաբար հրապարակվում էին Նադեժդա Կրուպսկայայի, Ալեքսանդրա Կոլոնտայի, Ինեսա Արմանդի հոդվածները:

1920 թ. վերջին ԳԿԿ-ն միավորվեց անկախ սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության ձախ թևին. հեղափոխական պայքարի ասպարեզ ելան այնպիսի բանվոր առաջնորդներ, ինչպես Էռնեստ Թելմանը, Վիլհելմ Ֆլորինը, Վալտեր Շտյոկերը, Վիլհելմ Քյոնենը, Ֆրանկ Դալեմը: Այդ միավորման գործում կան նաև Կլարա Ցետկինի անդուլ ջանքերը:

1920 թվականի հունիսին ցրվեց գերմանական ազգային ժողովը, նշանակվեցին գերմանական ռայխստագի ընտրությունները: Գերմանական կոմունիստական կուսակցությունն

ստացավ դեպուտատական երկու մանդատ: Ռայխստագի կազմի մեջ մտան Կլարա Ցետկինը և ԳԿԿ-ի այդ ժամանակվա նախագահ Պաուլ Լևին:

Ռայխստագի նիստը բացված է: Սառը, նաև ատելավառ հայացքների ուղեկցությամբ ամբիոնին է մոտենում Կլարա Ցետկինը: Հնչում է աշխարհի բոլոր պրոլետարներին ուղղված նրա համերաշխության կոչը:

— Մենք խոնարհվում ենք Սովետական Ռուսաստանի առաջ, որն անասելի ծանր պայմաններում, պայքարելով ողջ կապիտալիստական աշխարհի դեմ, կառուցում է նոր, սոցիալիստական Ռուսաստանը:

Ապա, քննադատելով Վիլսոնի և Ազգերի լիգայի ծրագրերը, նշեց, որ Գերմանիայի մեկուսացման վերացման միակ միջոցը դաշինքն Սովետական Ռուսաստանի հետ:

— Կարճատեսության ու անմտության գագաթնակետն է «գրահապատ բռունցքի քաղաքականությունը» սովետական նորաստեղծ պետության նկատմամբ: Ռեակցիոն կառավարությունները Լեհաստանում են կենտրոնացնում Ռուսաստանից վտարված ինտերվենտների բանակները: Գերմանական կոմունիստներս ամեն ինչ պիտի անենք, որ Գերմանիայի սահմանով չանցնի Լեհաստանի համար նախատեսված սպառազենքով, հանդերձանքով, ռազմամթերքով բեռնված ոչ մի գնացք, սպառազեն պատրաստող ոչ մի հաստոց:

«Ձեռքներդ հեռո՛ւ Սովետական Ռուսաստանից». այս էր նրա գործունեության նշանաբանն այդ շրջանում:

Իսկ երբ քսաներկու օր անց Կլարա Ցետկինը նույն ամբիոնից ամոթանքի սյունին գամեց գերմանական միլիտարիստներին Հյուսիսային Ֆրանսիայում և Բելգիայում գործած գազանությունների համար, դահլիճից լսվեց.

— Արտասահմանում շնորհակա՛լ կլինեն ձեզնից:

— Հարգելի պարոնա՛յք,— ի պատասխան հնչեց Կլարայի ձայնը,— ես կարծում եմ, Գերմանիան շնորհակալ կլինի ինձնից այն բանի համար, որ ես ճշմարտությունն եմ ասում:

Շատ շատերի համար մարդկայնության, հեղափոխականի անձնական օրինակ է ծառայել Կլարան, մեծ դեր է խաղացել նրանց կյանքում:

Մի անգամ նրան հարցրի,— հիշում է Մյունխենի սովետական հանրապետության ղեկավար գործիչներից մեկը.

— Կարո՞ղ են հեղափոխական կանայք երեխա ունենալ:

Այս հարցը հետաքրքրում էր շատ կոմունիստ կանանց:

— Անպայման,— պատասխանեց նա,— այդ ո՛չ միայն նրանց իրավունքն է, այլև պարտականությունը:— Ու դարձյալ հիշեց իր ամենասիրելի մարդուն.— գիտե՞ս ինչպե՞ս էր ափսոսում Ռոզան, որ չկարողացավ երեխա ունենալ: Բայց մի հանգամանք վճռական է, անպայման պետք է դաստիարակես նրանց, աճեցնես իբրև ինքնուրույն մարդիկ:

Իսկ սիրո, ընտանեկան երջանկության, մայրության մասին վարակող ոգևորությամբ խոսելիս նա հաճախ էր հիշում Իլյիչի խոսքերը.

— Կոմունիզմը պետք է բերի իր հետ ոչ թե ասկետիզմ, այլ կենսախնդություն ու առողջություն, որը պետք է բխի նաև լիարյուն սիրային կյանքից:

Իտալացի կոմունիստ Կամիլա Ռավելի հետ 1920 թ. Կլարա Ցետկինը գալիս է Ռուսաստան:

Այս այցելության ժամանակ Կլարայի համար կարևորագույն իրադարձությունը նոր հանդիպումն էր Իլյիչի հետ:

Ռուսաստանից հեռանալով, Կլարան գրում է.

«Թանկագին, թանկագին, մեծարգո բարեկամ Լենին, պահպանեք ձեզ մեզ համար, հեղափոխության համար: Ուրախությունը Վրանգելի բանակների ջախջախման առիթով կզորացնի Ձեզ, իսկ այդ նշանակում է կզորացնի Սովետական Ռուսաստանին: Դուք և Սովետական Ռուսաստանը մի ամբողջություն եք...

...Ես հղում եմ Ձեզ, Ձեր սիրելի կնոջն ու քրոջը ամենասրտաբուխ ողջույններս և գրկում եմ Ձեզ հավատարիմ բարեկամության ու մարտական համագործակցության զգացումով:

Ձեր Կլարա Ցետկին»:

Զիլենբուխում նա ստացավ Վիլհելմ Պիկի նամակը. վիթխարի գործերից հետո առջևում նոր, ավելի պատասխանատու, կարևոր անելիքներ կան. «...Թանկագին Կլարա՛, մենք ակնկալում ենք Ձեզնից այնպիսի՛ մեծ աշխատանք և օգնություն: Մենք երբեք չենք ների ձեզ, եթե այժմ... չանենք ամեն բան պահպանելու Ձեր աշխատունակությունը»:

Կլարան մեկնեց Ժելեզնավոդսկ՝ բուժման:

Իլյիչի մահը խորապես ցնցեց Ցետկինին: Ամբողջ աշխարհի միլիոնավոր աշխատավորներ սգում էին անդառնալի կորուստը: Թաղման ողջ արարողության ժամանակ և հետո, Սովետների սգո նիստում, նա անբաժան էր Նադեժդա Կոնստանտինովնայից: Մինչև կյանքի վերջն էլ Կլարան մնաց Կրուպսկայայի և Մարիա Իլյինիչնայի սրտամոտ, մերձավոր բարեկամը:

Օգոստոս, 1932 թվական: Մեծ, սև լիմուզինն անցավ Օդեր գետի կամուրջն ու սլացավ Բեռլին տանող ճանապարհով: Մեքենայի խորքում, բարձին հենված, նստած է ալեհեր, հիվանդ Կլարան: Սովետական Միությունից նա նոր էր վերադառնում Գերմանիա, ուր իշխում էին գրկանքն ու տառապանքը: Վեյմարյան հանրապետությունում բնակչության մոտ մեկ եր-

րորդը գործազուրկ էր: Կառավարող ֆաշիստական խոշոր բուրժուազիայի ներկայացուցիչները զբաղված են ռազմական պատրաստություններով: Մասսայական հավաքներում Հիտլերը ձգտում է դեմագոգիկ ելույթներով իր կողմը գրավել մասսաներին:

Կլարան եկել էր գերմանական ժողովրդին պայքարի հանելու ֆաշիստական սպառնալիքի դեմ:

Ռեակցիոն մամուլը՝ զայրույթով լի, պահանջում էր հատուկ օրենքով արգելել Կլարայի ելույթը ռայխստագում:

Օգոստոսի 30-ը ռայխստագի նիստի բացման օրն էր: Ռայխստագի կոմունիստական ֆրակցիայի անդամների առաջին շարքում է Կլարան: Բոլորը տագնապով մտածում են. նա՞ կբացի ռայխստագի նիստը, ճառ կարտասանի՞... Երկու կոմունիստների թևին հենված, Կլարա Ցետկինը մոտենում է նախագահի բազկաթոռին, նստում, բայց և անմիջապես կանգնում է՝ հայտարարելու նիստի բացումը: Հիտլերականները պապանձվել-մնացել են, դահլիճում քար լռություն է:

Համաձայն ընդունված օրենքի, նա դիմում է դահլիճին՝ չկա՞ արդյոք դահլիճում իրենից տարիքով մեծ մեկը: Ամենատարեցն ինքն է, և ռայխստագի նիստը հայտարարում է բացված: Սկզբում դանդաղ, ցածրաձայն, նրա ձայնը հետզհետե դառնում է հաստատուն ու բարձր, ինքը՝ ավելի վճռական:

— Հիտլերը՝ դա պատերազմ է, նրա իշխանության գլուխ անցնելը լուրջ վտանգ է սպառնում բոլոր աշխատավորների հայրենիքին՝ Սովետական Միությանը:

Եվ նա երդվում է՝ մինչև կյանքի վերջը պայքարել այդ օրհասական սպառնալիքի դեմ:

1932 թ. օգոստոսին ռայխստագում արտասանած Կլարա Ցետկինի ելույթը գերմանական ֆաշիզմի դեմ մղած նրա պայքարի գագաթնակետն էր: 1932 թ. մայիսին Հանրի Բարբյուսը, Ռոմեն Ռոլանը, Ալբերտ Էյնշտեյնը, Մաքսիմ Գորկին, Հենրիխ Մանը և համաշխարհային կուլտուրայի շատ այլ գործիչներ հանդես եկան իմպերիալիստական պատերազմի դեմ կոնգրես հրավիրելու առաջարկով: Կլարա Ցետկինը ևս ընտրվեց այդ կոնգրեսի նախապատրաստման նպատակով կազմակերպված կանանց միջազգային կոմիտեի անդամ: Իմպերիալիզմի և պատերազմների դեմ պայքարող հին մարտիկը կոնգրեսից մի քանի շաբաթ առաջ պարգևատրվեց Լենինի շքանշանով և Հենրիխ Մանի, Ալբերտ Էյնշտեյնի ու գերմանական այլ գործիչների հետ մեկտեղ ընտրվեց իմպերիալիստական պատերազմի դեմ մղվող պայքարի միջազգային կոմիտեի անդամ:

Վիճակը երկրում հետզհետե ավելի վտանգավոր էր դառնում: Գեներալ-ֆելդմարշալ ֆոն Հինդենբուրգը մոնոպոլիստական կապիտալի մագնատների ստիպմամբ Հիտլերին նշանակեց ռայխսկանցլեր:

Կլարան ծանր հիվանդ էր, երբ նրան հասավ այդ, ինչպես և ռայխստագը պրովոկացիոն նպատակներով հրդեհելու, ԳԿԿ-ի ղեկավար Էռնեստ Թելմանի ձերբակալության լուրը:

1933 թ. «Մետրոպոլ» հյուրանոցում, անկողնուն գամված, նա գրեց իր վերջին հոդվածը կանանց միջազգային օրվա առթիվ:

— Վերցրեք, օգտագործեք, ինչպես հարմար կգտնեք, այդ... իմ կտակն է:

Հոդվածը լույս տեսավ բրոշյուրի ձևով՝ Լենինի պատգամները աշխարհի բոլոր կանանց վերնագրով: Իսկ մտքով նա միշտ Գերմանիայի հետ էր, նրա կոմունիստական կուսակցության հետ... Խիստ անհանգստանում էր, որ Թելմանի բանտարկությունը կխախտի Կենտկոմի միասնությունը: Եվ, որպես ՄՕՊՐ-ի ղեկավար, վերջին անգամ նա դիմեց աշխարհի հասարակայնությանը «Մեզնից ոչ ոք չպետք է հանգստանա, մինչև չջախջախվի ֆաշիզմը»:

Կլարա Ցետկինը վախճանվեց 1933 թ. հունիսի 20-ին: Միությունների տանը դրված նրա աճյունին հրաժեշտ տալու էին եկել բազմահազար աշխատավորներ: 600 հազար հուղարկավոր էին ուղեկցում թափորը: Նրա աճյունը դրվեց Կրեմլի պատի մեջ:

...Կլարա Ցետկինի սիրած հայրենիքում ֆաշիստական հրոսակների ջախջախումից հետո արևելյան հատվածում ստեղծվեց բանվորների ու գյուղացիների առաջին գերմանական սոցիալիստական պետությունը՝ Գերմանական Դեմոկրատական Հանրապետությունը, սոցիալիստական համագործակցության երկրների համահավասար անդամը:

ԷՄՄԱ ՍԱՐՈՅԱՆ

ԼՈՒՅՍԸ ԵՎ ԲՈՒՅՍԻ ԿՅԱՆՔԸ

Վ. Հ. ՂԱԶԱՐՅԱՆ
ՀՍՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս, կենսաբանական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար

ԵՐԿՐԻ ՎՐԱ ԿՅԱՆՔԻ գոյությունն ամենից առաջ պայմանավորված է լույսով, բնության այդ կախարդական և շռայլ պարգևով, որ թափանցելով տիեզերական տարածություններից՝ ջերմություն և կյանք է հաղորդում ո՛չ միայն բուսական ու կենդանական աշխարհին, այլև անկենդան իրերին, ջրային անապատ զանգվածներին, մթնոլորտային օդին: Սակայն երկրի վրա հսկայական օրգանական էակների և անկենդան աշխարհի կառուցվածքային բազմազանության մեջ միակ օրգանիզմները, որ առանց լույսի չեն կարող աճել, զարգանալ ու բազմանալ, կանաչ բույսերն են: Ցուցաբերելով զարմանալի ունակություն՝ դրանք էներգիայով հարուստ լույսի ճառագայթները օգտագործում են բնության հզորագույն արդյունավետությամբ օժտված պրոցեսի՝ ֆոտոսինթեզի դրսևորումով: Ֆոտոսինթեզը՝ արևի էներգիայի օգնությամբ ջրի և ածխաթթու գազի քիմիական միացմամբ օրգանական տարբեր որակի էներգիայով հարուստ նյութերի սինթեզը, ապահովում է ոչ միայն կանաչ բույսերի կյանքը, այլև ողջ կենդանական ու միկրոբային հույժ բազմազան աշխարհի գոյությունը:

Չնայած ժամանակակից հասարակության արտադրաուժերի աննախընթաց վերելքին ու բարձր մակարդակին, այնուամենայնիվ, նրանց կարողությունները անհամեմատելի են ֆոտոսինթետիկ պրոցեսի հզորության հետ: Բավական է միայն նշել, որ ամեն տարի բուսական օրգանիզմները, սկսած միաբջիջ ծովային ջրիմուռներից, վերջացրած բարձրակարգ ցամաքային բույսերով, կենսոլորտը հարստացնում են 375 միլիարդ տոննա օրգանական բազմազան նյութերով, միաժամանակ այդ պրոցեսում արտադրելով 400 միլիարդ տոննա թթվածին: Թերևս զարմանալին այն է, որ սինթեզվող օրգանական նյութերի ամենամեծ տոկոսը բաժին է ընկնում ջրային բույսերին, այն էլ առավելապես պլանկտոնային միաբջիջ ջրիմուռներին: Դրանք օժտված են բազմազան մեծ ակտիվությամբ և օվկիանոսներում, ծովերում, գետերում, ջրամբարներում մեծ ինտենսիվությամբ կուտակում են օրգանական նյութեր: Երկրի ջրային զանգվածներում կենդանական աշխարհի բազմազանությունն ու առատությունը առաջին հերթին պայմանավորված են պլանկտոնային կանաչ ջրիմուռների կենսագործունեությամբ:

Ուշագրավ է այն փաստը, որ օվկիանոսների ու ծովերի օրգանական աշխարհի համեմատությամբ երկրի մայր ցամաքների կենսազանգվածը 200 անգամ ավելի է: Ընդ որում, ցամաքային կենսազանգվածի 98—99 տոկոսը կազմում են բույսերը, իսկ 1—2-ը՝ կենդանիները: Դրա հակառակ, օվկիանոսային կենդանիների ընդհանուր զանգվածը 30 և ավելի անգամ գերազանցում է բուսականին: Բանն այն է, որ ջրային միջավայրում ինտենսիվ աճող ու բազմացող բույսերը, որոնք ավելի նուրբ սննդանյութեր են կենդանիների համար, նույնքան ինտենսիվությամբ օգտագործվում են վերջիններիս կողմից, մինչդեռ ցամաքային բուսածածկի մեծ մասը կազմում են անտառային տեսակները, որոնց փոքր մասն է որպես սնունդ օգտագործվում կենդանիների և մարդու կողմից:

Բույսերի կյանքում լույսի նշանակությունը չի սահմանափակվում միայն ֆոտոսինթեզով: Դրա ազդեցությամբ կանոնավորվում է նաև բույսերի նյութափոխանակությունը: Ընդ որում, լույսի այդ դերի իրականացումը կապված է պիգմենտների կամ, այսպես կոչված, բջիջների ֆոտոկարգավորիչների հետ, որոնք ունակ են կլանելու լույսի որոշակի երկարություն ունեցող ալիքային ճառագայթները:

Բուսական օրգանիզմներում պիգմենտներից ամենատարածվածը ա, բ և դ քլորոֆիլներն են: Առաջին երկուսը գտնվում են կանաչ բույսերի մեջ, իսկ վերջինը՝ կարմիր ջրիմուռներում: Ֆոտոսինթեզի ինտենսիվությունը և ծավալը որոշվում են հիմնականում այս պիգմենտների քանակով ու ակտիվությամբ: Նըշ-

ված պիգմենտները տարբերվում են ո՛չ միայն իրենց քիմիական կառուցվածքով, այլև տարբեր ճառագայթների հանդեպ ունեցած ռեակցիայով: Կանաչ պիգմենտները, որպես կանոն, ավելի մեծ ագահությամբ կլանում են կարմիր և կապույտ ճառագայթները, որոնք համեմատաբար շատ էներգիա են պարունակում, և դրա համապատասխան էլ բույսերի տերևներում ավելի շատ օրգանական նյութեր են սինթեզվում: Դեռ ժամանակին ռուս մեծ գիտնական Կ. Ա. Տիմիրյազևն ապացուցել է, որ օրգանական նյութերի սինթեզի ակտիվությունն ուղիղ համեմատական է տերևների պիգմենտների կողմից լույսի էներգիայի կլանմանը: Այս առումով ամենից պասիվ են կանաչ ճառագայթները, որոնք և նվազ մասնակցություն են ունենում ֆոտոսինթեզի պրոցեսներին:

Բուսական օրգանիզմում իրականացվող բազմաթիվ կարևորագույն պրոցեսներից մեկը, որով ապահովվում է դրանց կենսագործունեությունը, քլորոֆիլի անընդհատ սինթեզն ու քայքայումն է: Քլորոֆիլի սինթեզն սկսվում է նրա պիգմենտների նախնական ձևերի՝ պորֆիրինների և պրոտոքլորոֆիլի առաջացումով: Վերջիններիս քանակը բուսական բջիջներում, որպես կանոն, 2—4 կարգով ցածր է, քան քլորոֆիլինը և, չնայած դրան, քլորոֆիլի պարունակությունը բույսերի տերևներում և այլ հյուսվածքներում շարունակում է մնալ այնպիսի մակարդակի վրա, որն ապահովում է օրգանական նյութերի ակտիվ սինթեզը:

Քլորոֆիլի առաջացումը կապված է լույսի ազդեցության հետ, որի ժամանակ պրոտոքլորոֆիլը վեր է ածվում քլորոֆիլի և այդ ռեակցիան իրականացվում է քլորոֆիլազա ֆերմենտով, որը, օգտագործելով լույսի քվանտները, սկզբում գոյավորում է քլորոֆիլ ա, ապա քլորոֆիլ բ:

Քլորոֆիլի սինթեզի ակտիվությունը պայմանավորված է ինչպես լույսի ինտենսիվությամբ, նույնպես և դրա որակով: Ուշագրավ է, որ այդ պրոցեսի համար սկզբում բավարար է համեմատաբար ցածր ինտենսիվության լույսը, որն այնուհետև նախապայմաններ է ստեղծում քլորոֆիլի սինթեզի ուժեղացման և դրան զուգահեռ էլ մեծանում է բույսերի պահանջը լույսի ինտենսիվության նկատմամբ: Հետաքրքրական է նաև այն փաստը, որ երբ բույսն ստանում է ընդհատվող լույս, քլորոֆիլի սինթեզը շարունակվում է նույն մակարդակով, ինչպես անընդհատ լույսի պայմաններում: Դա նշանակում է, որ այդ ռեակցիան ընթանում է երկու փուլով, որոնցից մեկի ժամանակ լույսի առկայությունը պարտադիր չէ:

Քլորոֆիլի սինթեզի ինտենսիվությունը, ինչպես ասվեց, պայմանավորված է նաև նրա վրա ընկնող ճառագայթների որակով: Այն ճառագայթները, որոնք ամենից շատ են կլանվում քլորոֆիլի նախորդների (պորֆիրինների և պրոտոքլորոֆիլի) կողմից (կարմիր և կապույտ ճառագայթները), դրանք մեծապես նպաստում են ֆոտոսինթեզին:

Քլորոֆիլի սինթեզին զուգահեռ տեղի է ունենում նաև նրա մոլեկուլների քայքայում, որն ավելի քիչ է պայմանավորված լույսով: Քլորոֆիլի մոլեկուլների քայքայման և վերականգնման ակտիվությունը նույնը չէ տարբեր բույսերի մոտ և միևնույն բույսի զարգացման առանձին փուլերում, ինչպես նաև տարբեր լույսի ինտենսիվության ու որակի ճառագայթների պայմաններում: Այս ուղղությամբ կատարված հետազոտությունները ցույց են տվել, որ միշտ արագ վերականգնվող քլորոֆիլային մոլեկուլներն ավելի ակտիվ են մասնակցում ֆոտոսինթեզի պրոցեսին և որ նման վիճակ նկատվում է մեծ էներգիա պարունակող ճառագայթների ազդեցության դեպքում:

Լույսի դերը կարևոր է նաև բուսական ֆերմենտների՝ քիմիական ռեակցիաների կատալիզատորների ակտիվացման և դրանց գործունեության կարգավորման պրոցեսներում: Բույսերի մեջ գործող մի շարք ֆերմենտներ պարունակում են այսպես կոչված քրոմոֆորային (պիգմենտ պարունակող) խմբեր, ինչպես, օքսիդազային և դեհիդրոգենազային ֆերմենտները: Տվյալ ֆերմենտների պիգմենտային խմբերի կլանած լույսի որակի համապատասխան որոշվում է նույն այդ լույսի ֆոտոկանոնավորիչ դերը ֆերմենտի ակտիվացման պրոցեսում: Ընդ որում, ենթադրվում է, որ բույսերի մեջ գոյություն ունի ֆոտոկարգավորիչ սիստեմ, որին մասնակցում են երկու տարբեր պիգմենտներ. դրանցից մեկն ակտիվանում է կարմիր ճառագայթներից, մյուսը՝ կապույտ:

Վերջին երկու տասնամյակում զգալի փորձարարական տվյալներ են կուտակվել, որոնք ցույց են տալիս լույսի ակտիվ մասնակցությունը ներբջջային կառուցվածքների մեմբրանների կենսագործունեությանը: Մեմբրանները, ինչպես հայտնի է, մոլեկուլային չափերի հասնող նուրբ թաղանթներ են, որոնք սահմանազատում են բջիջները և ներբջջային կառուցվածքները իրարից ու նպաստում տարբեր իոնների, շաքարների, ամինաթթուների և նյութափոխանակության այլ պրոդուկտների տեղափոխմանը: Մեմբրաններն ապահովում են բջիջների և ներբջջային կառուցվածքների մորֆոլոգիական ամբողջականությունը, դրանց կայունությունն ու առանձգականությունը: Դրանք պարունակում են տարբեր ֆերմենտներ, որով և նպաստում են ո՛չ միայն բջիջների նյութափոխանակությանը, այլև մեծ էներգիա պարունակող նյութերի սինթեզին: Մեմբրանների կենսաբանական առանձնահատկություններից

մեկն էլ պայմանավորված է բջջապլազմայի և միջավայրի միջև կալիումի, նատրիումի, քլորի և այլ իոնների անհավասար տեղաբաշխմամբ: Դրա շնորհիվ բջիջների և դրանց միջավայրի միջև առաջանում է բիոպոտենցիալների տարբերություն, որը նույնպես կարևոր դեր է խաղում բջիջների և ամբողջական բույսի կենսագործունեության մեջ:

Լույսի դերն առաջին հերթին նշանակալից է ֆոտոկոնֆորմացիոն մեմբրանների (այն մեմբրանների, որոնք պարունակում են լուսակլանիչ քրոմոտոֆորներ) գործունեության կանոնավորման գործում: Լույսի ազդեցությամբ տեղի է ունենում այդ մեմբրանների կառուցվածքային վերափոխում, իսկ վերջինիս էլ զուգակցում է ֆերմենտատիվ և թափանցելիության ակտիվության բարձրացումը և ամբողջ բջջի կենսագործունեության ուժեղացումը:

Լույսի դերը նույնքան նշմարելի է ֆերմենտների կատալիտիկ ակտիվացման գործում: Ինչպես հայտնի է, ֆերմենտները սպիտակուցային կառուցվածքով միացություններ են, որոնք ակտիվացնում են օրգանիզմում իրականացվող բոլոր նյութափոխանակային պրոցեսները: Դրանք իրականում կյանքի հարուցիչներն են: Բազմաթիվ ֆերմենտների կատալիտիկ ակտիվության կանոնավորիչը բուն ինքը լույսն է, որն այդ ֆերմենտների օգնությամբ տրանսֆորմացիայի է ենթարկվում կենսաբանական համակարգերում: Այս կամ այն պատճառով օրգանիզմում ոչ ակտիվ վիճակում հանդես եկող մի շարք ֆերմենտներ լույսի ազդեցությամբ վերականգնում են իրենց կատալիտիկ ակտիվությունը, և այդ եղանակով էլ ուժեղանում է նյութերի փոխանակությունը:

Բույսերի վրա լույսի ազդեցությունը դրսևորվում է նաև այլ ճանապարհով՝ լուսահակության եղանակով, որի ժամանակ բույսի աճող օրգանները մշտապես թեքվում են դեպի լույսը: Ընդ որում, ցողունները դրսևորում են դրական լուսահակություն, իսկ արմատները՝ բացասական, այսինքն՝ վերջիններս թեքվում են դեպի լույսի հակառակ կողմը: Տերևները, ի տարբերություն ցողունի և արմատի, ցույց են տալիս այսպես կոչված դիա կամ ընդլայնական լուսահակություն՝ ճառագայթների նկատմամբ դրանք գրավում են ուղղահայաց դիրք: Բույսերի տարբեր օրգանների նման ռեակցիան լույսի հանդեպ ունի հարմարողական նշանակություն: Ցողուններն աճում են դեպի լույսը, որպեսզի մշտապես գտնվեն լույսի տակ, իսկ տերևներն էլ դասավորվում են այնպես, որ ավելի շատ ճառագայթային էներգիա կլանեն: Արմատները, որպես կանոն, լույսից խուսափում են և թափանցում հողի խոր շերտերը, որտեղ շատ ջուր և հանքային նյութեր կան:

Լուսահակության երևույթի ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ ցողունի թեքումը պայմանավորված է նրանով, որ միշտ լուսավորված կողմի բջիջների աճն ավելի թույլ է, քան մյուս կողմի բջիջներինը: Նույնանման ռեակցիա է ցուցաբերում նաև ցողունի գագաթը. ուժեղ լուսավորության ժամանակ աճը դանդաղում է, մթության դեպքում՝ ուժեղանում:

Հետագա ուսումնասիրությունները հաստատեցին, որ բույսի օրգանների ռեակցիան լույսի հանդեպ կապված է հատուկ ֆիզիոլոգիական ակտիվ նյութերի առաջացման հետ, որոնք ստացել են բուսական հորմոններ անունը՝ աուքսին և հետերոաուքսին: Վերջիններս սինթեզվում են ինտենսիվ բազմացող մերիստեմային (ցողունի գագաթային) բջիջներում և շարժվում են դեպի արմատները: Երբ ցողունը գտնվում է մթության մեջ, այդ նյութերը հավասարաչափ շարժվում են ցողունի բոլոր կողմերով և այս դեպքում բացառվում է դրա ծռվելը, իսկ երբ այն տեղավորում ենք միակողմանի լույսի տակ, ապա լուսավորված մասերից աուքսինները շարժվում են դեպի հակառակ կողմը, որտեղ և ուժեղանում է բջիջների աճը, հետևաբար և ցողունը թեքվում է դեպի լույսը: Նման երևույթ դրսևորվում է նաև այն դեպքում, երբ այս կամ այն եղանակով ցողունի մի կողմում արհեստականորեն բարձրացնում ենք աուքսինների պարունակությունը:

Լույսի միակողմանի ազդեցությունն աճման վրա ակնբախ է հատկապես փաթաթվող բույսերի մոտ: Արևի տեղաշարժը հորիզոնի վրա պայմանավորում է այդ բույսերի գագաթների շրջանաձև շարժումը, որի ժամանակ դրանք հնարավորություն են ստանում փաթաթվելու ուղղահայաց դիրք ունեցող պինդ մարմիններին:

Բոլորովին այլ է միաբջիջ ջրիմուռների ռեակցիան լույսի ազդեցության հանդեպ: Մի շարք ջրիմուռներ ակտիվ շարժվում են դեպի լույսը. սակայն երբ բարձրացնում ենք վերջինիս ինտենսիվությունը, դրանք խույս են տալիս նրանից: Այս երևույթն ստացել է ֆոտոտաքսիս անունը: Հետագա ուսումնասիրություններով հաստատվել է, որ ֆոտոտաքսիսը և ֆոտոսինթեզն այդ միաբջիջ բույսերի մոտ սերտորեն կապված են. այդ արտահայտվում է նաև բարձրակարգ բույսերի քլորոֆիլ պարունակող օրգաններում:

Դեռ վաղուց նկատվել է, որ տերևի բջիջներում քլորոֆիլակիր օրգանոիդները՝ քլորոպլաստները, բջիջների մեջ ազատ շարժվում են, որի վրա ամենից ուժեղ ազդեցություն է թողնում լույսը: Երբ տերևը գտնվում է մթության մեջ, նրա բջիջներում քլորոպլաստները դասավորվում են հավասարաչափ, բայց երբ

լույսն ընկնում է տերևի վրա մի կողմից, բջիջների քլորոպլաստները տեղափոխվում են բջիջների լուսավորված մասը: Բանն այն է, որ ֆոտոսինթեզն իրականացվում է քլորոպլաստների օգնությամբ, որոնք մշտապես ձգտում են բջջի մեջ տեղավորվել այնպես, որ ավելի շատ ճառագայթներ կլանեն: Սակայն երբ լույսի ինտենսիվությունը բարձրանում է այն աստիճան, որ դրա ազդեցությունը ֆոտոսինթեզի վրա դառնում է բացասական, ապա քլորոպլաստները դասավորվում են լույսի ճառագայթներին զուգահեռ և դրանով իսկ նվազեցնում վերջիններիս կլանումը:

Լույսն ազդում է նաև բույսերի օրգանների այլ բնույթի շարժումների վրա, ինչպես՝ ծաղիկների բացման և փակման օրվա ռիթմի, կամ օրվա տարբեր ժամերին տերևների դիրքավորման վրա: Նման կարգի բոլոր շարժումները պայմանավորված են բույսերի մեջ սինթեզվող աուքսինների յուրօրինակ և դիֆերենցված ազդեցությամբ կամ էլ տվյալ օրգանների մեջ եղած ջրի լարվածության վիճակով:

Բույսերի կենսագործունեությունը, ինչպես և դրանց անհատական զարգացման պրոցեսների ընթացքը, մեծապես պայմանավորված են լուսային օրվա տևողությամբ, որը հիմնականում կապված է տվյալ միջավայրի աշխարհագրական լայնության հետ:

Դեռ վաղուց գիտնականները նկատել են, որ որոշ բույսեր ցուցաբերում են ինտենսիվ աճ, կամ արագ ծաղկում, սերմակալում են, եթե դրանք գտնվում են կարճ օրվա պայմաններում, երբ ցերեկը չի գերազանցում 12 ժամից: Բույսերի մի այլ խումբ, հակառակը, նման վարք է դրսևորում երկար օրվա պայմաններում: Այս երևույթը, որն ստացել է բույսերի ֆոտոպերիոդիզմ անունը, ավելի հանգամանորեն ուսումնասիրել են գիտնականներ Գառները և Ալլարդը 1920 թ.: Ամենից առաջ պարզվել է, որ բույսերն ըստ իրենց ցուցաբերած ֆոտոպերիոդիկ ռեակցիայի բաժանվում են 3 մեծ խմբերի՝ 1. բույսեր, որոնք ծաղկում են 12 ժամ և ավելի կարճ տևողության լուսային օրվա պայմաններում, այդ տեսակներն ընդունված է անվանել կարճ օրվա բույսեր, 2. բույսեր, որոնց ծաղկումը և սերմակալումը կապված չէ օրվա տևողության հետ. դրանք ծաղկում են ինչպես կարճ, նույնպես և երկար օրում՝ օրվա երկարության հանդեպ չեզոք բույսեր, 3. բույսեր, որոնք ծաղկում են երկար օրում՝ երկար օրվա բույսեր:

Հետագա ուսումնասիրություններով պարզվում է, որ նշված խմբերից բացի գոյություն ունեն բույսեր, որոնք ծաղկման համար սկզբում պահանջում են կարճ, ապա երկար օր, կամ հակառակը՝ կյանքի վաղ շրջանում՝ երկար, հետագայում՝ կարճ օր: Ուսումնասիրելով այդ բոլոր բույսերի աշխարհագրական տեղաբաշխումն ու ծագումը, հնարավոր է դառնում լիովին բացահայտել լուսային օրվա տևողության հանդեպ դրանց ռեակցիայի բնույթը: Ինչպես հայտնի է, օրվա տևողությունը պայմանավորված է տվյալ երկրամասի աշխարհագրական լայնությունով: Արևադարձային և մերձարևադարձային գոտում օրվա տևողությունը չի գերազանցում 12 ժամից: Հասարակածից դեպի հարավ կամ հյուսիս ընկած մարզերում օրվա տևողությունն աստիճանաբար երկարում է, որոշ շրջանում հասնելով նույնիսկ 24 ժամվա: Երկարամյա էվոլյուցիայի ընթացքում բույսերի հարմարվողականությունը միջավայրին արտահայտվել է օրվա տևողության հանդեպ դրանց ցուցաբերած վարքով: Արևադարձային ծագում ունեցող բոլոր բույսերը, հարմարվելով կարճ օրվա ազդեցությանը, սկսում են ծաղկել ու սերմակալել նշված օրվա տևողության ազդեցության պայմաններում: Հյուսիսային կամ հարավային բույսերը հարմարվել են երկար օրվա և ծաղկում են նշված ֆոտոպերիոդների ազդեցությամբ: Կան նաև բազմաթիվ բույսեր, որոնք իրենց բնական տարածման տերիտորիայով (արեալով) միջանկյալ տեղ են գրավում արևադարձային և հյուսիսային կամ հարավային աշխարհագրական լայնությունների միջև, այսինքն՝ աճում են բարեխառն գոտում:

Տիպիկ երկար և կարճ օրվա բույսերի համար ցերեկային լույսի ազդեցության տևողության պահանջը ծաղկման համար ժառանգական առումով այն աստիճանի է կայունացել, որ երբ գիշերվա ժամերին մեկ-երկու րոպե լույս ենք տալիս, կասեցվում է դրանց ծաղկումը: Ընդ որում, ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ կարճ կամ երկար օրվա ազդեցությունը չի անհետանում, երբ փոխում ենք ֆոտոպերիոդիկ ռեժիմը: Այսպես, երբ կարճ օրվա բույսին տալիս ենք այնքան կարճ օր, որ այն չի հասցնում ծաղկել, այդ օրերի ազդեցությունը չի անհետանում և երբ որոշ ժամանակ անց այն կրկին տեղափոխում ենք կարճ օրվա պայմանների, ապա նրա ծաղկման համար պահանջվում են այնքան օպտիմալ ֆոտոպերիոդներ, որքան նա չի ստացել ըսկըզբնական շրջանում: Այս երևույթն այժմ լայնորեն օգտագործվում է պրակտիկայում՝ բույսի ծաղկումն ու սերմակալումը ցանկացած ժամանակ իրականացնելու նպատակով:

Ցերեկվա ու գիշերվա տևողությունների հարաբերությունն անմիջական ազդեցություն է գործում բույսերի ո՛չ միայն ծաղկման ու սերմակալման պրոցեսների, այլև ձմռան անբարենպաստ պայմաններին հարմարվելու վրա

կամ, այլ կերպ ասած՝ պայմանավորում է բույսի նախապատրաստումը ձմռանը:

Ամենքին հայտնի է, որ մեր շրջապատի ծառերի մեծ մասի տերևաթափն սկսվում է այն ժամանակ, երբ դեռ շարունակվում են տաք օրերը: Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ երբ տերևաթափ ծառերն աճում են էլեկտրական լույսով վառ լուսավորվող փողոցներում, երկար ժամանակ պահպանվում են դրանց տերևները, չնայած եղանակները փոխվում են, վրա են հասնում ցրտերը: Նման դիտարկումների գիտական վերլուծությունը ցույց է տվել, որ տերևաթափի պրոցեսները, ինչպես և բույսերի ձմեռային հանգստի նախապատրաստումը նույնպես պայմանավորված են օրվա տևողությամբ: Ամառվա երկրորդ կեսից սկսած օրերի կարճացումը մի կողմից խթանում է տերևաթափը, մյուս կողմից՝ կասեցնում աճման պրոցեսները: Մինչդեռ, երբ արհեստական եղանակով ամռան երկրորդ կեսից երկարացնում ենք օրվա տևողությունը, բույսը շարունակում է իր նորմալ կենսագործունեությունն ու աճը մինչև աշնանային ցրտահարումները: Նույնիսկ երբ ծառի ճյուղերից մեկը պահվում է երկար, մյուսը կարճ օրում, դրանք դրսևորում են տարբեր վարք: Կարճ օրվա պայմաններում գտնվող ճյուղերը տերևաթափվում են, իսկ երկար օրվա ճյուղերի մոտ շարունակվում է վեգետացիան:

Ֆիզիոլոգիական ուսումնասիրությունները հաստատել են, որ երկար օրվա պայմաններում տերևներում սինթեզվում են աճմանը խթանող նյութեր, այսպես կոչված, աուքսիններ, որոնք նպաստում են տերևների երկարակեցությանը: Կարճ օրվա պայմաններում այդ նյութերի պարունակությունը տերևներում նվազում է, և սկսվում է տերևաթափը:

Ծառերի կենսագործունեության պայմանավորվածությունը օրվա տևողությամբ կարևոր հարմարվողական պրոցես է: Օրվա տևողության փոփոխությունը տարվա ընթացքում՝ որոշակի և օրինաչափ երևույթ է: Այն նախանշան է այն բանի, որ շուտով պետք է վրա հասնեն անբարենպաստ ջերմային պայմանները, որին և պետք է նախապատրաստվեն բույսերը: Միջավայրի բոլոր այլ գործոնների փոփոխությունը՝ ջերմությունը, խոնավությունը և այլն, չեն ենթարկվում ընդհանուր և հաստատուն օրինաչափության, ուստի և բույսերի նախապատրաստումը ձմռան սառնամանիքներին կապված է միայն օրվա տևողության փոփոխության հետ:

Օրվա տևողությունն ազդում է նաև բույսի կենսագործունեության այլ օղակների վրա: Ամենից առաջ այն նշմարելի ազդեցություն է թողնում բույսերի աճի վրա: Շատ բույսեր կարճ օրվա պայմաններում երբեք ցողուններ չեն կազմավորում, մնում են վարդակի վիճակում, իսկ մի այլ խմբի ներկայացուցիչներ, հակառակը, ցողուններ են կազմում: Բացի դրանից հայտնի է, որ այն ֆոտոպերիոդները, որոնք նպաստում են բույսերի ծաղկմանն ու սերմակալմանը, դանդաղեցնում են բույսերի վեգետատիվ աճը, իսկ ծաղկման համար ոչ նպաստավոր օրվա տևողությունն ապահովում է բույսերի երկարատև աճը:

Օրվա տևողությունը որոշակի նշանակություն ունի նաև պալարառաջացման գործում: Շատ բույսեր պալարներ են կազմավորում միայն երկար օրում, շատերն էլ՝ միայն կարճ օրում: Պալարները, հանդիսանալով վեգետատիվ բազմացման օրգաններ, առաջանում են հիմնականում այնպիսի լուսային ռեժիմի պայմաններում, որոնք անբարենպաստ են ծաղկման համար: Սակայն սելեկցիոն ճանապարհով ստացվել են այնպիսի բույսեր, որոնց գեներատիվ (սեռական) և վեգետատիվ բազմացման օրգանները ձևավորվում են բնական ֆոտոպերիոդների պայմաններում:

Կան բազմաթիվ այլ բույսեր, որոնց վեգետատիվ բազմացման օրգաններն առաջանում են ցողունների կամ տերևների վրա: Այս առումով ուշագրավ է բրիոֆիլիում բույսը. այն կազմավորում է ծաղիկներ ու սերմեր, սակայն, որովհետև վերջիններս ծլունակ չեն, այդ բույսերը հիմնականում բազմանում են հավելյալ բողբոջներով: Դրանք առաջանում են տերևների եզրերի սղոցաձև փոսերի բջիջներից, և հենց մայրական բույսի վրա գոյանում են դուստր անհատներ՝ իրենց նորմալ տերևներով ու արմատներով: Նման դուստր բույսերը կազմավորվում են միայն երկար օրվա պայմաններում, կարճ օրում դրանք դրսևորում են վեգետատիվ աճ:

Զգալի է նաև լույսի ինտենսիվության ազդեցությունը բույսերի կազմաբանության վրա: Բուսական բարդ համակեցություններում, որտեղ տարբեր կենսաձևերի ներկայացուցիչներն զբաղեցնում են ֆիտոցենոզի տարբեր հարկերը— ծառերը՝ վերին, թփերը՝ միջին, իսկ խոտային ձևերը՝ ստորին, լույսի ինտենսիվությունը կարևոր դեր է խաղում բույսերի նման տեղաբաշխման գործում: Երկարամյա էվոլյուցիայի ընթացքում ստորին հարկերի բույսերը, գտնվելով ցածր լուսավորվածության պայմաններում, ձեռք են բերել, այսպես կոչված, ստվերադիմացկունություն, իսկ ծառերը, որոնց սաղարթները բարձրացել ու ձգվել են արևի ճառագայթների տակ, դարձել են լուսասեր կամ լուսադիմացկուն:

Լույսի ինտենսիվության հանդեպ ունեցած ռեակցիան բույսերը դրսևորում են մի շարք ֆիզիոլոգիական և կենսաքիմիական պրոցեսներով: Ամենից առաջ ակնհայտ է դառնում, որ

ստվերադիմացկուն բույսերն առաջացնում են ավելի մեծ մակերեսի տերևներ, որոնց բջիջներում շատ է քլորոֆիլի պարունակությունը, խոշոր են նրա հատիկները: Հասկանալի է, որ նման առանձնահատկությունները նպաստում են ցածր ինտենսիվության լույսի առատ կլանմանը:

Լույսի ինտենսիվությունը մեծ ազդեցություն է գործում նաև տերևի մորֆոլոգիայի ու կառուցվածքի վրա: Միևնույն ծառի սաղարթի ներսի և արտաքին մասի տերևները տարբերվում են իրենց կառուցվածքով. այդ հատկապես ակնբախ է լուսասեր և ստվերասեր բույսերի մոտ:

Նշված հատկանիշները աստիճանաբար փոխվում են նաև բույսի հասակի մեծացման համեմատ: Ծառային մատղաշ բույսերը, որպես կանոն, ավելի ստվերադիմացկուն են և այդ հատկության շնորհիվ ունեն մեծ հարմարվողականություն անտառի ստորին հարկի բուսածածկում: Հետագա տարիներին դրանց անհատական զարգացմանը զուգահեռ բարձրանում է բույսի լուսասիրությունը:

Լույսի ինտենսիվությունն ավելի որոշակի է բույսերի կողմից ջրի կլանման և գոլորշացման բարդ ֆիզիոլոգիական պրոցեսներում: Ուսումնասիրությունները հաստատել են, որ արմատային սիստեմի հզորությունը պայմանավորված է լույսի ինտենսիվությամբ: Բարձր լուսավորվածությունն ամենից առաջ նպաստում է ֆոտոսինթեզի ակտիվացմանը և օրգանական նյութի սինթեզին, տերևի ջերմության բարձրացմանը և նրա կողմից ջրի գոլորշացմանը:

Բույսի կողմից ջրի գոլորշացումը հիմնականում իրականացվում է տերևների վրա գտնվող հատուկ անցքերի՝ հերձանցքերի միջոցով, որոնցով միաժամանակ տերևի ներսն է թափանցում օդի ածխաթթու գազը ֆոտոսինթեզի համար: Որքան բարձր է լույսի ինտենսիվությունը, դրա հետ էլ կապված՝ ֆոտոսինթեզի ակտիվությունը, այնքան ավելի լայն են բացվում հերձանցքերը, և ուժեղանում է ջրի գոլորշացումը բույսի կողմից: Եթե բույսի արմատային սիստեմը հնարավորություն է ունենում անընդհատ վերականգնելու տրանսպիրացիայի եղանակով տերևներից հեռացած ջուրը, ապա հերձանցքերը շարունակում են բաց մնալ, իսկ քլորոպլաստները ֆոտոսինթեզ կատարել:

Բույսի կողմից կլանված ջրի միայն 1—2 տոկոսն է օգտագործվում կենսական պրոցեսներում, 98—99-ը հեռանում է բույսից: Այս առումով արդարացի են Կ. Ա. Տիմիրյազևի այն խոսքերը, թե «այն սահմաններում, որոնցում իրականացվում է գոլորշացումը բույսի կողմից, ավելի շուտ պետք է դիտել որպես անխուսափելի չարիք, քան անհրաժեշտ ֆիզիոլոգիական գործունեություն»: Դրա պատճառը, ինչպես վերը նշվեց, բույսերի կողմից գոլորշացման և ֆոտոսինթեզի իրականացման արտաքին պայմանների միանմանությունն է: Նման վիճակը հասցնում է այն բանին, որ բույսերի անհատական զարգացման որոշ շրջանից հետո առաջանում են բույսի համար անհրաժեշտ երկու հակադիր պրոցեսներ: Մի կողմից աստիճանաբար ավելանում է բույսի տերևների թիվը, դրա հետ միասին ապահովվում են լավ լուսավորված պայմաններ ինտենսիվ ֆոտոսինթեզի համար, մյուս կողմից ուժեղանում է ջրի գոլորշացումը որպես տերևային մասսայի մեծացման հետևանք: Որպեսզի բույսը կարողանա ապահովել այդպիսի ինտենսիվ տրանսպիրացիա, նա հզորացնում է իր արմատային սիստեմը, մանավանդ այն դեպքում, երբ տվյալ միջավայրում հողը զուրկ է բավարար խոնավությունից:

Լույսի ազդեցությունը, ինչպես տեսնում ենք, արտահայտվում է ո՛չ միայն արմատային սիստեմի հզորությամբ, այլև նրա ջրակլանողունակության ակտիվացմամբ, ինչպես և արմատներից դեպի տերևները ջրի տեղափոխման արագությամբ:

Ջրի վերընթաց շարժումն իրականացվում է բնափայտի ջրատար անոթների միջոցով, որոնք բույսերի անատոմիայում քսիլեմա անունն են ստացել: Չափազանց տարբեր կերպ է դրսևորվում քսիլեման ստվերադիմացկուն և լուսասեր բույսերի, ինչպես և լույսի ինտենսիվության առումով տարբեր տեղերում ապրող միևնույն տեսակի բույսերի մոտ: Որպես կանոն, լուսասեր, ինտենսիվ ֆոտոսինթեզ կատարող բույսերի մոտ քսիլեմայի անոթների քանակը մշտապես գերազանցում է ստվերոտ միջավայրում աճող բույսերի ցողուններինը:

Լույսի ինտենսիվությունը մեծապես ազդում է նաև արմատատերևային փոխհարաբերության վրա: Արմատային սիստեմի հզորությունը սովորաբար դիտվում է երկու տեսանկյունով. մի կողմից՝ տարբեր հաստություն ունեցող փոխադրիչ արմատային զանգվածով, մյուս կողմից՝ ծծող և նյութափոխանակություն կատարող արմատներով: Վերջիններս իրենցից ներկայացնում են երկու միլիմետր և ավելի բարակ հաստությամբ նուրբ մազմզուկներ, որոնք կատարում են բույսի կենսագործունեության համար կարևոր երկու ֆունկցիա: Ամենից առաջ դրանք հողից կլանում են ջուր ու հանքային նյութեր, այնուհետև այդ հանքային նյութերը բջիջներում ենթարկվում են քիմիական վերափոխման, սինթեզելով բույսերի աճման և կենսական այլ պրոցեսների իրականացման համար անհրաժեշտ բազմաթիվ քիմիական միացություններ— սպիտակուցներ, ֆերմենտներ, ամինոթթուներ, ֆիզիոլոգիական ակտիվ նյութեր, որոնք ապահովում են վերերկրյա օրգանների աճն ու կենսագործունեությունը: Տերևների ֆոտոսինթետիկ և կենսական այլ պրոցեսների, ինչպես և քլորոֆիլի առաջացման ակտիվությունը պայմանավորված է արմատների կողմից սինթեզվող այդ նյութերի քանակությամբ: Հասկանալի է՝ որքան մեծ լինի նշված արմատների մասսան, այնքան բարձր կլինի ամբողջական բույսի կենսագործունեությունը:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ բույսի, առաջին հերթին՝ տերևների, ֆիզիոլոգիական ակտիվության մակարդակը պայմանավորված է նրանով, թե դրանց մեկ միավոր մակերեսին մազարմատների որքան զանգված է ընկնում: Այդ մեծությունը մենք անվանել ենք տերևների արմատապահովվածության գործակից: Որքան մեծ է այդ գործակիցը, ֆիզիոլոգիապես այնքան ավելի ակտիվ են տերևները: Այս գործակցի մեծությունը նույնպես պայմանավորված է լույսի ինտենսիվությամբ: Ավելի շատ մազարմատներ են առաջանում բարձր լուսավորվածության պայմաններում:

Բույսի մյուս բոլոր արմատները, որոնք զուրկ են ծծող և նյութափոխանակային ֆունկցիաներից, ապահովում են մազարմատների կողմից կլանված ու սինթեզված նյութերի տեղափոխումը դեպի տերևները: Դրանք միաժամանակ իրենց հյուսվածքներում կուտակում են շաքարներ և այլ օրգանական նյութեր, որոնք գարնանը նորից օգտագործվում են բույսերի աճման պրոցեսներում: Այդ արմատների ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ դրանք ինտենսիվ աճում են առավելապես քիչ խոնավություն և հանքային սննդանյութեր պարունակող հողերում, մինչդեռ բերրի և բույսերի աճման համար օպտիմալ խոնավություն պարունակող հողերում ձևավորվում են հիմնականում ծծող և նյութափոխանակային արմատներ: Այս դեպքում բարձրանում է տերևների արմատապահովվածության գործակիցը, բայց մեծ չափով կրճատվում է արմատային սիստեմի ընդհանուր զանգվածը:

Ծծող և նյութափոխանակային արմատների զանգվածը արմատների ընդհանուր կշռի աննշան տոկոսն է կազմում և, չնայած դրան, ժամանակակից ագրոտեխնիկական եղանակների կիրառման նպատակը հենց այդ արմատների քանակական ավելացումն է: Այս առումով տերևների արմատապահովվածության գործակցի բարձրացմանը նպաստող լավագույն պայմանը բույսերի մշակման հիդրոպոնային եղանակն է, որը խթանում է առավելապես ծծող և նյութափոխանակային արմատների առաջացմանը: Հիդրոպոնային պայմաններում մըշակվող գյուղատնտեսական կուլտուրաների բարձր բերքատվությունը պայմանավորված է հենց այս հանգամանքով:

Հիդրոպոնիկան նպաստավոր է նաև արմատային սիստեմի աէրացիայի համար: Բույսերն ամբողջ օրվա ընթացքում 2—3 անգամ կարճ տևողությամբ ստանում են սննդատարրերի լուծույթ, մնացած ժամանակ նրանց արմատները գտնվում են խոնավ և թթվածնով հարուստ միջավայրում, որը նպաստում է նրանց ծծող և նյութափոխանակային ֆունկցիայի ինտենսիվացմանը, հետևաբար և մայրական բույսի աճին ու բերքատվության բարձրացմանը:

ԱՐՀԵՍՏԱԿԱՆ ԼՈՒՅՍԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐՈՎ

Իմանալով բույսերի պահանջը տարբեր ինտենսիվության լույսի, դրա որակի ու ազդեցության տևողության նկատմամբ, հնարավորություն է ընձեռվել էներգիայի համեմատաբար ավելի փոքր ծախսումով բանջարանոցային և պտղատու կուլտուրաներն աճեցնել արհեստական լուսավորվածության պայմաններում, կամ էլ բնական լուսավորվածության եղանակով երկարացնել լուսային օրվա տևողությունը և ստանալ բարձր բերք:

Ձմեռվա ամիսներին, ինչպես և հյուսիսային մարզերում, որտեղ վեգետացիոն ժամանակաշրջանի տևողությունն անբավարար է բանջարանոցային և այլ կուլտուրաների մշակության համար, բնակչությանը վիտամիններով հարուստ կանաչեղենով ու բանջարանոցային և պտղատու կուլտուրաներով ապահովելու նըպատակով լայն մասշտաբներով այժմ զարգացվում է փակ գրունտային բուսաբուծությունը: Այս բնագավառում արհեստական լուսավորությունն օգտագործվում է տարբեր նպատակներով. ա) բույսերի աճման ու զարգացման համար անբավարար բնական լուսավորվածության ուժեղացման, ինչպես և լուսային օրվա տևողությունը երկարացնելու համար, բ) թույլ լուսավորության ջերմոցներում լուսային օրվա տևողությունը երկարացնելու համար: Այս դեպքում տրվում է մի քանի ժամ լրացուցիչ էլեկտրական լույս երեկոյան կամ գիշերվա ժամերին, որը նույնպես երկարացնում է լուսակայման տևողությունը. գ) մեկուսացված տաք շենքերում արհեստական լուսավորության օգտագործումը սոխուկավոր ծաղկաբույսերի վաղ ծաղկեցման կամ սածիլների մշակման համար. դ) սելեկցիայի և հիբրիդացիայի նպատակով, երբ ծնողական ձևերը ծաղկում են տարբեր ժամանակ և դժվարանում է դրանց տրամախաչումը: Արհեստական լրացուցիչ լույսով արագացվում է ծնողական ձևերի միաժամանակյա ծաղկումը:

Մեր երկրում բույսերի մշակումը արհեստա-

կան լույսով (առավելապես լյումինեսցենտային լամպերի օգնությամբ) սկսվել է 1946 թվականից: Սկզբնական շրջանում աշխատանքները կրել են գիտահետազոտական բնույթ, նպատակ ունենալով պարզել գյուղատնտեսական տարբեր կուլտուրաների պահանջը լույսի ինտենսիվության նկատմամբ, դրա որակը, ազդման ժամանակաշրջանը օրվա ընթացքում և այլն: Առաջին փորձերն արդեն հաստատում են, որ 8—10 հազար լյուքս լուսավորվածության դեպքում գյուղատնտեսական կուլտուրաները ցույց են տալիս ինտենսիվ աճ, առաջացնելով սովորական տեսքով նորմալ մեծության և քլորոֆիլի պարունակությամբ տերևներով բույսեր, միաժամանակ տալով առատ բերք: Նշված լուսային ռեժիմի դեպքում արագանում է նույնիսկ ծաղկումը և սերմակալումը: Արհեստական լույսի միջավայրում բույսերի ինտենսիվ աճն իրականացվում է առավելապես դեղնակարմիր ճառագայթների ազդեցությամբ և ստացվում է առատ բերք: Ընդ որում, բույսերի արդյունավետության բարձրացումն առավելապես դրսևորվում է 17—18 ժամվա լուսակայման դեպքում, անկախ դրանց ֆոտոպերիոդիկ պատկանելիությունից: Սակայն կարճ օրվա բույսերի մոտ ծաղիկների կազմավորումը տեղի է ունենում 12—14 օրում:

Բույսերի լուսամշակությունն այժմ ժողովրդական տնտեսության կարևոր բնագավառներից է, որը միավորում է կենսաբանության, ֆիզիոլոգիայի ու ագրոքիմիայի հարցերը, որոնց լուծումը կապված է այդ բնագավառների գիտնականների համատեղ ջանքերի հետ:

Սովետական Միության հյուսիսային մարզերի տնտեսության վերելքի և բնակչության պրոգրեսիվ աճի թելադրանքով անհրաժեշտ է կազմակերպել վիտամիններով հարուստ թարմ բանջարեղենի, պտուղների և մարդու կենցաղը զարդարող ծաղիկների ծավալուն արտադրությունը: Նոր ստեղծվող արդյունաբերական կենտրոնների մատակարարումը թարմ բանջարեղենով (հարավային շրջաններից) նույնիսկ ամառվա ամիսներին, դժվարագույն խնդիր է, մի կողմից՝ տրանսպորտային մեծ ծախսերի, մյուս կողմից՝ այդ կարգի գյուղատնտեսական մթերքների ոչ երկարադիմացկունության պատճառով: Նման պայմաններում տնտեսապես ավելի շահավետ է տեղում լայն մասշտաբներով կազմակերպել լուսամշակություն: Սիբիրի ջրառատ գետերի վրա կառուցվող հզոր էլեկտրակայանները լայն հեռանկարներ են բացում այդ մարզերում նոր կառուցվող արդյունաբերական կենտրոններում բանջարանոցային կուլտուրաների լուսամշակության զարգացման համար:

Հարավային քաղաքների բնակչությունը ևս բանջարանոցային թարմ մթերքների մեծ պահանջ ունի ձմեռվա ամիսներին: Այդ պահանջմունքների բավարարումը նույնպես կապված է բույսերի լուսամշակությամբ զբաղվող տնտեսությունների կազմակերպման հետ: Այժմ ջերմոցային պայմաններում արհեստական լույսի օգտագործմամբ բանջարանոցային և պտղատու կուլտուրաների մշակությունը դարձել է գյուղատնտեսության կարևոր ու եկամտաբեր բնագավառներից մեկը: Դրա հետագա զարգացումը նշանակալից թափ կստանա տասնմեկերորդ հնգամյակում:

«ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԿՈՐՊՈՒՍԻՑ» ՄԻՆՉԵՎ «ԱՐԱԳ ԾԱՎԱԼՄԱՆ ԿՈՐՊՈՒՍ»

Է. Ս. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

«ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԿՈՐՊՈՒՍԸ» ստեղծել է պրեզիդենտ Ջ. Քենեդիի ադմինիստրացիան 1961 թվականին՝ Ասիայի, Աֆրիկայի և Լատինական Ամերիկայի թույլ զարգացած երկրներ ԱՄՆ-ի գաղափարախոսական, քաղաքական ու տնտեսական ներթափանցման համար: Արևմտյան կիսագունդը կարծեցյալ կոմունիստական վտանգից «պաշտպանելու», իսկ իրականում՝ իրենց ազդեցությունը և ռստիկանական հսկողությունը ուժեղացնելու նկատառումներով, այդ պլաններում առանձնահատուկ տեղ է հատկացվում լատինաամերիկյան պետություններին:

Լատինական Ամերիկայի ժողովուրդների ազգային-ազատագրական պայքարի թափից, հակաամերիկյան տրամադրությունների աճից և հատկապես սոցիալիստական Կուբայի հաջողություններից վախեցած, ԱՄՆ-ի կառավարությունը, ստեղծելով «խաղաղության կորպուսը», ինչպես նաև միջամերիկյան «դաշինք պրոգրեսի համար»-ը հանուն առաջադիմության» ծրագիրը, վճռել է մի կողմից արդիականացնել նեոգաղութատիրության և մայրցամաքի վերահաս հեղափոխությունների դեմ մղած պայքարի մեթոդներն ու միջոցները, մյուս կողմից՝ հռչակել է «նոր երկխոսության» քաղաքականություն ու Լատինական Ամերիկային «հասկանալու» լոզունգը:

«Խաղաղության կորպուսի» կանոնադրությունը պաճուճված է այնպիսի ազնիվ խնդիրներով ու բարի մտադրություններով, ինչպիսիք են, օրինակ, «...ծայրաստիճան հետամնաց շրջանների երկրների զարգացմանն աջակցելը, նրանց կենսամակարդակի բարձրացմանը նպաստելը, ընդհանուր խաղաղությանը, բարեկամությանը, ԱՄՆ-ի հետ համագործակցությանն ու լավագույն փոխըմբռնմանը նպաստելը»:

Սակայն լատինաամերիկյան հանրապետություններում «խաղաղության կորպուսի» շուրջ 20-ամյա գործունեության մանրակրկիտ վերլուծությունը բացահայտում է այդ կազմակերպության իսկական նպատակները— աջակցություն ԱՄՆ-ի նեոգաղութատիրական քաղաքականությանը, տնտեսական լրտեսություն, գաղտնի ինֆորմացիայի հավաքում և հանձնարարականների մշակում՝ հնարավոր սոցիալական տեղաշարժերը և պայթյունավտանգ իրավիճակները կանխելու համար: ԿՀՎ-ի և Պենտագոնի պատվերով «կորպուսը» կատարում է սոցիոլոգիական ու հոգեբանական հետազոտություններ, ներթափանցում ազգայինազատագրական շարժման, առաջադիմական դեմոկրատական, արհմիութենական, ուսանողական և այլ կազմակերպությունների շարքերը: Այն բացահայտում է հեղափոխականորեն ու հայրենասիրաբար տրամադրված ուժերը, դրանց ղեկավարների ու անդամների մասին տվյալներ հավաքում, ծավալում է հակակոմունիստական պայքար, փառաբանում հյուսիս-ամերիկյան ապրելակերպը, իդեալականացնում զարգացման կապիտալիստական ուղին, ջանում այս կամ այն երկրի բնակչությանը համոզել այն բանում, որ ԱՄՆ-ի քաղաքականությունը համապատասխանում է տվյալ երկրի արմատական շահերին: Այդ նպատակներին հասնելու համար «կորպուսն» ամենից հաճախ թուլացնում է տեղի բնակչության հայկերպ հայրենասիրական զգացմունքները, ապակողմնորոշում և հօգուտ ԱՄՆ-ի մշակում լատինաամերիկյան հասարակական կարծիքը, հեռանկարային մասնագետներից և պրոամերիկյան տրամադրություններ ունեցող ուսանողներից գործակալներ հավաքագրում, խեղաթյուրում լատինաամերիկյան պատմությունը, խաթարում Լատինական Ամերիկայի երկրների հոգևոր կյանքը:

«Կորպուսականների» խնդիրների և գործունեության այս ամենևին ոչ լրիվ թվարկումը շարունակ համալրվում է լատինաամերիկյան սուվերեն պետությունների ներքին գործերին «խաղաղության կորպուսի» անդամների կոպիտ միջամտության նոր փաստերով, որոնք հայտնի են դառնում հասարակայնության լայն շրջաններին: Բացի այդ, «խաղաղության կորպուսի» քայքայիչ էության բուն փաստը չեն ժխտում ո՛չ միայն ԱՄՆ-ի մամուլը, այլև իրենք՝ այդ կազմակերպության ղեկավարները: «Խաղաղության կորպուսի» առաջին դիրեկտոր, պրեզիդենտ Ջ. Քենեդիի աներորդի, միլիոնատեր ու դիվանագետ, երկրորդ համաշխարհային պատերազմում ԿՀՎ-ի գործակալ

ու մինչ այժմ էլ նրա հետ սերտ կապված Ս. Շրայվերի խոստովանությամբ, «խաղաղության կորպուսը» հեշտությամբ կարելի է դարձնել «բանակային կորպուս»:

Նրան փոխարինած Դ. Վոնը՝ Պանամայում ԱՄՆ-ի նախկին դեսպանը, իր կամավորներին խրատում էր այն ոգով, թե այն երկրներում, որոնց պարագլուխները ձգտում են ազգային ինքնուրույնության, ապա կորպուսի անդամները պետք է զգույշ, բայց հաստատակամորեն դիմադրեն այդպիսի տրամադրությունների տարածմանը:

Իրենց նպատակներն ու խնդիրները բացահայտ ազդարարում են նաև «կորպուսականների» դոկտրինայի ջատագովները: Այդ իմաստով «խաղաղության կորպուսի» համար որպես «այցետոմս» է ծառայում «Միջամերիկյան հետազոտությունների հանդեսը» (Մայամիի համալսարան), որի էջերն ամբողջապես տրամադրված են «խաղաղության կորպուսին» և կուբայական հակահեղափոխությանը: Այդ պարբերականում հրապարակվել են հոդվածներ, որոնք հանձնարարականներ են պարունակում մայրցամաքի մասշտաբով կոնֆլիկտային ու հեղափոխական իրավիճակների, բրազիլացի և պանամացի ուսանողներին վերաբերող սոցիոլոգիական ու հոգեբանական հետազոտությունների առթիվ և այլն:

«Խաղաղության կորպուսը» այդ նպատակով հաճախ օգտագործում է «գիտնականների» պատմունան հագած ԿՀՎ-ի անմիջական գործակալներին, ԱՄՆ-ի զանազան համալսարանների ապաքաղաքականորեն տրամադրված երիտասարդ գիտական աշխատողներին և հարմարվողական մտայնության տեր ուսանողներին, ինչպես նաև լատինաամերիկյան գիտատեխնիկական մտավորականության պրոամերիկյան տրամադրություններ ունեցող ներկայացուցիչներին: Ելի համալսարանը ուսումնասիրություններ է կատարել Կուբայի և Հաիթիի վերաբերյալ, Միչիգանի համալսարանը տվյալներ է հավաքում լատինաամերիկյան երկրների քաղաքական գործիչների մասին:

«Խաղաղության կորպուսում» հավաքագրվող հյուսիսամերիկյան երիտասարդությանը հատկապես ընտրում է հետաքննությունների ֆեդերալ բյուրոն (ՀՖԲ): Այդ երիտասարդները, ուսուցման հատուկ դասընթացն անցնելուց հետո, հանձնվում են ԿՀՎ-ի տնօրինությանը: Այդ անձնակազմը հոգեբանական մանրակրկիտ դաստիարակություն է ստանում ԱՄՆ-ի գաղափարախոսական, քաղաքական ու ռազմական դոկտրինաների ոգով, դասընթաց է անցնում «կոմունիստական տեսության ու տակտիկայի» մասին: ԱՄՆ-ի ավելի քան 250 ուսումնական կենտրոններում հավաքագրվածներն ուսումնասիրում են համապատասխան երկրի պատմությունը, էկոնոմիկան, մշակույթը և լեզուն, ձեռք են բերում լեզվաբանների, բժիշկների, երկրաբանների, մարդաբանների, տեղագիրների, սոցիոլոգների և այլ մասնագիտություններ, հատուկ փորձաշրջան անցնում համապատասխան համալսարաններում: Պուերտո-Ռիկոյում գտնվող հատուկ ճամբարում ապագա լեգեոներներին սովորեցնում են լրտեսության արվեստը և դիվերսիոն գործը: Զինվորական մասնագետների օգնությամբ սովորում են զենք բանեցնել, ուսումնասիրում ռադիոգործը, ծածկագրությունը, ֆիզիկապես կոփվում և ապա ուղարկվում աշխարհի տարբեր շրջաններ:

Կուբայական «Գրանմա» թերթի տվյալներով, «խաղաղության կորպուսը» 1977 թվականին կարողացել էր իր գործունեությունը ծավալել Աֆրիկայի, Ասիայի ու Լատինական Ամերիկայի 62 երկրներում և իր շարքերում ուներ 40 հազար գործակալներ:

Քանի որ շատ երկրներ հրաժարվեցին «կորպուսի» ծառայություններից և դրա ջոկատներն արտաքսեցին իրենց սահմաններից, 1966 թվականին դրա կազմը նվազեց՝ հասնելով 15,5 հազարի, իսկ 1977 թվականին մնացել էր ընդամենը 6 հազար մարդ: 1977 թվականի ամռանը միանգամից հավաքագրվեցին 2700 կամավորներ և ուղարկվեցին 64 երկրներ: 1961—1979 թթ. «խաղաղության կորպուսի» համար կատարված հատկացումները կազմել են 1,5 մլրդ դոլար: 1979 ֆինանսական տարում հատկացվել է 95,1 մլն դոլար: Այդ բոլոր գումարները հատկացվում են «անվտանգության փոխադարձ ապահովման մասին» օրենքով նախատեսված ֆոնդերից:

Վաղուց արդեն գաղտնիք չէ այն փաստը, որ «խաղաղության կորպուսն» անմիջականորեն կապված է ԿՀՎ-ի հետ, թեև պաշտոնապես (մինչև 1971 թ. վերակազմվելը) այն ենթարկվում էր պետական դեպարտամենտին:

Ըստ մեքսիկական «Էլ սոլ դե Մեխիկո» թերթի հաղորդման (1977 թ. դեկտեմբերի 11), 1964 թվականից սկսած «խաղաղության կորպուսի» մասնագետները Մեքսիկայում կատարել են սոցիոլոգիական ուսումնասիրություններ և ռազմահետախուզական բնույթի գործողություններ: Մասնավորապես, հասարակայնությանը հայտնի է դարձել այսպես կոչված՝ «Միչելսոնի պլանը», որի նպատակն էր որոշել ԱՄՆ-ի և Մեքսիկայի միջև կոնֆլիկտ ծագելու դեպքում մեքսիկացիների վրա ստրատեգիական զենքի հոգեբանական ներգործության աստիճանը:

«Խաղաղության կորպուսի» լրտեսական անպատկառ գործունեությունը պատասխան խիստ ռեակցիա է առաջացնում անգամ ԱՄՆ-ին բարեկամ այնպիսի մի երկրում, ինչպիսին է

Բրազիլիան: Այդ կազմակերպության գործակալները երկրի հյուսիս-արևելյան մասում հաստատվել էին դեռևս Ժոաո Գուլարտի կառավարության դեմ պետական հեղաշրջմանը նախորդած ժամանակաշրջանում՝ նպատակ ունենալով ապակայունացնել դրությունը և շփոթություն առաջացնել բնակչության շրջանում:

Արդեն մի քանի տարի է, ինչ Բրազիլիայում (ինչպես նաև մի շարք այլ երկրներում) գոյություն ունի «Ամառային լեզվաբանական ինստիտուտ»: Բրազիլիական մամուլի հաղորդման համաձայն, մինչև 1977 թվականի դեկտեմբերի 31-ը ինստիտուտի 150 աշխատակիցներ պետք է հեռանային երկրից՝ այդ ուսումնական հաստատության ստատուսի հետ անհամատեղելի գործունեության կապակցությամբ: Այդ խումբը հնդկացիների բարբառների ուսումնասիրման հետ ընդհանուր ոչինչ չուներ, բայց իր ձեռքի տակ ուներ հողի նմուշների ուսումնասիրման ապարատներ: Բանն այն է, որ այն շրջանը, որտեղ գործում էին «կորպուսականները», հարուստ է ուրանով և արժեքավոր այլ հանքանյութերով: Նորահայտ «լեզվաբանները» թափանցել էին հեռավոր շրջանները և կատարում էին երկրաբանական հետախուզություն, կառուցում օդանավակայաններ, երկրից դուրս տանում հողի նմուշներ:

Հարցի էությունն այն չէ, որ բրազիլիական վարչակարգը դեմ է ԱՄՆ-ի մոնոպոլիաների կողմից երկրի ազգային հարստությունների շահագործմանը, այլ այն, որ նա գերադասում է վերազգային կորպորացիաների հետ առևտուր անել առանց արտաքին միջամտության: 1976 թվականի վերջին, պերուական «Էքսպրեսո» թերթի հաղորդման համաձայն, նույն այդ Պերուից արտաքսվել էին վերոհիշյալ ինստիտուտի բոլոր աշխատակիցները:

Բոլորովին վերջերս, 1981 թվականի հուլիսին, Պանամայի կառավարության որոշման համաձայն, երկրից վտարվեցին ամերիկյան «Ամառային լեզվաբանական ինստիտուտի» մի խումբ աշխատակիցներ: Պարզվել է, որ ինստիտուտի «գիտնականների» գործունեությունը ղեկավարում էր կենտրոնական հետախուզական վարչությունը: ԱՄՆ-ի «միսիոներները» իրենց կենտրոններն ունեին մայրաքաղաքում և մի շարք նահանգների դժվարամատչելի շրջաններում: Պանամական իշխանությունները խուզարկության ժամանակ այդ կենտրոններում բռնագրավել են ռադիոհեռախոսային հզոր ապարատներ: «Խաղաղ ամերիկացիները», ինչպես պարզվել է, մշտական կապ են պահպանել Բոլիվիայի, Կոլումբիայի, Բրազիլիայի, Էկվադորի, ինչպես նաև բուն Միացյալ Նահանգների իրենց «կոլեգաների» հետ:

Բոլիվիայում՝ Պուերտո-Լյերաս վայրում, բնակիչները տեսել էին, թե ինչպես ամերիկացիները սուզադիմակներով իջնում էին Լոմալինդա ծովալճակի հատակը, այնտեղից հանում հողի նմուշներ, դրանք զետեղում խողովակների մեջ ու ինքնաթիռներով միանգամայն անարգել ուղարկում երկրի սահմաններից դուրս:

Միջին դարերում, Ամերիկայի նվաճման ժամանակ, կաթոլիկ հոգևորականի խաչի ետևից գնում էր իսպանական ու պորտուգալական կոնկիստադորների սուրը: XX դարում հյուսիսամերիկյան միսիոներների ու «խաղաղության կորպուսի» հետախույզների ետևից գնում են այնպիսի հզորագույն կորպորացիաներ, ինչպիսիք են «Տեքսակո-Գալֆը» և «Շել օյլ քոմպանին»՝ նավթ հետախուզելու իրենց պլաններով, ինչպես նաև ժամանակակից գաղութարարները:

Դալկադեմ եղբայրները ջունգլիներում փորում են հետախուզական խոր հորատանցքեր, արտահանում կիսաթանկարժեք քարեր: Վաթսունական թվականներին բնակչության աշխարհագրությունը, կենցաղը և բարքերը «ուսումնասիրելու» պատրվակով «կորպուսականների» մի խումբ թափանցել է վենեսուելական Պուերտո Լա Կրուս քաղաքի շրջակայքը և կազմել այդ վայրի՝ ստրատեգիական նշանակություն ունեցող օգտակար հանածոների տեղագրական ու երկրաբանական մանրակրկիտ քարտեզները:

1968 թվականին Չիլիի պետական տեխնիկական համալսարանում մերկացվել էր «խաղաղության կորպուսի» ոստիկանական գործողություններից մեկը, որի նպատակն էր գտնել հեղափոխականորեն տրամադրված ուսանողներին ու տվյալներ հավաքել նրանց մասին: Այդ գործողությունը «Կամելոտ» պլանի համաձայն Լատինական Ամերիկայի շատ երկրներում իրականացվող սոցիոլոգիական լրտեսության լայն ծրագրի մի մասն է: «Կամելոտ» պլանը Չիլիում հետևողականորեն սկսել է կիրառվել 1965 թվականից: Օգտագործելով հարցման հանգամանորեն մշակված մոդելները և լրտեսության ժամանակակից ողջ զինանոցը, այդ պլանի կազմակերպիչները խնդիր են դրել մանրամասն ուսումնասիրել քաղաքական ուժերի տեղաբաշխումը, Չիլիի հասարակության բոլոր խավերի, այդ թվում զինված ուժերի տրամադրությունը (օրինակ, նրանց ներկայացուցիչներին տրվում էր այսպիսի մի պրովոկացիոն հարց. «Ի՞նչ դիրք կգրավեք դուք, եթե իշխանության գլուխ անցնեն կոմունիստները»), նրանց գաղափարախոսությունը, ապրելակերպն ու նյութական վիճակը, նրանց քաղաքական ու կրոնական հայացքները, հավաքագրման հնարավորությունները և այլն: Այդ և ուրիշ շատ տվյալների հիման վրա որոշվում

էր քաղաքացիական պատերազմի սանձազերծ-
ման հավանականությունը և մշակվում էին
միջամտության առավել գործուն եղանակները,
ներառյալ անմիջական զինված ագրեսիան:
Կատարելով ԿՀՎ-ի առաջավոր ջոկատների
դերը, Չիլիի գյուղական վայրերում գործող
«խաղաղության կորպուսի» լեգիոներները 1967
թվականին սկսեցին կատարել մի գաղտնի
ցուցում, որը նրանցից պահանջում էր ուսում-
նասիրել «կոմունիստների ներթափանցման
աստիճանը», բնակչության տնտեսական պա-
հանջմունքները, կոմկուսակցության տեղական
բաժանմունքների կազմակերպություններն ու
դրանց օգնությունը բնակչությանը, կուսակ-
ցության ներգործությունը «խաղաղության կոր-
պուսի» վրա: Տարակույս չկա, որ ԿՀՎ-ն Չի-
լիի ժողովրդական միասնության կառավարու-
թյան տապալմանն ուղղված իր պլանները
մշակելիս հաշվի է առել «խաղաղության կոր-
պուսի» համապատասխան մասնագետների՝
Չիլիի իրականության վերաբերյալ ուսումնա-
սիրությունները:
«Խաղաղության կորպուսի» ներկայացուցիչ-
ների ուշադրության առարկա դարձեցին նաև
այնպիսի մի երկիր, ինչպիսին է Կոլումբիան,
որի համար նախապատրաստել էին «Կամե-
լոտ»-ի կոլումբիական տարբերակը՝ «Պլան
սիմպատիկո» բարեհնչուն անունով: «Խաղա-
ղության կորպուսի» «սոցիոլոգները» և ԿՀՎ-ի
գործակալները, որոնք աշխատում են ամե-
րիկյան համալսարանի «ծածկոցի» ներքո, կա-
տարել են հասարակական կարծիքի լայն
հարցում՝ սկսած «Ձեր կինը հավատարի՞մ է
ձեզ, արդյոք» հարցից մինչև «Գիտե՞ք ար-
դյոք, թե ինչ է Կուբան և ինչպե՞ս եք դուք վե-
րաբերվում նրան» հարցը: Սոցիոլոգիական
այդ տեստերի շնորհիվ պարզվել է, որ երկրի
բնակչությունը ատելություն է տածում զինված
ուժերի հանդեպ: «Էնկուեստա—503», «Ջոբ—
430», «Կոլոն» և «Նումիզմատիկո» անունները
կրող հետազոտական ծրագրերը իրականաց-
վել են համապատասխանաբար Ուրուգվայում,
Արգենտինայում, Պերուում և Բոլիվիայում:
«Խաղաղության կորպուսը» քայքայիչ գոր-
ծողություններ է իրականացնում այն երկրների
գյուղական վայրերում, ուր կատարվում է ար-
մատական ագրարային ռեֆորմ (Մեքսիկա,
Պերու) կամ տեղի են ունենում լուրջ տեղա-
շարժեր այդ բնագավառում (Պանամա, Էկվա-
դոր): Այսպես, 1974 թվականին Պերուի հա-
սարակայնությունը խորապես վրդովված էր
«կորպուսականների» քայքայիչ գործունեությու-
նից, որոնք փորձում էին գյուղացիական ե-
լույթներ հրահրել ընդդեմ երկրի առաջադիմա-
կան վերափոխումների: Պերուի կառավարու-
թյունը երկրից դուրս վռնդեց այդ պրովոկա-
տորների բազմաքանակ խումբը:

Սովորող երիտասարդության աշխարհայաց-
քի ձևավորման վրա համապատասխան ներ-
գործության նպատակին ծառայեցնելով այս
հրահանգը, «խաղաղության կորպուսի» կամա-
վորները «փորձագետների» անվան տակ թա-
փանցել են կրթության սիստեմի գրեթե բոլոր
օղակները, սկսած դպրոցներից և վերջացրած
դասագրքերի կազմումով, ինտենսիվ գործու-
նեություն են ծավալում ազգային և համալսա-
րանական գրադարաններում, մատենագիտա-
կան հիմնարկություններում, գրադարաններ են
ստեղծում քաղաքներում և գյուղական վայրե-
րում, լատինաամերիկյան հանրապետություն-
ների բնակչության շրջանում տարածում են
հատուկ ընտրված ձրի գրականություն, կո-
միքսներ, ինչպես նաև իսպաներեն լեզվով ըն-
պատակային պրոպագանդայի այնպիսի հրա-
տարակություններ, ինչպիսիք են «Լայֆը»,
«Վիսիոնը», «Ռիդերս Դայջեստը», «Լուկը» և
այլն:
Այս առումով «խաղաղության կորպուսի»,
գաղափարախոսական դիվերսիաների պրակ-
տիկան, կարծես, զուգակցվում է Ռոկֆելլերի,
Ֆորդի, Մելոնի, Կարնեգիի, Կալոնգի և այլոց
ֆոնդերի տնտեսական լրտեսության հետ, ո-
րոնք Կոլումբիայում և Բրազիլիայում, ինչպես
նաև ռեգիոնի մյուս երկրներում իրենց վարկա-
վորած գրադարանների միջոցով կատարում են
գյուղատնտեսական և սոցիալ-տնտեսական
հետազոտություններ, որոնք ուղղված են հյու-
սիսամերիկյան մոնոպոլիաների հետագա ներ-
թափանցմանը այդ երկրների էկոնոմիկայի մեջ:
Վերջին 10—15 տարում Լատինական Ամե-
րիկայում «խաղաղության կորպուսի» լրտեսա-
կան ու քայքայիչ գործունեության մի ամբողջ
շարք մերկացումների հետևանքով «կորպու-
սականների» բազմաթիվ խմբեր արտաքսվե-
ցին Բրազիլիայից, Արգենտինայից, Մեքսիկա-
յից, Չիլիից, Վենեսուելայից, Բոլիվիայից, Կո-
լումբիայից, Էկվադորից, Պերուից և այլ երկր-
ներից:
Այս ամենը 70-ական թվականների սկզբին
հանգեցրեց «խաղաղության կորպուսի» լայն
վերակառուցմանը, որի հետևանքով «կորպու-
սը» ընդգրկվեց «Գործողություն» միասնական
գործակալության՝ մի կենտրոնացված ֆեդե-
րալ գերատեսչության մեջ, որը 1971 թվակա-
նին միավորում էր ութ «կամավոր» կազմա-
կերպություններ, ներառյալ և «խաղաղության
կորպուսը»:
1977 թվականին կոնգրեսը «գործողության»
նոր դիրեկտոր հաստատեց «խաղաղության
կորպուսի նախկին աշխատակից Սեմ Բրաու-
նին:
Վերջին ժամանակներս ամերիկյան մամու-
լում առավել հաճախ են երևում այնպիսի հոդ-
վածներ, որոնք շեշտում են «խաղաղության

կորպուսի» նպատակներն ու խնդիրները վե-
րականգնելու, կազմակերպությունը արդիակա-
նացնելու անհրաժեշտությունը: 1978 թվակա-
նին սենատի՝ արտասահմանյան օգնության
ենթահանձնաժողովում լսվեց մի զեկուցում
«խաղաղության կորպուսի» ապագայի մա-
սին, որ նախապատրաստել էր միջազգային
գործերում հումանիտար պրոբլեմներն ուսում-
նասիրող Ասպենի գիտահետազոտական ինս-
տիտուտը:
Նոր ծրագրում «խաղաղության կորպուսի»
լրտեսական-դիվերսիոն և նեոգաղութատիրա-
կան գործունեությունը առաջվա նման քո-
ղարկվում է անպիսի մարդասիրական նպա-
տակներով, ինչպիսիք են օգնությունը զարգա-
ցող երկրներին առողջապահության, գյուղա-
տնտեսության, անտառատնկման, ոռոգման և
կրթության բնագավառներում: «Խաղաղության
կորպուսի» կամավորներին կրկին պարտավո-
րեցնում են հավաքել ու վերլուծել սոցիոլոգիա-
կան ինֆորմացիա, թեպետ Ս. Բրաունը հայ-
տարարել է, որ ««Խաղաղության կորպուսը»
պետք է անջատվի հետախուզության ամեն մի
հիմնարկությունից և նրա անձնակազմին հար-
կավոր չէ հանձնարարել հետախուզական
ֆունկցիաների կատարումը»: Դրանով իսկ նա
փաստորեն ընդունեց «կորպուսի» կապը
ԿՀՎ-ի հետ:
Անուհետև նախատեսվում է «կորպուսն»
ակտիվորեն ներգրավել ՄԱԿ-ի միջազգային
ծրագրերի մեջ, այսինքն՝ դրան միջազգային
ստատուս տալ: «Կորպուսի» ղեկավարությունը
և սենատը պայքարում են, որպեսզի այն լայ-
նորեն ընդգրկվի միջազգային կազմակերպու-
թյունների մեջ: Այսպես, 1977 թվականի սեպ-
տեմբերին ներկայացուցիչների պալատը հանձ-
նարարում էր ձգտել այն բանին, որ 1978 թվա-
կանին «կորպուսը» մասնակցի միջազգային
ծրագրերի 50 տոկոսին: Նույն Ասպենի ինս-
տիտուտի փորձագետ Տ. Սկենլոնը այդ կա-
պակցությամբ հայտարարել է, որ «կամավոր-
ներին չեն վերաբերվի որպես լրտեսների կամ
կուլտուրայի ոլորտի իմպերիալիստների, եթե
նրանք համագործակցեն միջազգային կազմա-
կերպությունների հետ»:
Վերսկսվելու է «խաղաղության կորպուսի»
ազգային կոնսուլտատիվ խորհրդի (ԱԿԽ) գոր-
ծունեությունը ԱՄՆ-ի փոխպրեզիդենտի գլխա-
վորությամբ: «Կորպուսի» հեղինակությունը
բարձրացնելու նպատակով դրա աշխատան-
քում ներգրավվելու են հասարակական ու քա-
ղաքական աչքի ընկնող գործիչներ, այդ թվում
Ասիայի, Աֆրիկայի և Լատինական Ամերիկա-
յի երկրներից:
«Կորպուսի» գործունեության վերսկսման
առումով կարևորվում են այդ կազմակերպու-
թյան նախկին կադրային աշխատողների հաշ-
վառումն ու ընդգրկումը: Ներկայումս կենտրո-
նական ապարատում և արտասահմանում
«կորպուսի» առաջատար աշխատողների գրե-
թե կեսը նախկին «կամավորներն» են:
Անհրաժեշտ է նշել, որ «կորպուսի» մի քանի
նախկին գործիչներ կարևոր պաշտոններ էին
զբաղեցնում Ջ. Քարտերի ադմինիստրացիա-
յում. օրինակ, Տիմ Կրաֆտը եղել է պրեզիդեն-
տի հատուկ օգնականը այցելությունների հար-
ցերով, Ռասել Բեյկերը՝ գլխավոր դատախա-
զի օգնականի տեղակալը, Լայոնել Կաստի-
լիոն՝ հպատակագրման ու ներգաղթի ֆեդե-
րալ ծառայության դիրեկտորը, Պոլ Ցոնչեսը և
Քրիստոֆեր Դոդը՝ կոնգրեսականներ: Մոտ 90
նախկին «կորպուսականներ» ծառայում են
կոնգրեսում և ամենաակտիվ կերպով օգնում
իրենց գերատեսչությանը: Կան ուրիշ օրինակ-
ներ ևս. Լիլիան Քարտերը՝ ԱՄՆ-ի նախկին
պրեզիդենտի մայրը, 1967—1969 թթ. աշխա-
տում էր «կորպուսի» բաժանմունքում՝ Հնդկաս-
տանում:
Լատինական Ամերիկայի բոլոր երկրների
հասարակայնության լայն խավերը վաղուց են
արդեն յուրացրել այն պարզ ճշմարտությունը,
որ մայրցամաքի դեմոկրատական կառուցված-
քային վերափոխումներին, քաղաքական, տըն-
տեսական ու սոցիալական անկախ զարգաց-
մանը խոչընդոտում է ԱՄՆ-ի իմպերիալիզմը:
Անփառունակ «խաղաղության կորպուսը»,
որպես ԱՄՆ-ի գաղափարախոսական ու քա-
ղաքական էքսպանսիայի գործիք, տխրահըռ-
չակ «ծովային հետևակի կորպուսը», Կարիբ-
յան ավազանում ստեղծվող և սոցիալիստական
Կուբայի դեմ ուղղված «խաղաղեցնող ուժերի
կորպուսը» և, վերջապես, Մերձավոր Արևել-
քում ծավալված դեպքերի առնչությամբ Պեն-
տագոնի ստեղծած «արագ ծավալման կոր-
պուսը», որպես ռազմական ինտերվենցիայի
գործիքներ, փոխադարձաբար միմյանց լրաց-
նում են և այլ բան չեն, քան հյուսիս-ամերիկ-
յան իմպերիալիզմի «հրշեջ խմբերը», որոնք
աշխարհի տարբեր շրջաններում օգտագործ-
վում են որպես ազգային-ազատագրական
շարժումները ճնշելու, սուվերեն պետություն-
ների ներքին գործերին միջամտելու, դիկտա-
տորական վարչակարգերը վերականգնելու և
«անցանկալի» բախումները կանխելու միջոց:
Ռեյգանի իշխանության գլուխ անցնելուց հե-
տո ավելի հանդուգն ու բացահայտ դարձավ
ԱՄՆ-ի ռազմաքաղաքական կոմպլեքսի, Պեն-
տագոնի գեներալների ագրեսիվ, հեգեմոնիս-
տական քաղաքականությունը: Հակասովետա-
կան, հակակոմունիստական մոլուցքով տար-
ված, նրանք մոռանում են թե՛ սեփական, թե՛
աշխարհի ժողովուրդների անվտանգության
խնդիրները:

«Խաղաղության կորպուսի» դիրեկտոր Լ. Ռուպեի վերջերս արած հայտարարության համաձայն, Չինաստան է մեկնելու կորպուսի այսպես կոչված «կամավորների» առաջին խումբը: Լրտեսական կորպուսի էմիսարներին Չինաստան մուտք գործելու վերաբերյալ Պեկինի իշխանությունների որոշումը մեկ ավելորդ անգամ ևս վկայում է Պեկինի և Վաշինգտոնի միակցումը, սոցիալիստական համագործակցության երկրների դեմ ամերիկյան հատուկ ծառայությունների քայքայիչ գործունեության մեջ հնարավոր ավանդ ներդնելու Պեկինի պատրաստակամությունը:

Բնութագրելով միջազգային իմպերիալիզմի և նրա գլխավոր ուժի՝ ԱՄՆ-ի անհեռատես, ոչ ռեալիստական արտաքին քաղաքականությունը, ՍՄԿԿ XXVI համագումարում ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը շեշտեց. «Իմպերիալիստական շրջանները մյուս պետությունների և ժողովուրդների վերաբերմամբ մտածում են տիրապետության և հարկադրանքի կատեգորիաներով:

Մոնոպոլիաներին հարկավոր են ուրիշի նավթը, ուրանը, գունավոր մետաղները՝ և ահա ԱՄՆ-ի «կենսական շահերի» ոլորտ են հայտարարվում Մերձավոր Արևելքը, Աֆրիկան, Հնդկական օվկիանոսը... Վաշինգտոնյան ստրատեգները բացեիբաց կուզենային իրենց ռազմական պատրաստությունների մեջ ներքաշել տասնյակ այլ պետությունների, աշխարհը պատել իրենց բազաների, օդանավակայանների, զինապահեստների սարդոստայնով» (Լ. Ի. Բրեժնև, ՍՄԿԿ Կենտկոմի հաշվետու զեկուցումը ՍՄԿԿ XXVI համագումարին, էջ 34):

Սովետական Միությունը, նրա լենինյան կուսակցությունը վարում են հետևողական խաղաղասիրական քաղաքականություն: Կոմունիստական հասարակարգի նյութատեխնիկական բազայի հետագա ընդլայնման, սովետական մարդկանց հարանուն պահանջմունքները բավարարելու մեր կուսակցության կանխանշած վիթխարի ծրագրերն իրականացնելու համար անհրաժեշտ է խաղաղություն: Այդ է վկայում ՍՄԿԿ XXVI համագումարի կողմից խաղաղության ծրագրի հետագա մշակումն ու զարգացումը, ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի դիմումը աշխարհի պառլամենտներին և ժողովուրդներին: Պաշտպանելով խաղաղությունը, մենք աշխատում ենք ո՛չ միայն այժմ ապրող մարդկանց, ո՛չ միայն մեր երեխաների ու թոռների, այլև գալիք տասնյակ սերունդների համար:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈԼԵԳԻԱ

ԱԴՈՅԱՆ Ա. Գ. (գլխավոր խմբագիր), ԱՐԶՈՒՄԱՆՅԱՆ Մ. Բ., ԽՈՋԱԲԵԿՅԱՆ Վ. Ե., ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ Ռ. Բ. (պատասխանատու քարտուղար), ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ Ս. Կ., ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ Ս. Գ., ՂԱՐԻԲՋԱՆՅԱՆ Գ. Բ., ՄԵԼԻՔՅԱՆ Մ. Ա., ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ Մ. Դ., ՍԱՐՈՅԱՆ Է. Մ., ՍԱՔԱՆՅԱՆ Ա. Մ., ՍԻՄՈՆՅԱՆ Ա. Ս. (գլխավոր խմբագրի տեղակալ), ՍԻՄՈՆՅԱՆ Հ. Ռ., ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ Ա. Հ.

Վերստուգող սրբագրիչ՝ Մ. Բ. ԾԱՏՈՅԱՆ
Թողարկիչ՝ Մ. Պ. ԲՈՅՆԻԿՅԱՆ

Адрес редакции: 375033, Ереван-33, ул. Барекамутян 59 г.

Խմբագրության հասցեն՝ 375033, Երևան—33, Բարեկամության 59 գ: Հեռախոսներ՝ գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ 27—25—29, պատ. քարտուղար՝ 27—12—92, պրոպագանդայի և էկոնոմիկայի բաժիններ՝ 27—37—80, կուսակցական կյանք և կուլտուրայի բաժիններ՝ 27—19—80, գրական աշխատողներ՝ 27—60—64:

Հանձնված է շարվածքի՝ 2.7.81—20.7.81: Ստորագրված է տպագրության՝ 28.7.81: ՎՖ 04613: Ֆորմատ՝ 70×108 1/16: Տպագրությունը՝ բարձր: 8,4 պայմանական տպ. մամ.: 9,4 հրատ. մամ.: Տպաքանակ՝ 15.832: Պատվեր 1593:

Հկկ Կենտկոմի հրատարակչության տպարան, Երևան 23, Օրջոնիկիձեի պող. № 2:
Типография издательства ЦК КП Армении.
Ереван-23, пр. Орджоникидзе, 2.

Ի՞նչ կարդալ

ՍՄԿԿ XXVI համագումարի նյութեր: «Հայաստան» հրատ., 1981:

Գրքում զետեղված են ՍՄԿԿ XXVI համագումարին ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի տված հաշվետու զեկուցումը, որով հանդես եկավ ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը, ՍՄԿԿ Կենտրոնական վերստուգիչ հանձնաժողովի հաշվետու զեկուցումը, մանդատային հանձնաժողովի զեկուցումը:

Հրապարակված են ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևի հաշվետվության առթիվ համագումարի բանաձևը, ՍՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի նախագահ ընկեր Ն. Ա. Տիխոնովի «ՍՍՀՄ տնտեսական ու սոցիալական զարգացման 1981—1985 թվականների և մինչև 1990 թվականն ընկած ժամանակաշրջանի հիմնական ուղղությունները» զեկուցումը, հիմնական ուղղությունների վերաբերյալ ՍՄԿԿ Կենտկոմի նախագծի առթիվ համագումարի որոշումը և համագումարում հաստատված այդ փաստաթղթի տեքստը: Հրապարակված են երկրի կոմունիստների համաժողովում ընտրված ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի և ՍՄԿԿ կենտրոնական վերստուգիչ հանձնաժողովի կազմերը, ՍՄԿԿ Կենտկոմի պլենումի մասին ինֆորմացիոն հաղորդագրությունը, համագումարի փակման ժամանակ ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևի արտասանած ճառը:

Л. И. БРЕЖНЕВ—Ленинским курсом. т. 8. М., Политиздат, 1981.

Հատորում զետեղված աշխատություններում (1979 ապրիլ—1981 մարտ) արտացոլված է ՍՄԿԿ-ի ու սովետական պետության բազմակողմանի գործունեությունը ՍՄԿԿ XXVI համագումարի նախապատրաստման ու անցկացման ժամանակ:

Ժողովածուի նյութերը բովանդակում են նոր, կարևոր դրույթներ, որոնք վերաբերում են արդի փուլում կուսակցության ազգային քաղաքականության իրականացմանը, սովետական պետականության, սոցիալիստական դեմոկրատիայի զարգացմանը:

Марксизм-ленинизм и современная эпоха. М., Политиздат, 1981.

Ժողովածուում զետեղված են Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 110-րդ տարեդարձին նվիրված 1980 թ. ապրիլի 15—17-ին Մոսկվայում կայացած գիտական կոնֆերանսի նյութերը: Կոնֆերանսի մասնակիցների հրապարակված զեկուցումներում ու ելույթներում շեշտվում է, որ լենինիզմը հավերժ կենդանի, զարգացող ուսմունք է, որը պատմական կանխատեսման լայն հորիզոններ է բացում:

В. И. Ленин, КПСС о социалистической законности и правопорядке. М., Политиздат, 1981.

Ժողովածուի առաջին բաժնում զետեղված են Վ. Ի. Լենինի հոդվածները, զեկուցումները, ճառերը, նամակները, որոնք բացահայտում են սոցիալիստական օրինականության և իրավակարգի հիմնական գծերն ու սոցիալական նշանակությունը, սոցիալիստական օրինականության արմատական տարբերությունը բուրժուականից:

Երկրորդ բաժնում զետեղված են ՍՄԿԿ համագումարների և կոնֆերանսների փաստաթղթերն ու նյութերը, Կենտկոմի պլենումների որոշումները, ՍՄԿԿ Կենտկոմի և Մինիստրների խորհրդի որոշումները, ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևի զեկուցումներն ու ելույթները, որոնք սահմանում են օրինականության և իրավակարգի դերը կոմունիստական շինարարության բոլոր փուլերում, կուսակցական, սովետական և հասարակական կազմակերպությունների խնդիրները օրինականության և իրավակարգի ամրապնդման գործում:

Մ. Վ. ՄԿՐՏՉՅԱՆ— Սոցիալիստական ապրելակերպը և նրա զարգացման հեռանկարները: «Հայաստան» հրատ., 1981:

Գրքույկում քննարկվում է Հոկտեմբերյան սոցիալիստական հեղափոխությունից հետո նոր արտադրական հարաբերությունների շնորհիվ առաջացած մարդկանց կենսագործունեության, նրանց ապրելակերպի բովանդակությունը: Ցույց է տրվում, որ սոցիալիզմի ժամանակ առաջատար նշանակություն է ստանում աշխատանքային կենսագործունեությունը, նրա համընդհանուր բնույթը, հավասար աշխատանքի դիմաց հավասար վարձատրությունը, աշխատավորների որակավորման բարձրացումը, մտավոր ու ֆիզիկական աշխատանքների միջև եղած էական տարբերությունների վերացումը և այլ հարցեր:

Կոլտնտեսականին իր իրավունքների և պարտականությունների մասին: «Հայաստան» հրատ., 1981:

Գրքում պատմվում է կոլտնտեսականների աշխատանքային իրավունքների և պարտականությունների մասին, կոլտնտեսային դեմոկրատիայի իրականացմանը և կոլտնտեսություններում հասարակական արտադրության կառավարմանը նրանց մասնակցության մասին:

Գինը՝ 20 կ.
Индекс 77783
ISSN 0130—8114

Գիտության և տեխնիկայի նորություններ

ՎԱՌԵԼԱՆՅՈՒԹ՝ ՋՐԻՑ

Երևանի պետական համալսարանի մասնագետները ստեղծել են ֆոտոլիզի՝ ջուրը արևի էներգիայի օգնությամբ ջրածնի և թթվածնի տարրալուծելու սարք:

Արտաքնապես այդ «արևային ռեակտորը» հիշեցնում է թևերը ծալած թիթեռ: Ներսում՝ ջրով լի ապակե գլանն է: Բավական է այդ սարքը տանել բակի արևոտ կողմը կամ դրան ուղղել լույսի ճառագայթները՝ ներսում եղած ջուրը, ասես, սկսում է եռալ: Սկսում է ֆոտոլիզի պրոցեսը. մի խողովակաճյուղից զատվում է ջրածինը, մյուսից՝ թթվածինը:

Սարքն իր կոնստրուկցիայով բարդ չէ: Գաղտնիքը կատալիզատորն է, որը խթանում է ֆոտոլիզի պրոցեսը: Հենց դա էլ ունակ է խախտելու ջրի մոլեկուլային կապերը՝ լույսի օգնությամբ տարրալուծելով այն թթվածնի ու ջրածնի:

Գիտնականները ստեղծել են էժան, պարզ տեխնոլոգիայով պատրաստվող արդյունավետ կիսահաղորդիչ կատալիզատորների սերիա: Դրանց հիման վրա էլ ստեղծվել է ջուրը ֆոտոլիզի ենթարկող սարքը:

Ժամանակակից էկոնոմիկան օգտագործում է վիթխարի մասշտաբների ջերմաէներգետիկ չվերականգնվող ռեսուրսներ՝ ածուխ, նավթ և այլն: Ջրի ֆոտոլիզը թանկարժեք բնական հումքի տնտեսման լայն հեռանկարներ է բացում:

ՍԱՌՆԱՐԱՆ՝ ԼՎԱՑԱՐԱՆՈՎ

Հայտնի է, որ աշխատանքի ժամանակ սառնարանի հետևի պատը տաքանում է: Դա սառնարանի խցիկից «դուրս մղվող» ջերմությունն է, որին ավելանում է նաև շարժիչի ու կոմպրեսորի տաքությունը:

Արևմտագերմանական «ԱԷԳ-տելեֆունկեն» ֆիրմայի կոնստրուկտորները գտել են այդ ջերմությունն օգտագործելու միջոց: Նրանց ստեղծած նոր «Արկտիս» սառնարանի հետևի պատին տեղադրված է ջերմափոխանակիչ և բաք. մեկ օրվա ընթացքում 75 լիտր ջուրը տաքանում է 45—55 աստիճան: Նման ջերմաստիճանի ջուրը միանգամայն պիտանի է, օրինակ, սինթետիկ գործվածքներ լվանալու, իսկ սառը ջրի խառնուրդով՝ նաև լվացվելու և ցնցուղ ընդունելու համար:

Սառնարանը 50—60 տոկոսով բավարարում է չորս հոգուց բաղկացած ընտանիքի տաք ջրի օրական պահանջը, ընդ որում, սառնարանի կոմպրեսորը միացվում է հազվադեպ, քանի որ տաքացող ջուրը օգնում է ջերմությունը խցիկից հեռացնելուն: Այսպիսով, տնտեսվում է և՛ տաք ջուրը, և՛ էլեկտրաէներգիան:

ՇԻՆԱՐԱՐԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱԽԻՃ՝ ԱՂԲԻՑ

Տոկիոյում ստեղծվել է քաղաքային և արդյունաբերական թափոնների մշակման հատուկ գիտական կենտրոն, որտեղ տեղադրվել է աղբի կրկնահալման վառարան: Տեսակավորումից հետո մնացած աղբը (պոլիմերային նրբաթիթեղներ, ջարդված ապակիներ, պահածոների տուփեր) վերստին հալվում է: Այդ խառնուրդը մշակվում է թթվածնի միջավայրում այրվող կոքսի ջերմությամբ: Աղբի ծավալը նվազում է 40 անգամ: Կրկնահալված նյութերը կարող են ծառայել որպես ամուր մանրախիճ՝ մայրուղիների շինարարության համար:

ԻՆՖՐԱՁԱՅՆԱՅԻՆ ԽՈՋԱՆԱԿ

Շվեդական «Կորսնաս-Մարմա» ֆիրմայի ինժեներներն ապացուցել են, որ ծխնելույզներն ու արդյունաբերական կաթսաները ինֆրաձայնի օգնությամբ կարելի է մաքրել այրուքից և մրից: Այդ դեպքում ծախսվում է երկու անգամ պակաս էներգիա, քան մեխանիկական եղանակի դեպքում: Նոր մեթոդի էությունն այն է, որ խողովակի մեջ իջեցվում են ինֆրաձայնային գեներատոր և կաշեփող, որով ներմղվում է խտացրած օդը: Միացյալ նման գործողությունն ապահովում է գազատարների 100 տոկոսանոց մաքրությունը: